ALBA DE CÈSPEDES:

NIKOME NEMA POVRATKA

Prvi dio

18791

ALBA DE CÈSPEDES:

NIKOME NEMA POVRATKA...

Prvi dio

„SVJETSKI PISCI"

IZDANJE

NAKLADNOG ZAVODA ANTE VELZEK
ZAGREB - BULIĆEVA 12 - TEL. 35-73

NASLOV ORIGINALA

NESSUNO TORNA INDIETRO...

PREVEO:

ANTE VELZEK

ZAGREB 1941

»TIPOGRAFIJA« D. D. ZAGREB

ALBA DE CESPEDES

Roman »Nikome nema povratka« od Albe de Cespedes je nakon D'Annunzijeve »Solus ad solam« i Zingarellijeve »Stara Austrija« treća knjiga iz moderne talijanske književnosti u ovoj našoj zbirci izabranih djela svjetskih književnika. Kao što su, osim rijedkih izuzetaka, gotovo sve knjige ove naše zbirke izišle u svim evropskim zemljama i poznate cijeloj evropskoj javnosti, tako za ovima ne zaostaje ni ovaj roman mlade, tako darovite talijanske književnice.

Čim je knjiga izišla u izdanju jednoga od najvećih talijanskih današnjih nakladnika (Mondadori, Milano), postigla je najveći uspjeh. Knjiga je izišla u prosincu godine 1938., a već u siječnju 1939. izišlo je drugo izdanje. U lipnju 1940. izišlo je četrnaesto talijansko izdanje, a do danas je ovaj veliki roman iz djevojačkog života doživio sedamnaesto izdanje.

Uspjehu u domovini slijedio je uspjeh u inozemstvu. U roku od niti tri godine izlazi roman u dvanaest prijevoda. U izdanju najvećih tamošnjih nakladnika roman izlazi u Njemačkoj, Francuskoj, Španjolskoj, Danskoj, Švedskoj, Češkoj, Poljskoj, Madžarskoj, Norveškoj, Nizozemskoj, Sjedinjenim Američkim Državama, Argentini i drugim zemljama obiju Amerika.

Naše je uredništvo smatralo potrebnim, da ovako, s pravom, uspjelo djelo pruži i hrvatskoj čitalačkoj javnosti i vjerujemo, da će i hrvatsko izdanje De Cespedesine knjige naići na prijam nalik na prijam u ostalim kulturnim evropskim državama.

»Nikome nema povratka . . .« nije kao veći dio romana, koji potječu od ženske ruke, autobiografsko

pripovijedanje uspomena iz djetinjstva. Radnja je prostrana, zahvaća raznolike svjetove i živote, najoprečnije ljudske naravi. Brojna su glavna lica toga romana, koje nam spisateljica crta svojom najvećom odlikom: neobičnom psihološkom oštrinom. Sva ta lica idu nejednakim putovima, doživljuju nejednake sudbine: svatko polazi svojim vlastitim ličnim putem, samo ih jedno spaja, samo po jednome jedno je lice nalik na drugo, samo jedna jedina im je ista značajka: bolno uvjerenje, da nikome nema povratka natrag u život, da nitko ne može svoj život iznova započeti, da nikome nema povratka u mladost. Zato ovaj roman nije povijest jednoga života, već brojnih života i svi su ti životi izneseni novom, smionom i originalnom metodom. Spisatelijca piše čistim, skladnim i zaista vlastitim stilom, kojim se autorica s jednim zamahom postavila u prve redove današnje mlade talijanske književnosti.

Alba de Cespedes, rođena u Rimu 1911., započela je vrlo rano književnu karijeru pišući originalne pripovijesti po brojnim novinama i časopisima. Njezina prva knjiga novela, tiskana 1935., nagrađena je IV. nagradom »Viareggio«. Godine 1936. zbirka pjesama »Prigionie« osigurala je De Cespedesovoj pohvalu nagrade Fua-Fusinato. 1937. objelodanila je zbirku novela »Concerto« uz opće i značajno odobravanje najodličnijih kritika. Godine 1938. pojavio se u književarskim izlozima roman »Nikome nema povratka« (»Nessuno torna indietro«) koji je, kako je poznato, odmah postigao veliki uzpjeh kod kritike i čitalačke javnosti.

GLASOVI TALIJANSKE KRITIKE O ROMANU »NIKOME NEMA POVRATKA...«

»Roman prati raznolike doživljaje u najraznovrsnijim okolinama, isnosi brojne ljudske udese, brojne osobe. Divno je, kako se spisateljica slobodno kreće u toj šarolikosti života, kako joj uspijeva sve to prikazati davajući svakoj osobi, svakom doživljaju primjerenu oblinu i točnost. Pokazuje izvanrednu sposobnost, rijetku kod žena, koje se bave pisanjem: izabire bitno, ističe karakteristično, budi pažnju bez nepotrebnog ponavljanja. U cijelom romanu nema ni jedne strane, za koju bismo mogli kazati, da je prazna, podpuni i veliki roman, koji ne budi dojam razvučenosti. Alba de Cespedes piše stilom lakog iznošenja dogodjaja, razgovora i opisa, kojim bez vrludanja zahvaća i iznosi ono, što zaista treba iznijeti.«

PANFILO u »Corriere della Sera«.

»Čitav ženski skup snimljen pod bljeskom magnezija, nemiran i složen skup, koji otkriva bezbrojne zapletaje ženske psihologije i kratkim crtama označava pojedine značajeve. Ta reprezentativna i istodobno introspektivna tehnika je tipično decespedesijanska i sama po sebi obilježava naročit način sastavljanja i izradjivanja romana.«

G. VILLAROEL, »Popolo d'Italia«.

»Zborni roman, pun mašte i slikovitosti, pisan srcem i umom. Čitatelj se ne će pokajati«.

L. GIGLI, »Gazzetta del Popolo«.

»U tom romanu ne otkrivamo samo književni temperamenat, nego i ono, što čitatelji instiktivno traže: slikovit svijet, mnoštvo malih ljudi u tragu za životom i sudbinom«.

F. BERNARDELLI, »La Stampa«.

»Roman smionom vještinom miješa karte osmero sudbina, plete u jednu knjigu zapravo osam romana. Ta je mlada spisateljica brzo naučila ono, što drugi ne će nikada naučiti. To je zaista spisateljica romana, koja obećava i ugodna je dužnost na nju upozoriti«.

SILVIO BENCO, »Corriere Padano«.

»Tehnika i stilističke odlike odkrivaju savršeno zrelu književnu ličnost sa podpunim shvaćanjem današnjih pripovjedalačkih ciljeva«.

A. PICCONE STELLA, »Il Messaggéro«.

»U toj goloj, rekao bih duševnoj, snazi stila, u izoštrenoj profinjenoj osjetljivosti, u neposrednom iskusnom prikazivanju života leži interes romana; zato ga i postavljamo kao snažan primjer suvremene umjetnosti. Roman je dokaz nove »klasičnosti« ovog modernog i talijanskog stila: »Nikome nema povratka . . .« u život, pa niti umjetnosti: a ovim romanom talijanska proza pruža dokaz, da znade napredovati ne vraćajući se«.

A. VICINELLI, »L'Ambrosiano«.

I.

Na velikoj sivoj kući vrata se otvarahu kao mračno ždrijelo; stakleni zid, rastavljajući veliki hodnik, zaustavljao je posljednje svijetlo sumraka tako, da se ipak na mahove moglo vidjeti, kako iza staklena zida prolaze nejasni crni obrisi. Vani, na trgu, svijet je sporo šetao postajkujući. Bio je još dan, ali su popločene ulice ipak već pomodrile, kao da se smrzavaju. Nad zavojem uzbrdite ulice, gdje se uzdigla velika kuća, letjela je lastavica niskim mlohavim, lijenim lijetom: iza lastavice poletio je šišmiš, da u krugu zaokrenu zajedno, jedva dodirujući male doksate.

Gradska svijetla su još utrnuta; jedino na velikoj sivoj kući četiri prozora, poredana prizemno, prosijavaju toplim svijetlom. Svijetlo je bilo nestalno kao od voštanice; odatle je dopirao jednolični, poniznopobožni žamor glasova. Očito mladih glasova.

Na posljednje riječi časne sestre, koja je izmolila večernju molitvu, bezvoljni zbor djevojaka odgovori: »Amen«.

Zatim se spustila potpuna tišina, išarana žilicama nestrpljivosti: poneka je ukočeno promatrala svijeće na oltaru, od plamena kojih su joj oči poprimale crvenkasti bljesak, druge su gledale prema dnu kapele iščekujući znak razlaza. Željne izlaska nijesu niti medjusobno govorile. Malo kasnije zaista izađoše, dvije po dvije, sastavljajući stisnuti red prijeđoše prostrano, gotovo mračno predvorje, ali kraj stepenica, kao na nov, tajanstven znak, skinuše s glave

koprene i raziđoše se. Sve su bile već odrasle djevojke, nejednakih haljina, ali su ipak, možda poradi preslaba svijetla, sačinjavale jednoličnu mrlju. Tišina se pretvorila u glasno ćeretanje, prigušeni je smijeh postajao otvoreniji i smioniji. Govor je bio o profesorima, sveučilištu; neke su se medjusobno povjeravale požudnim očima. Ali glasovi se stišali, čim je k njima pristupila časna sestra i lagano pljesnuvši rukama rekla:

— Dosta je, kćeri, dosta, idite u svoje sobe!

To je bila jedina časna sestra, kojoj se djevojke nijesu usudjivale odgovoriti. Ne iz straha, već prije iz simpatije, neizražene, nagonske, tajne simpatije. Nije bila kao druge časne sestre, visoka i još mlada imala je muzikalan glas i vrlo lijepe ruke: sestra Lorenza nije bila vanjštinom nalik na pravu koludricu. Kad bi ona govorila, djevojke bi se zamislile te i ne htijući slušale.

I sada su zaista umuknule i počele se uspinjati stepenicama: jedino je Vinca, Španjolka, upitala kao i svake večeri:

— Suor Lorenzo, smijem li se poslužiti brzoglasom?

Poneke od najbližih drugarica trgle se da čuju, što se odigrava, a Valentina je tako jako povukla Vincu za rukav, da je zateturala. Časna sestra odgovori:

— Kasno je večeras, Vinco, možeš nazvati sutra ujutro, sigurno nije tako žurno.

— Naprotiv, časna sestro . . .

— Ne, ne, nije žurno, govorit ćeš sutra ujutro. Sada idi spavati ili učiti. Laku noć!

Drugarice se oko Španjolke kesile poradi poraza. »Nije uspjelo, nije uspjelo«, šaputale su. A Vinca, naviknuta raditi uvijek na inat časnim sestrama:

— To ona iz srdžbe — govorila je — jer ona ostaje tu zatvorena, a ja ujutro izlazim i umjesto da odem na sveučilište, odlazim s njim na šetnju. Ne smeta, spava mi se, idem u krevet.

— Idem i ja; umorna sam — reče Augusta. Bila je najstarija od djevojaka, nije bilo jasno kako se još nalazi medju studenticama »Grimaldija«, imala je možda preko trideset godina: visoka, ali debela, crne i kovrčave kose do ramena. Rodom iz Sardinije, jedinstven tip. Pozdravivši časne sestre uhvati Vincu ispod ruke i odoše.

— Sastanak je večeras u sobi br. 63.

Djevojke su odobravale opreznim brzim kimanjem glave kao da se radi o uroti. Zatim se počele gubiti u sjeni dugih hodnika, iščezavale u sobe.

Soba djevojke iz Calabrije mirisala je po knjigama i suhim smokvama; primala je od kuće velike košare i postavljala ih na ormar: drugarice, kadgod bi zaželjele, uspele bi se na stolac i bez njene ponude, zahvaćale u košare. Silvija ležeći na krevetu hinila je da spava. Odkada je došla u zavod »Grimaldi« bila je uvijek u koroti. Sada je već preko tri godine, u toj dubokoj koroti, kakvu nose u južnoj Italiji. Oko glave beskrajne crne pletenice, maslinaste puti, tamnih i lagano razrokih očiju pod teškim i svijetlim, kao premazanim obrvama.

I soba kao da je bila u koroti, poradi onih crnih po zidovima obješenih haljina, a i zato što se prozor nalazio u kutu soba je i danju izgledala kao da je slabije rasvjetljena od drugih: u sobi je mirisalo po masti i divljači, činilo se da i Silvijina kosa tako miriši.

U toj maloj i sabranoj sobi, djevojke se često sastajale poslije večere, da uče; više puta rado bi otišle u krevet, da spavaju; trebalo je napora, da se svladaju; jedina uvijek budna bila je Ksenija; promatrajući ih rekla bi: — Dakle, idemo, — i mnoge nijesu imale snage, da je odbiju.

Slabo svijetlo spuštene svjetiljke padalo je na glavu Valentine, koja je čitala, zgrčena na stolcu od zime; bila je polovina mjeseca studenog, ali se naslućivala oštra studen. Djevojka, dignuvši pogled sa knjige okrene se prema krevetu i upita: — Spavaš li Silvijo?

— Ne, razmišljam.

— Spavala si...

— Ne, mislila sam, kako je sutra u mojem kraju blagdan, večeras je sigurno majka priredila pogaču sa suhim grožđem, sutra će na ognjištu goriti veći panj i rođaci će doći, da kod nas večeraju.

— Da li bi htjela biti tamo?

— Ne. — I nadoda nestalno: — Naime ne znam. Sutra: da, poradi panja i kolača, što će ga griskati kraj ognjišta. Ali mislim, da kada bih se iznenada morala vratiti kući, ne bih ni dirnula hranu i trpjela bih misleći na vas i na svoj posao. Ne možemo tratiti vrijeme.

— Pravo imaš — reče Ksenija — kadkada me noću zahvaća neka nestrpljivost, nestrpljivost da brzo svršim i izadjem odavde: ne mogu zaklopiti oči i mučim se misleći, da sam zatvorena kao u krletci u ovoj samostanskoj klauzuri, a vani život teče, i možda se pružaju dobre prigode, tko zna?, možda sreća, i ta prolazi, a mene nema. U životu treba da se bacimo naglavce, treba život ščepati za grlo. Ja čekam, da dođe moj čas, jer se u Veroli više ne vraćam, naprotiv...

Prekinula ju je Ana, koja je ušla govoreći: — Kakve li mjesečine večeras, djevojke? — Približila se prozoru i otvorila ga; nagnula se na čas kliknuvši: — Sjajne li noći! — Zatim se okrenula drugaricama i promijenivši način govora: — Augusta je legla, Vinca je poražena, jer nije mogla telefonirati. Ne znam koliko bih dala, da doznam, što govori svake večeri Luisu.

— Što ćeš, da mu govori? — odvrati Ksenija — Isto što i mi govorimo na telefonu.

— Bolje, što mi nikome ne govorimo — razjasni Valentina — ono, što ja učim o Abelardu i Eloizi.

— Ni Milly ne će doći? A nova iz broja 28?

— Ne znam — reče Valentina — upoznala sam ih, ali...

— Milly ne će doći — reče Ksenija, koja je nastavila učiti, — umorna je, kaže, da ide u krevet, a zatim čita kasno u noć. Kvari svoje zdravlje s knjigama. Nova je rekla, da će doći, ali će možda učiniti kao i jučer.

— Ja ne razumijem što ona ovdje radi — doda Silvija iz kreveta. — Ne uči. Nijesi li primijetila? A ovamo dolazimo poradi učenja: u sobi nema ni jedne knjige, veli, da će učiti povjest umjetnosti, vidjet ćemo, ali čini mi se donekle neznalicom, znade francuski, engleski... ima odgoj onih, zar ne?, koje ne znaju ništa. A ipak nije obična žena, mene gotovo smeta, jer gospodari s nama.

— Nije istina.

— Istina je, jest. Jedina je, kojoj smo, čim je stigla, ponudili bez oklijevanja, da dođe s nama. Kada je sjela za stol u blagovaonici, sve smo zašutjele gledajući je, gotovo zbunjene.

— Još je bila sva naličena.

— Ne. I Vinca se liči, čim izađe kroz vrata. Zašutjele smo, jer smo osjećale, da je tu, da je ona. Zatim si joj ti, Ksenijo, odmah rekla: »Ostani s nama filozofkinjama« i počela govoriti kako one sa medicine smrde po karbolu, a da one sa glazbenog fakulteta vrijede u najboljim slučajevima toliko da mogu pjevati u kapeli.

— Zar to možda nije istina?

— Jest, ali to je značilo, da je hoćemo za sebe.

— Krivo ti je?

— Ne, ali...

— Tada dosta. Utrnimo svijetlo! Uživajmo mjesečinu!

Druge nijesu još odobrile i Ksenija je već okrenula upaljivač. Kroz otvor prozora, polovica kojega je bila zatvorena uokvirenim platnom, prostro se po podu bijeli plašt mjesečine. Mjesečina obavije Valentinu, koja je sjedila pokraj stola, i ona hitro ustane izbjegavajući svijetlo. Sve su zadivljene uskliknule »oh!« i zamislile se. Čuo se Silvijin glas: — Ako je takva

mjesečina u mom selu tada su sigurno izašli, da pjevaju.

Njihov je pogled mogao dohvatiti samo neznatni pravokutnik neba: tamo gore, nad mrkim i nabreklim vrhovima drveća nedaleke Ville, nepomično su sijale zvijezde, kao zvijezde na kazališnom svodu.

— Imade ljudi, koji u ovaj sat šetaju u Villi — reče tiho Valentina.

— Jest, slobodni ljudi — tiho nadoda Ksenija. I ponovo zamuknu utonuvši u tišinu mjesečine.

Kada je ušla Emanuela, ostale su bile u tami: u prvi mah nije prepoznala djevojke i pomisli da je ušla u drugu sobu. Reče: — Oh! Oprostite. — I htjede otići.

Ali Ksenija je pozove natrag: — Uđi, uđi, mi smo. Promatrale smo mjesec, ako hoćeš, možeš zapaliti svijetlo.

— Ne, ne!

Zatvorivši vrata Emanuela je ostala na nogama bez riječi: u polusjeni promatrala je djevojke, jednu po jednu. Prolazeći kroz hodnike i gledajući ih sve tako rasvjetljene, osjetila je želju, da rastvori prozor i da se kroza nj nagne, ali na velikim prozorima nalazile se prečke zaključane lokotima. Zatim je pomislila, da bi je nove prijateljice sigurno ismjehivale. Nije nikada pomislila, da bi te djevojke, koje se hrane knjigama, mogle opaziti, što se odigrava na nebu. Naprotiv, umjesto s knjigama našla ih je u tami, zanesene.

S kreveta odjeknu glas: — Zašto si došla?

Emanuela ostane za čas zbunjena, ne znajući, da li su te riječi njoj upravljene, ali primijetivši šutnju ostalih, dirnuta odgovori: — Ksenija me pozvala, da dođem u br. 63. Odmah ću otići!

— Glupačo! Htjela sam reći: zašto si došla u zavod?

— A ti?

— Ja učim. Ali ti, koja možeš živjeti ne radeći, umjesto da dođeš ovamo jesti juhu od cvjetače, zašto nijesi ostala kod kuće?

Emanuela je oklijevala odgovorom. Zatim kao da se ispričava reče: — Nijesam mogla.

Ksenija nastavi: — Jesi li siroče?

— Ne — odgovori. Osjećala je, da sve očekuju dalja razjašnjenja i zato nadoda: — Moji su na putu . . . u Americi.

— U Americi? Gospodsko putovanje — doda Ksenija.

— Sad počinjem shvaćati — reče Silvija.

— U Americi! — ponovi Valentina .

Sve su promatrale prozorski zastor nabreknut pod dahom večeri.

Na povik sve su se trgnule. Ksenija zapali svijetlo, zatvori prozor. Glas je prolazio po hodnicima, jednoličan od naviknuća: — Svijetlo, svijetlo! — Slovo »o« produljivalo se prekomjerno, kao jauk tvorničke sirene pri završetku rada.

Ana je pomicala stolce primičući ih stolu, Valentina skine s police, na kojoj je bilo koječega, petrolejsku svjetiljku i zapali je.

— Što radiš? upitala je Emanuela.

— Zar nijesi čula? Viknula je »svijetlo!«

— Pak?

— Da. Ti stanuješ na prvom katu, kao i Milly, vi plaćate više i zato vam ostavljaju struju, možete kroz cijelu noć čitati, ako želite: ali mi u deset sati, ako želimo jedna drugu vidjeti, moramo sebi na ovaj način pomoći. Za čas će ovaj kat biti u tami.

— A hodnici?

— Takodjer.

— Zašto?

— Jer je svijetlo skupo, mi smo siromašne, a časne sestre škrte.

— Cicije — pojača Ksenija.

Emanuela se zbuni: — A kako ću ja sići?

— Kao i mi, pipajući. Ili ćemo ti posuditi voštanicu — reče joj Ksenija. — Mi ćemo sada učiti. Uzmi i ti knjigu, ja ću ti izabrati jednu, tebi prikladnu. Eto drži, ovu, bit će dobra: to su pjesnici »slatkog, novog

stila«. Poznaješ ih? Sjedni, drži se kao da učiš, inače će te poslati u tvoju sobu.

— Tko?

Nije bilo potrebno odgovoriti: vrata se otvoriše kao pod udarcem vjetra. Na vratima se pojavi mala koludrica, mršava, blijeda, jakim naočalima, iza kojih je pogled njezinih očiju bez trepavica postajao bezmjeran. Šutke je gledala djevojke, koje se počele podsmjehivati: »Sestro Prudenzino, sestro Prudenzino!« — Ona je pozorno promatrala sobu nastojeći otkriti bilo što neuredna, prijestupna, pogledom je pretražila čak ispod kreveta, ostavši i nadalje nepomična, rukom na kvaki. Emanuela se sjeti, kako joj je par dana prije prigodom njena ulaska u zavod, ova ista koludrica rekla opakom radošću: — Skinite to s ustiju — pokazujući na crvenilo: još je osjećala, kako joj je mala hladna ruka dodirnula haljinu, dok je glas šaptao: — Svila. — Sada je Emanuela stajala kraj Silvijina kreveta i držala je za lakat, da se tako ohrabri. Bojala se svega toga u toj zgradi.

— Što vi radite tu? — upita je časna sestra. — Sada ću utrnuti svijetlo, sidjite u svoju sobu!

Djevojka bi je bila poslušala, da se Ksenija nije usprotivila:

— Ne, večeras Emanuela ostaje s nama, mora učiti. Idite, idite, sestro Prudenzino, čuvarice noći! Znate li, kako vas mi zovemo? »Svijetlo u šaci«!

Sve su udarile u smijeh, a Ksenija ode do vrata i gotovo je napadne:

— Utrnite, idite i utrnite! Ali jednoga dana ćemo odavle izaći! Večeras raspolažemo sa petrolejskom svjetiljkom, sutra sa voštanicom, ali ćemo izaći i...

Silvija je prekine: — Šuti, Ksenijo, noćas smo bogate, mjesec je.

— Zaista, mjesec je. A mjesec ne možete utrniti, zar ne, sestro Prudenzino? Idite i slobodno utrnite i mjesec!

Smijale se i dalje se izrugivale maloj časnoj sestri. Ali glasovi su šaljivo odzvanjali, jedino se u Kseni-

jinu glasu osjećala srdžba. Koludrica ih je i dalje strogo gledala, a kada su zašutjele dobaci šaljivo: — Djevojčice! — i ode.

Emanuela je začudjena promatrala Kseniju: — Ti si luda! To nije zatvor! Zašto si tako postupala?

— Jer je ona prava vještica. Kada sam stigla nijesam imala novaca za voštane svijeće. Niti toliko nijesam imala. Zašto me tako gledaš? Čudiš li se? Niti toliko. A nikada mi nije ponudila niti komadić.

Izvana je odjeknuo ponovo povik: »Svijetlo!«. »O« se produžilo više nego obično, zatim se mrak nadvio nad sobom, dok se masno svijetlo petrolejke nije rasprostrlo nad stolom i nad otvorenim knjigama. Ana se okrene Kseniji savjetujući joj: — Sada se smiri, nemoj više misliti, do par dana ti svršavaš: bolje je da mišliš, kako ćeš se spremiti. — Ksenija ne odgovori, sjedne kraj prijateljica da uči, Emanuela nađe svoju knjigu otvorenu kod jedne pjesme Guida Guinicellija. Pročita je jedamput, dvaput, nije osjećala želje, da čita dalje, niti da okrene stranicu. »Tko zna, zašto mi je odabrala baš ovu knjigu...« Zaželjela je, da glasno izjavi: »Dosta mi je« i da ode, ali se nije usuđivala, držala je spuštene oči, da bi druge pomislile da čita. Ponavljala je u sebi posljednji stih, pogledavajući kriomice od vremena do vremena prema krevetu, na kojemu je Silvijino tijelo stvaralo veliku crnu mrlju. Ali nepomična je djevojka sigurno već spavala.

*

Svake bi večeri Emanuela rekla sebi: — Ne ću otići k njima — jer se strašila samotna vraćanja u svoju sobu, po potpunoj tami hodnika i stepenica. Nikada nije imala toliko hrabrosti, da zatraži svijeću. Druge su sigurne lutale po tami slične mjesečarkama, poznavale su kutove, bridove pokućstva i znalački ih obilazile, znale su kolike stepenice dijele jedan kat od drugoga, išle su po stepenicama zatvorenih očiju: jedna, dvije, tri, četiri, pet...

Svake bi večeri Emanuela odlučila, da će ostati. Ali naprotiv kada bi nastupio sat sastanka, uspela bi se do sobe, u kojoj su se sastajale prijateljice, jedne večeri ovdje, druge tamo, u sve jednakim sobama, koje se razlikovahu jedino po mirisu. Svaka je soba imala svoj vlastiti miris. Isprva su čavrljale, a zatim učile. Vinca je kriomice pušila cigaretu. Sada je i Emanuela svake večeri učila.

Pošto bi mirno zaželjela laku noć, izlazila bi i čim bi zatvorila vrata, osjetila bi kao da propada u zgusnutu tamu. U tamu i tišinu. Krv joj je gorjela u žilama, obuzimala je neka silna vlažna toplina sve do vrata, nastajao bi šum u ušima i oštro lupanje u sljepočicama. Otišla bi dalje jedino zato, što se bojala, da bi je prijateljice otvorivši vrata, našle još uvijek tu, zaglupljenu od straha. Hodala je tiho, da njezin korak ne bi odjeknuo medju visokim zidovima. »Desni hodnik, lijevi hodnik, a ako mi se pojavi mrtvac? Eto stepenica, jedna, dvije, tri, četiri, pet... A kada bih sada na ramenima osjetila jezoviti dodir nečije ruke? Eto odmorišta, oprezno naprijed s nogom, eto nove ograde, jedna, dvije, tri, četiri... A ako okrećući u hodnik mojega sprata naidjem na stojeći kostur?« Pružala je pred sobom ruku da bi se uvjerila, da nitko ne dolazi prema njoj, da joj ne prijeti nikakva zamka. Zatim bi je obuzela groza, da će joj ruka naići na ljepljivo studeno tijelo i odmah bi povukla ruku. Tada bi stala, ukočena od straha, raskolačenih očiju u nemilosrdnoj tami. Osjećala je, kako joj prodire krik groze ne iz grla, nego iz čitava tijela i kako joj se grlo zatvara i suši gušeći je. Srce kao da će joj se raspasti u prsima kao šipak. Da sama sebi pomogne, nastojala je da se uvjeri o svojoj potpunoj nevinosti: »Nijesam učinila ništa zla, ništa zla«. Zatim bi se najednom sjetila laži i zadrhtala: »Pred vratima sigurno ću se susresti s duhom. Laž, ona strašna laž, trebala bih reći djevojkama, reći: nijesam onakva, kakvom me smatrate, sve su to laži, himbenosti, nemojte mi više vjerovati, da li vam je po-

znato, tko sam? Odakle dolazim? Znate li, što o Stjepanu, Stjepanovu povijest? Pričala sam vam same laži. Pripadam vašoj grupi. Zakletva oko stola kao kod mušketira. Osam za jednu, jedna za osam. I sada je meni poznato sve o njima, inače prema ostalima tako suzdržljivima i tajnovitima. Što one znadu o meni? Same laži. Jučer, na moj imendan, našla sam u sobi veliku kitu cvijeća. Sakrile su se iza vratiju da budu svjedoci mojeg iznenadjenja. Zatim su bučno ušle i ljubile me. Vole me, a koga vole? I kakva sam ja zapravo? A ipak nijesam učinila ništa zla, ništa zla.« Sada je vedrija išla dalje.

Prije nego bi ušla u posljednji hodnik, uvijek joj se činilo, da čuje nečiji korak ili škripanje.

»Tu će me dočekati mrtvac, skočit će na mene. Bože, to je laž, to je laž.« Stisnuta uza zid nije imala hrabrosti, da nastavi put do vrata svoje sobe. »Tu ću sigurno naići na sablast, uhvatit će me za ramena, zgrabiti, raskoliti!«

Pošto bi zatvorila vrata svoje sobe za sobom i zapalila svijetlo, njezini bi se živci počeli smirivati. Košulja rasprostrta na krevetu, otvorena bilježnica na stolu, knjige, fotografije. Dok joj je čelo bilo orošeno znojem, pomišljala je: »Kako sam glupa, eto, nalazim se u svojoj sobi, duhovi ne postoje. Iza ovoga zida spava Milly.«

Ali jučer nije imala hrabrosti, da uđe u svoju sobu. Sjetila se, kako joj je Silvija pričala: — U mom zavičaju, jedna se moja prijateljica jedva bila udala i od porođaja je umrla. Imala je dvadeset godina i stanovala preko puta naše kuće. Njena vika ispunjavala je cijelu ulicu. Ja sam zatvorila prozore i legla u krevet zavukavši glavu pod pokrivače, da je ne čujem: ali su jauci u tišini noći dopirali ipak do mene. Napokon je zašutjela. Ujutro smo doznali, da je već mrtva.

Sinoć nakon toga razgovora Emanuela je bila uvjerena, da će u svojoj sobi naći bijelo, mrtvo tijelo, možda baš tijelo one mlade žene, ispruženo na kre-

vetu u mlaci krvi. Tada primijeti trag svijetla pod Millynim vratima, sklonula se k njoj ušavši trkom kao da je progone.

Milly je učila glazbu. Bolovala je na srcu i učila sjedeći u naslonjaču. Često nije uopće silazila u blagovaonicu; — Zar je Milly bolesna? — Opatica bi potvrdila kimnuvši glavom. Kadkada bi Milly otišla u kapelicu i svirala harmonium. Kuća je bila prazna, sve djevojke vani, neke na sveučilištu, neke u knjižnici. Emanuela je često ostajala kod kuće, pisala pisma ili besposleno ležala na krevetu i mislila. Sa prozora se mogao vidjeti visoki zid dvorišta, sav zastrt američkom lozom, crvene boje, jer je tada bila jesen. Jednoga su dana iz dvorišta prodrli puni i spori tonovi harmoniuma. To nije bila sveta glazba, bile su Schumannove pjesme, ali su i te prodirale iz glazbila nekim mističnim zvukom. Začuđena Emanuela se približila prozoru: oba prozora sakristije bila su otvorena. Siđe u kapelicu: ni tu nije bilo nikoga, ali ipak kao da se kapelica od tih zvukova širila i poprimala nove konture. U polusjeni ocrtavahu se jedino mračni obrisi klupa, crvena svjetiljka, a na oltaru je titrao pozlaćeni sjaj.

Emanuela se usudi otići iza oltara. Tu je svirala Milly. Prepoznala je njene vrlo duge blijedo-plave pletenice. Vidjela ju je po koji put na hodniku, kadkada kod stola: ali joj nije nikada uputila koju riječ, nije izgledala kao prava djevojka, činilo se, da će se kod prvoga dodira raspasti, rasplinuti. Kada je Milly osjetila da nije više sama prestrašeno se trgnula i okrenula.

— Nastavi — reče Emanuela — to je tako lijepo!

Ali druga zacrvenivši se od stida, da je zatečena u takvom intimnom zanosu reče: — Zar nijesi ti iz sobe broj 28?

— Jesam.

— Sinoć — reče, da bi pogodila ravno u živac — sinoć sam čula, kako si plakala.

Zatim namignuvši joj, da se približi, okrene se na stolcu i nastavi svirati. Od toga su časa bile prijateljice.

Kad bi se Emanuela probudila, pokucala bi na zid, a Milly, koja je prije ustala i već učila kod stola, ustala bi i potrčala, da joj odgovori također kucanjem. Milly, koja je inače uvijek bila osamljena tražila je Emanuelino društvo. Promatrala ju je i promatrajući je razvedrila bi se, možda zato, što se Emanuela svojom živahnošću toliko razlikovala od nje. Ne čekajući, da je Emanuela počne ispitivati Milly joj je pričala o sebi, o razlogu svog odlaska iz Milana i svojem učenju, tako daleko od rodne kuće.

— Znaš li? — govorila je. — Ja sam se u Milanu zaljubila u zvuk orgulja, koje sam slušala na večernjici u crkvi Sv. Babila. Jedne sam večeri ustala sa klupe kao da se kanim ispovijediti, dok sam se zapravo hitro uspela po drvenim stepenicama i našla se na koru orgulja. Jesi li ikada promatrala crkvu sa kora orgulja? Čudno je, čini ti se kao da se već nalaziš u raju, zvukovi orgulja ispunjuju ti iz najveće blizine uši, zaglušuju te. Ispod kora vjernici su glasno pjevali, mnoštvo je klečalo poniknute glave; tada pogledah na orguljaša. Bio je star, sijed sa crnim naočalima. Slijep! Ali nijesam se više mogla vratiti natrag, bio mlad ili star zaljubila sam se u njega. Da si vidjela, kakve je ruke imao! I odonda svake sam se večeri uspinjala do orgulja. Većinom smo govorili o glazbi, on voli Bacha i Haydna. Zatim bi vjernici izašli, svijetla bi se utrnula. Kod silaženja sa kora položio bi ruku na moje rame. Jesi li ikada pružila rame slijepom čovjeku? Tek tada cijenimo vrijednost svojih očiju. — Zurila je u prazninu, i njezine tako jasne oči izgledahu kao oči slijepca. Neprestano gledajući preda se nastavi kao da sanja: — Jednoga jutra, bio je svibanj, odosmo u Kraljevski perivoj. Ti poznaš Milano? Perivoje? Trebaš tamo otići. Usred maloga jezera nalazi se mali hram posvećen bogu Erosu, a oko njega golemo drveće, romantika devet-

naestoga stoljeća, pričaju, da je pjesnik Foscolo običavao tuda šetati. On, moj orguljaš, nije ništa vidio, ali ja sam mu tumačila, govoreći: Eto sada je jezerce zastrto ružičastom bojom. Kada je moj otac doznao za to, morala sam u dvadeset i četiri sata odputovati i nastaviti nauke u Rimu, gdje klima pogoduje mojem zdravlju. Ali ja sam tu sretna, mogu svirati harmonium, a njemu pišem s onim tamo aparatom, Braille-ovom abecedom, naročito načinjenom za slijepce; naučila sam dobro pisati i on čita prebirući prstima po pismu, evo ovako. — I polako je prolazila prstima po Emanuelinim prstima.

One večeri Milly je baš učila zavaljena u naslonjaču, kada iznenada nahrupi Emanuela sva zadihana, zatvori vrata i iznemoglo se prisloni uza zid. Milly nije ustala već je začudjena promatrala.

— Što je? — upita.

— Bojim se. Bojim se uvečer hodati po ovim hodnicima. Bojala sam se da se u mojoj sobi nalazi mrtvac i nijesam imala hrabrosti, da uđem. Smiješno, zar ne? Oprosti mi, sva sam uzrujana. — Zatim nastojeći da svrati razgovor na drugo, klekne na sag pred Milly, pogleda u otvorenu knjigu u djevojčinim rukama: — Što učiš?

— Harmoniju. Slušaj, Emanuelo: sutra navečer nemoj otići tamo gore!

— Ne mogu ne otići — odgovori djevojka.

Položila je glavu na Millyna koljena i puštala, da joj miluje čelo, uši, kosu i tako je postajala vedrija. Nalazeći se u svojoj sobi, osjećala je, kako je obuzimlju uspomene, odgovornost. U zaključanim ladicama ležahu zatvorena pisma, fotografije, haljine, što nas uvijek podsjećaju na stanovito doba. Njezine prijateljice, baš one, budile su u njoj osjećaj sigurnosti u svoju novu ličnost, koju je ujutro poprimala kao da oblači haljinu. Nalazeći se kraj njih osjećala se kao da u njoj živi nova nevina čista ličnost, Emanuela iz davno prošlih dana.

— Ne mogu, a da ne idem tamo — ponavljala je — a ipak me tama straši i osjećam se kao zatvorena, kao utamničena. Ne znam kako da ti to razjasnim, ali više ne mogu.

— Shvaćam te — odobri Milly — tako je kod svih nas na početku: nemamo dovoljno zraka. Možda je za mene bilo lakše: bila sam se navikla da živim u strahu i podložnosti. Ti ne poznaš mojega oca, predugo bih trebala tumačiti. Ja ovdje unutra dišem slobodnije, iako sam zatvorena. Ali ti... Ti ne smiješ ostajati tako dugo sama u sobi. Izlazi, pođi sa drugaricama na sveučilište ili šetaj se, tu je nedaleko »Villa«. Zar ti se ne svidja »Villa«? — Dodirivala joj ruke, provlačila prste, gladila nokte. — Kad bih mogla, pratila bih te, ali ja nijesam zdrava. Ti bi trebala, da izlaziš sa Ksenijom ili sa Vincom — štaviše baš sa Vincom, koja sve olako shvaća. Ona je došavši ovamo unutra bila zbunjena samo par dana, a onda odmah se snašla. Vidiš, da si umjesto k meni ušla u Vincinu sobu uopće ne bi zaplakala.

Ali je Emanuela nijekala pokretima glave ponavljajući: — Ne mogu više, ne mogu više! — Nitko je ne bi mogao ohrabriti, niti Ksenija, niti Vinca.

Kada je uvečer Vinca govorila na brzoglasu (telefonu) časna sestra je nestrpljivo šetala pred njom mašući ključem od sobe, kako bi djevojka shvatila, da se mora žuriti, da sobu treba zatvoriti. Ali je djevojka prkosno sjela dražesnom kretnjom popravljajući haljinu nad koljenima, prislanjajući glavu na zid i razgovarala bez žurbe, smijući se. Govorila je španjolski, izričući kod svake rečenice čitavu bujicu riječi, promatrajući istodobno opaticu nehajnim pogledom, ne iskazujući joj nikakvu važnost, osjećajući se sigurnom i zaštićenom svojim stranim jezikom. Razumijevala se samo pokoja riječ, a to je bilo još gore: opatica je nagađala, o čemu govori i uzrujavala se. Pet šest drugarica, stisnute na dvama stolcima, govorkale su medjusobno promatrajući Vincino lukavo

lice, a ona bi se vidjevši, da je bijes opatice postigao svoj vrhunac, počela opraštati, ustala i napokon podrugljivim naglaskom progovorila talijanski: — Zbogom —. Položivši slušalicu dodala bi uslužnim glasom: — Hvala Vam, sestro Lorenzo — i izašla praćena od drugarica.

Dok bi se stepenicama uspinjala prema svojim sobama, prijateljice su je ispitivale: — Što si govorila? Jest, što si govorila, dok si se počela smijati? Kada ćeš ga vidjeti?

— Sutra poslije podne.

Sutradan bi se uređivala do časa sastanka: čupala si obrve, ulazila u sobe drugarica, u papučama, starom haljinom na sebi, neočešljana, držeći u jednoj ruci pincetu, u drugoj ogledalo. Razgovarajući iskrivila bi od vremena do vremena usta, namrštila čelo, iščupala dlaku iz obrva i dalje razgovarala. Nije bila lijepa, ali je imala crnu kovrčastu kosu i vlažne crne oči. Nelijepa usta, male oštre zube kao miševi.

Kada bi poslije podnevom izašla, čim bi iskoračala izvan vrata, pogledavši kriomice na sve strane žurno bi namazala usne i oživjela boju lica. Luis ju je nedaleko čekao, jedva bi je pozdravio i primivši je pod ruku krenuli bi dalje.

Odmah bi Vinca osjetila fizičku slast razgovora na rođenom jeziku. Oslobođena, požudno je razgovarala kao kad jedemo milu poslasticu. Nekim Luisovim izrazima u dijalektu smijala se kao da ih po prvi put čuje. Obojica su bili iz Cordove, a upoznali se ovdje gdje su učili. Luis je učio arhitekturu. Često su razgovarali o svojem zavičaju i tako se tješili. — Jesi li sad shvatio, gdje ja stanujem? — pitala je Vinca — usred trga nalazi se onaj mali vodoskok... Dražestan je onaj vodoskok, zar ne, Luis? — Pristupala mu je bliže, kao da je večer ispunjena onom vodom, koja protiče vodoskokom u Cordovi. — U ožujku — nastavljala je Vinca — odlazimo da beremo žukovinu, na čitave snopove kao da je žito.

— Čini mi se — govorio je Luis — da je čak i boja naše zemlje druga, crvenija, vrelija; masline i pšenica, beskonačne prostornosti kruha i ulja. Čudno — primjećivala je — kada sam u tuđini, priroda je ona, koju prvu osjećam stranom, a ipak list iz ove zemlje trebao bi sličiti lišću iz naše. Jest... čini se da je sa ljudima lakše, zar ne? Ali čini nam se, jer je zapravo dovoljna sitnica, da se sjetimo, da smo ipak stranci.

Sjetni, uzeli bi se pod ruke, stiskali jedan k drugome: svaki je nosio u pamćenju drugu jednu kuću, drugi obiteljski dom, ali kao da i onaj drugi može vidjeti taj dom pred svojim očima: bili su svakako španjolski domovi.

Kadkad bi Luis predložio: — Idemo u kino!? — I odlučno bi se uputio prema kakvom, popodne slabo posjećenom kinu u predgradju. Vinca ga je slijedila, ali ne odobravajući. Činilo joj se, da svi znadu — kao na primjer blagajnica, koja ih je odkidajući ulaznice pogledavala — da oni odlaze u dvoranu, da se cjelivaju. Sjeli bi i pozorno promatrali film, ali poslije par trenutaka Luis bi neizostavno rekao: — Glupo je! — i premještao se na stolcu obavivši rukom djevojku oko struka. Za vrijeme stanke pretjerano bi se udaljili jedan od drugoga, ona raskvašena crvenila na usnama promatrala se u ogledalce i navlačila puder. Izlazeći Vinca bi pomislila: »Ne ću više dolaziti« i ne bi niti potražila Luisovu ruku. Išli su ostajući daleko jedan od drugoga kao da su jedan drugome strani. Zatim bi on zapalio cigaretu, pokazao joj omot i rekao: — Španjolske, donio mi ih je prijatelj.

Ona bi ga zamolila: — No!... hoćeš li mi dati jednu! Popušit ću je večeras u svojoj sobi.

— A sestra Prudenzina?

— Ne marim za sestru Prudenzinu.

U izlozima su već bila zapaljena svijetla, a oni bi zastali promatrajući izložene stvari ne izmjenjujući svoja opažanja. Kadkada bi Luis iznenada uskliknuo: — Tko zna kada ćemo se povratiti u Španjolsku!...

— Ako budem ovako dalje učila, povratit ću se kao pedesetogodišnja starica.

— »U pedesetoj godini draga me ostavila . . .« pjevuckao je on kroz zube. To je bila pjesma iz španjolskih brdina, koju toliko vremena nijesu čuli. Vinca mu je govorila: — Nastavi, sviđa mi se. — Svršivši zapitao bi: — Poznaš li pjesmu: »Na trešnjevoj grani procvao je cvijet«?

Brbljajući stigli bi do vrata zavoda. Tu bi se zaustavili. Na velikom trgu bilo je zamračenih uglova, ali mladim ljudima nije uspjevalo ostati na samo. Kola su šutljivo prolazila, iz unutrašnjosti neznani ljudi su ih promatrali, oni su stajali zaustavljeni pred trgovinom kipova, pustom kao muzej. Vinca je očekivala da je on nekako smiri, jednom rječju ili pogledom, ali on je promatrao drveće, što se nadvilo nad zidanom ogradom »Ville«, nad umjetničkom izdubinom iz osamnaestoga vijeka na kraju ulice. Kao da mu misli blude daleko. Napokon bi ga ona upitala: »Kada ćemo se vidjeti?« — nadajući se, da će joj on obećati: »Sutra«. Ali je njegov odgovor bio uvijek jedan te isti: — Javit ću ti se brzoglasom. — Vinca bi odgovorila: — Dobro —, ali je u sebi bila nezadovoljna.

I dalje ga je gledala, kako se udaljuje držeći ruke u džepu, pušeći. »Baš je vrijedilo toliko zakasniti zbog njega?« I osjetila bi protiv Luisu bijesnu srdžbu, najradije bi ga pozvala natrag i rekla mu: — Dosta je, na što ti misliš? — Ali bi ga i dalje pogledom pratila i pozvonila bi tek onda, kada bi Luis nestao iza tržnog ugla.

*

Sastanak u sobi broj 40.

Soba pod terasom, ljeti užarena, a sada u mjesecu studenome vrlo hladna: kroz prozor je prodirao uvenuli miris lišća odpalog sa drveća »Ville«. Ali to je bila jedina soba, u kojoj se osjećalo, da tu nešto zaista živi: možda zato. što je u njoj već tri godine živjela Augusta, koja je imala smisla za dom. Donijela je sa sobom različne predmete iz Sardinije, sag sastavljen od crvenih i zelenih pruga, što ih tamošnje služavke, po Augustinu pričanju, pletu zimi od kozje vune, od koje je bio i pokrivač na krevetu i ručni rad na noćnom ormariću. Mali stol stajao je u sredini sobe, nad njim je visjela svjetiljka sa zelenim štitnikom. Kada bi ona sjedila učeći, njezine bi velike grudi zastrle prostor između dviju gomila knjiga, prostirale se nad stolićem, smanjivale ga. Bila je nalik na djevojčicu, koja stoji pred svojim igračkama. Učila je književnost i govorilo se, da je s ispitima deset godina u zakašnjenju. Mlađe su je nazivale usidjelicom.

Na zemlji, kraj velikog lista salate, počivala je kornjača, nazvana Margerita. Bila je već jesen, približavalo se doba, kada će se životinja sakriti pod ormar i tu u letargiji, spavati kao mrtva, balzamirana. Već su njezini pokreti postajali lijeniji. — Spava joj se — tumačila je Augusta sažalnim glasom kao da govori o živoj djevojčici. Čistila joj koru perom umočenim u briljantini, držala je u ruci, zatim bi je pružila prijateljicama govoreći: — Slušajte! Sada je namirisana. — Zatim bi položila životinju na pod: — Idi, idi jadna Margerito! — I tvrdi bi nokti kornjače počeli udarati po podu.

Djevojke se kasno uspele do njezine sobe. Svijetlo je bilo već utrnuto. Augusta je već čitala, činilo se: drži stolić na koljenima. Spazivši ih dostojanstveno ustane i dočeka ih kao da su u službenom posjetu Druge su se bučeći bacile na krevet kao na ljuljaljku. Silvija sjedne na pod prošavši rukom po sagu kao po živoj životinji. Augusta dohvativši papirnatu vrećicu ponudi ih sladkišima. U svakoj njenoj kretnji odražavala se primjerena dostojanstvenost.

— Hladno je, — reče Ana — vrlo hladno.

— Kako bi bilo lijepo, da je ova tvoja soba zapravo velika kuhinja! — klikne Silvija. — Na ognjištu kestenje, a kraj ognjišta stara služavka priča

priče. Naša znade jezovite priče iz vremena, dok su još postojali hajduci. Na koncu konca šteta, da nema više hajduka: nema više pustolovina. Da sam ja živjela u ono vrijeme, udala bih se za jednoga od njih.

— Tvoju bi narav i hajduk ukrotio jedino s bičem!

— I na to bih pristala!

Augusta dobaci kimajući glavom: — Previše lakoumno govorite o braku...

U razgovor se uplete i Valentina tužeći se, da troše večeri u pusta ludovanja, u brbljarije bez ikakva zaključka: — Zatim u srpnju moramo noći probdjeti, trebamo gutati žumanjke, protiv živčane iznemoglosti.

— Imaš pravo.

Augusta predloži: — Sutra uvečer možemo održati spiritističku seansu.

— Zar si poludjela?

— Zašto poludjela? — odgovori. — Već dugo mislim na to. U svojem zavičaju često sam to radila. Tronožni stolac, svi polažu ruke, stolić kuca. Svaki kucaj jedno slovo.

— Ali crkva to zabranjuje? — prekine Ana.

— Tolike su stvari — primijeti Vinca — zabranjene.

Augusta je bila tvrdokorna: — Dakle sutra uvečer.

Valentina se dalje bunila: — Ja ne ću doći. Što si ti, Emanuelo, odlučila?

Ova odgovori smijući se: — »Osam za sve, jedna za osam«. Moraš i ti doći.

— Zar se ne bojiš?

Emanuela je oklijevala, zatim odgovori: — Ne bojim se.

Nije se više bojala. Nije činila ništa zla, ništa zla. Na koncu i hrabrost je naviknuće, treba samo pobijediti prvi utisak, sada je sigurna lutala po tamnim hodnicima. Možda joj je uvjerenje konačne sličnosti njezinog života sa životom drugih, osjećaj raspršene, iščezle njene prošlosti, pružalo tu sigurnost. Taj unutrašnji osjećaj odražavao se i u njenom vanjskom

izgledu: nosila je kao i sve ostale niske pete, vunene haljine: živjela je kao da ima osamnaest godina, izgledala je kao da zaista ima osamnaest godina.

Silvija ponovi zamišljeno: — »Osam za jednu, jedna za osam«. Kako dugo? Godinu, dvije. Oh! Kada bismo barem sve skupa izišle odavle, ne bismo osjećale prazninu iza one, koja odlazi, kao iza nekog, koji je umro. Sve smo sada međusobno povezane, doživljaji su svima zajednički, ako samo porežem ruku sve ćete odmah to doznati, pa i da li me glava boli i da li se bojim ispita. Živimo skupa od jutra do mraka... A kasnije, do godinu dana, dvije, tri godine, nijedna se više ne će sjećati imena drugih.

— To je nemoguće — reče Emanuela.

— Moguće — odgovori Augusta: — A ipak među tolikima smo se izabrale, mogla bih reći, iz neke prave unutrašnje bliskosti, ali nas veže jedino trajna svakodnevna familijarnost, čim nje nestane, rastvorit će se medju nama nepremostiva daljina. Slušaj: prošle godine otišla je jedna od nas, udala se, jedna od onih, koja je dijelila s nama svaki sat: nije nam poslala ni jedne dopisnice. Ipak je bila obećala, da će...

— Udaja... to je nešto drugo — nadoda Valentina — to je nešto kao prijeći na drugu obalu. Što bi nam još mogla kazati?

Silvija reče: — Ja se ne ću nikada udati.

— A za hajduka?

— Baš zato, što više nema hajduka — potvrdi smijući se.

Augusta je ponovo pružala prijateljicama vrećicu sa sladkišima. Emanuela je upita ispod glasa: — Koliko ispita imaš još načiniti? — Ona neodređeno mahne rukom.

Otvore se vrata i u sobu uđe Ksenija. Valentina je odmah upita: — Gdje si bila? Tražila sam te, tvoja je soba bila zaključana.

Ksenija nije odgovarala: blijeda, velikih nepomičnih očiju, zacrvenjelih rubova nozdrva od plača.

— Ksenijo, što si učinila?

— Ksenijo, odgovori! Ksenijo!

Ukočenih očiju u prazninu djevojka na koncu razjasni bezbojnim glasom: — Danas sam polagala predispit. Nijesam dobro prošla.

— Predispit? Ali taj si imala položiti tek preksutra? . . .

— Lagala sam vam. Nijesam željela, da dođete u aulu, bojala sam se, bojala se čak skupa s vama čekati na čas, kada ću morati ponovo ući u ispitnu dvoranu i saslušati odluku.

— Bojala si se nama to saopćiti? . . .

— Jest. Propala sam. »Do vidjenja u ožujku« rekao mi je Trecca. Ti mi ne ćeš oprostiti, Silvijo, što sam propala, zar ne?

— Ne radi se o tome. Mi — i dobro naglasi ovu riječ — mi smo željele biti kraj tebe. Mi ti ne opraštamo, što si nam lagala.

Iznenada Emanuela pojuri prema Kseniji i zagrli je:

— Nemoj je slušati, Ksenijo, nemoj gledati tako ukočenim pogledom. Reci nam: što će tvoji roditelji?

— Ah! Ti si razumjela, ti. Što će moji roditelji? Morala bih se vratiti doma — plačući privine se prijateljici — ali ja se ne ću vratiti, nikada više, radije nikada više, prije bih se ubila!

— Ksenijo! — usklikne Ana.

I za čas nastane tajac oko zaplakane djevojke.

— Sjedni, smiri se, sve se dade popraviti, ostat ćeš tu do ožujka.

Ksenija je kimala glavom: — Nije moguće, nemaju novaca, niti pare. Da bi mi omogućio školovanje, otac je založio vinograd. Baš je to trebalo! Ljudi će pričati po čitavom našem kraju i svi će se smijati. Ali ne ću se vratiti, ne ću im pružiti to zadovoljstvo. — Ponovo je plakala: — Jesam li ja kriva? Učinila sam sve, što sam mogla. Ujutro ste vi spavale, a ja sam ustajala, čim bih čula prvo zvono. Trecca je gladio brke: — Pričekat ćemo vas do ožujka, gospođice Costantini! Zatim je pogledao na sat, možda je bio gladan. Životinjo jedna, ubojice! — Prekinula se,

jer su je jecaji gušili. Tužno nastavi: — Ne mogu ostati ni jedan dan više, to je nemoguće i tako je pravo: moji su kroz cijelu godinu jeli krumpir, da bih ja mogla biti tu. Krivnja je moja, da li shvaćate? — I udarala se po čelu otvorenim dlanom: — Moja, moja . . .

Ostale, zbunjene, nijesu znale, što reći. Najednom Ksenija prestane plakati i reče: — Oprostite mi! Što sam to radila? Vi ste, zar ne, učile?

U tom se pitanju osjećalo toliko žalosti, da Augusta odgovori: — Nijesmo, razgovarale smo. Sjedni, uzmi moj stolac, sjedni tu s nama.

Ksenija uljudno odkloni: — Ne, oprostite mi, danas mi se ne brblja, došla sam samo na čas obavijestiti vas o svojoj propasti. Sada mi je već bolje, povratiti ću se u svoju sobu.

— Sama? — reče Emanuela. — To nije moguće, doći ću s tobom.

— Ne. Molim te, Emanuelo, ne: potrebno mi je biti nasamo.

— Tako uzbudjena? To nije moguće.

— Ne boj se, ne ću skočiti kroz prozor. Dosta sam razmišljala. Ja sam kukavica. Idem spavati. Ali možda baš sada, kada bih mogla spavati do podne, možda baš sada ne ću zaspati.

Jednom kretnjom pozdravi sve drugarice. Bila je visoka i njezino se lice gotovo nije vidjelo, jer se nalazilo nad krugom svijetla od žarulje. Sve su osjećale, da je bila njihova dužnost ispratiti je, utješiti je, a ipak nijesu znale, kakvim joj riječima govoriti. Svaka je razmišljala, bi li otišla za njom, očekujući međutim da će koja druga to učiniti i dok su one tako oklijevale, Ksenija otvori vrata i nestane.

*

Sutradan su sve bile potištene, do sada nijedna nije mislila na mogućnost neuspjeha na ispitu. Sada je iznakaženo Ksenijino lice budilo bojazan u srcima sviju. Na Belluzzijevu satu nijesu niti sjedile jedna kraj druge, na izlasku se ponovo sastale, skupile u

grupu: jedino se Emanuela došavši sa Silvijom nasmiješila drugima i veselo rekla: — Pogledajte što sam primila! — I pruži im pisamce. Sve su radoznalo počele čitati. — One, koje su se već nalazile na stepenicama, pa čak kod velikih vrata ulaza, nijesu se zadovoljile, da im druge pročitaju, već su htjele vidjeti same pismo, pročitati potpis. Kao da su tim novim događajem opet pronašle svoju radost. — Idi, idi, — savjetovale su joj.

Silvija je molila: — Nemojte je mučiti, neka radi po svojoj volji.

Ana nadoda: — Imaš pravo, ja jedino kažem: pametan je to mladić, ozbiljan, obziran, nikad se sa ni jednom od naših djevojaka nije našalio!

Emanuela je išla gotovo gurana od drugih. Oklijevala je: — Ne znam što ću učiniti. Čini mi se čudno, da odem na sastanak.

— Ipak to želiš, priznaj, želiš.

— Zar je to zlo? — navaljivala je Vinca. — Nije neznanac. Naš je prijatelj, kolega, predstavile smo ti ga, kadgod si došla na predavanje govorila si s njim.

— Dobro je, ali . . .

Sastanak je imao da bude uvečer poslije šest sati, kod Mojsijeva vodoskoka, na Pinciju: Emanuela je željela otići, ali je htjela da stigne pet minuta kasnije, kako bi ga pomalo uzbudila sumnjom, da ne će doći. Došavši pričekat će da on prvi progovori, da se izjasni. Lanziani, darovit mladić! Ali najviše je nju zabavljalo to čekanje do sutra, pojavit će se svježa u sivoj haljini, vrlo dobro. Augusta joj je uvijek govorila: — Bitno je u životu nešto očekivati. — A ona sjedeći za malim stolom, debela, već sa bijelim nitima u kosi, čekala je, tko zna, na što.

— Idi, idi!

Svojim smijehom i govorom probudile su hladni zavod. Pod je u čitavoj zgradi bio sastavljen od bijelih i crnih kocki, na visokim sivim zidovima otvarahu se dugi prozori, napola zastrti kako djevojke ne bi mogle nadvirivati u izvanjski svijet. Djevojke su

veselo ušle u blagovaonicu: sa prozora se moglo vidjeti dvorište ukrašeno ukočenim bambusovim trstikama i niskim paomama: jedino u jednom ćošku, nad kojim bi se ujutro spustila sunčana zraka, nalazilo se nekoliko lončića sa cvijećem.

Mnoge su djevojke bile već kod stola, odjekivao je pritajeni žamor glasova, pomicanje posuđa: na dnu blagovaonice sestra Lorenza čekala je htijući da počne dijeliti hranu.

Prijateljice zauzeše svoja mjesta smijući se, ni najmanje zabrinute za opaticu, koja je zastala s kuhačom u zraku, namrštena čela. Rastvorile su ubruse, ulile vino i vodu u čaše glasno se razgovarajući.

Kod Emanuelina tanjura bilo je uz čašu postavljeno pismo iz Firenze, očevo pismo, kako je lako prepoznala po sitnom rukopisu. Prestala se smijati i pogledala naokolo htijući vidjeti, da li su druge opazile po pečatu, odakle je stiglo pismo, ali su drugarice bila zabavljene pričajući Augusti događaj sa Lanzianijevim pismom: — Deder, pročitaj i njoj, zamisli, ona ne kani otići na sastanak . . .

Međutim je Emanuela otvorila pismo, žurno ga pročitala i ponovo ga zatvorila pazeći da nitko ne spazi sadržaj. Njezine drugarice ne smiju doznati, da se njezin otac nalazi u Firenzi; njezin se otac nalazi u Americi, vratit će se u proljeće.

Valentina je upita: — Dakle, Emanuelo, jesi li odlučila?

— Jest, odlučila sam: ne ću otići.

Augusta je zamoli: — Daj mi da pročitam pismo.

— Koje?

— Ali na što misliš? Lanzianijevo pismo!

Emanuela joj pruži pismo i uvjerivši se, da je drugarice ne promatraju, ponovo otvori očevo pismo i ponovo ga pročita. Pisalo je: »Ako želiš možeš u nedjelju posjetiti djevojčicu.«

Nedjelja je u zavodu bila nalik na dugo zijevanje. Djevojke se iz običaja rano budile, iz nagona htjele

skočiti iz kreveta, zatim bi se sjetile: »Blagdan je« i ponovo bi se podale toplom ljenčarenju. Ali imale su osjećaj da taj sat nekome kradu i zbog toga bi ipak doskora ustale.

Jedan po jedan otvarali se prozori, kroz koje su djevojke virile i prije pranja su razgovarale, kako će provesti nedjelju.

Emanuela je bila lijena. »Danas je nedjelja« mislila je i osjećala se oslobodjenom od sedmičnog tereta, nedjeljom joj se nebo prikazivalo vedrije. Kroz prozore dopirali su dozivajući glasovi. Na koncu bi odgovorila, pristupila k prozoru i tražila očima drugarice. Na prozor ne bi došla jedino Augusta, nedjeljom bi rano ujutro izašla kupovati cvijeće za svoju sobu, ločiku za »Margeritu«, zatim bi izmijenila na pokućtvu sardinijske ručne radove i sa knjiga očistila prašinu. Opatice su govorile o njoj: razborita djevojka, drugarice su pomišljale: i ona bi — mlada previše nije, u nauci nema uspjeha — mogla poći u opatice. Kada bi joj to u šali rekle, ona bi uvrijeđeno odmahnula glavom i odvraćala: — Sasma druge su moje nakane.

— Što kaniš danas, Emanuelo?

— Ostat ću s vama, što ćemo raditi?

Ostale bi oklijevajući, nadvirujući se nad tim danom prisilna odmora. I nijesu znale, kakvu bi zabavu mogle imati u stranome gradu, u kojemu su jedine obične i prijateljske pojave bile: učenje i zavod. Emanuela bi ih trgla iz njihove neodlučnosti, kratko razmišljala i odlučivala: — Danas ćemo pogledati majmune u zoološkom vrtu. — Ili: — Idemo u kino. Ja ću platiti. — Druge su zanosno odobravale.

Ove je nedjelje naprotiv odgovorila: — Danas... danas imam posla.

Valentina je upita: — Nijesi li primila drugo pismo od Lanzianija?

— Oh... ne: sasma nešto drugo, rodbina.

Ksenija je laštila nokte i ne podigavši oči, reče: — Ali, ako ti se on sviđa, griješiš, što ne ideš.

Emanuela hotimično prijeđe na drugi razgovor. Dan prije zamišljala je neprestano, kako će mladić čekati kraj Mojsijeva vodoskoka: isprva će se zabavljati gledajući, kako djeca igraju spuštajući lađice u bazene, misleći možda na mali jedrenjak iz svoga djetinjstva, zatim će početi pogledavati na sat, sve češće i češće, zatim će uvidjeti, da mogućnost njezina dolaska postaje sve manja i da sve više nestaje, na koncu će otići. Tko zna, gdje stanuje Lanziani! I te večeri sigurno ne će imati volje učiti! Ali sada se ona nije više ničega sjećala, očekivala je: nešto će se dogoditi. Samo neka druge ne opaze njezinu zabrinutost: — Dobro je, što je svake sedmice jednom nedjelja — i udalji se promatrajući prozirne male suncem raskidane oblake.

— Za mene je sada uvijek nedjelja — reče Ksenija. Već se bila smirila, ujutro je probudivši se zapjevala.

Zazvonilo je prvo zvono: imale su samo pola sata vremena za spremanje. Povukle se sa prozora žurno se pozdravljajući, iz soba je dopirao šum vode i umivaonika.

Zatim su sve sišle očešljane, odišući dahom čistoće. Susretale su ostale drugarice, pozdravljale se blagdanski raspoložene, veselo se primale pod ruku. Hitro su silazile niz stepenice, privučene mirisom bijele kave i svježega kruha. Miris jutra, koji se uspinjao, ne zna se kako sa stepenica, iz dvorišta, miris zavoda i škole što ga više nikada ne će osjetiti, kada jednom te godine prođu. S osjećajem gladi u želucu silazile su i ulazile u blagovaonicu. Zatim su sjele pred bijelim šalicama stišćući u rukama topli kruh.

Bile su sve, osim Ane. Ona je uvijek nedjeljom ujutro rano izlazila. Nosila je mali crni šešir s malom kitom cvijeća na drhtavim krilima. Ulazila je u tramvaj i odlazila u stare četvrti, gdje su tržnice i nedjeljom otvorene. Nije voljela, što se zavod nalazi u elegantnoj četvrti: radije bi kao u svojemu zavičaju, u Pugli, stanovala usred polja i jednostavno odjevena odilazila cestama, i sudjelovala u poljskom životu. To

je bio za nju pravi život i odmor. Umorna od lijepih knjiga tu je mogla prisluškivati obične razgovore prolaznika, ali se ipak osjećala, poniženom, što je nitko ne pozna, što se i sama tu osjeća tuđom. Na tržnici su prodavačice kroz čitave sate okretale pečene kestene na žeravici, ona bi kupovala i zastajala razgovarajući se s trgovkinjom. Ova ne bi ni glave podigla ni pogledala je: — Jest, zima je — odgovorila bi postavljajući kestenje na ispruženi dlan. Ana bi joj spustila novac u džep od kaputa i odlazila da ih pojede kod ograde nad Tiberom.

Pjeskovita, sličnija žutom mulju nego vodi, rijeka je sporo tekla, uz uske i gole obale. Ana je griskala kestene naslađujući se više mirisom, uživajući u onoj toplini u svojim rukama, promatrala je mirni tok rijeke prema njenom cilju i mislila na sebe. Pred njom se uzdizale stare siromašne kuće s malim, cvijećem ukrašenim prozorima. Nad njom je nebo bilo vedro, puno blagdanskog povjerenja. Još godinu dana i vratit će se u svoj zavičaj, u kovčegu s listom papira, koji će pokazati roditeljima. Tada će moći da rano ustaje i izlazi u polje bez nepotrebna tereta šešira; kasnije, uvečer, otvorit će prozor i zalijevati malenim zelenim lijevkom cvijeće na prozoru. Tako je zastala sanjareći. U podne cijelo se nebo zatreslo od graje zvonova. Činilo se kao da i rijeka prihvaća te zvukove, tržnica se već ispražnjavala, grad je upadao u čamu blagdana. Tada bi Ana utonuvši u ugodnu bezbrižnost pretražila džep od kaputa, šteta, nema ni ciglog kestena. Osjetila bi ledeni povjetarac i krenula natrag. Prolazeći po najužim ulicama vratila bi se u zavod.

One je nedjelje na povratku našla drugarice, kako se na veliko dogovaraju. — Večeras — govorile su — večeras. U Vincinoj sobi.

Ali Vinca se protivila: — Ja nemam tronožnog stola, osim toga ako duh dođe u moju sobu, tko će ga kasnije potjerati?

— Zašto potjerati?

— Jest, kod nas se veli: kada se duh pojavi uvuče se u stol i više ga ne će napustiti, sklanja se u kuću i treba pozvati žene, vješte u čaranju, da ga potjeraju.

— Tako je možda u Španjolskoj — govorila je Augusta. — Ali ovdje... dakle: večeras ćemo prirediti tu spiritističku priredbu.

Ksenija ponovi: — Večeras — i zamisli se. Zatim se obrati Emanueli i iznenada upita: — Danas izlaziš?

— Jest — odgovori zbunjeno. — Zašto me to pitaš?

— Oh, ništa, samo tako.

— Ako vam je po volji — reče ona pomirljivo — možete doći u moju sobu.

Zadovoljne, djevojke se razišle pred vratima Emanuele i Milly. Druge su krenule stepenicama ponavljajući: — Dakle kod Ane, soba broj 58.

Pred Emanuelinom sobom Milly uhvati prijateljicu pod ruku i zapita: — Zašto ideš na tu sjednicu? Samo luduju. Nakon toga ćeš se još više strašiti vraćajući se u svoju sobu.

— Ne vjerujem. Više se ne bojim, to je bilo, kako si i ti sama govorila, prvih dana. — Pozdravivši je udje u svoju sobu.

Prozor je bio otvoren i Emanuela zadrhta; zatvori okna i počne se polako svlačiti. Zatim se ponovo obuče brižnom pažljivošću kao što davno nije radila: odabrala je haljinu, koju nije nosila odkada je došla u zavod, crnu haljinu i mali krzneni ogrtač također crne boje. Tako obučena izgledala je nekoliko godina starija, a osobito poradi one koprene nad očima. Dohvati torbicu i turi u nju novac. Da li bi uzela sa sobom i svoj smaragd? Pogleda ga i zaključi: ne, ne ću ga uzeti. Iz hrpe svakojakih spisa, što ih je držala u kovčegu, izvadi fotografiju muškarca, avijatičara. Zatvori je u torbicu i pogleda po sobi: »Sve je u redu« pomisli i izađe.

Čim je izašla, osjetila je, kako se u njoj rasprsnula bezbrižnost života u zavodu, osjetila se ponovo oba-

vijena starim mukama, brigama. Kao da je toga časa izašla iz vlaka, kojim je stigla iz Firenze.

Mnogo puta, dok je još živjela kod kuće, pokušavala je, da sebi predoči zavod, u kojemu je živjela Štefanija; spopadala je bojazan da će taj zavod biti mračan i hladan. Naprotiv bila je bijela vila na brdu Mario, usred polja, pod veličanstvenim svodom neba. Vratašca se polako otvorila i ona je ušla u veliko predvorje sa svetim kipovima i različnim biljkama. Na dnu predvorja prikazivalo se zelenilo perivoja.

— Htjela bih — reče Emanuela — htjela bih... Da li bih mogla vidjeti malu Andori?

Soba za razgovor sastojala se od staklena balkona, toplog od sunca, sa raznovrsnim loncima za cvijeće poredanima po zemlji uza stakleni zid. Nije bilo drugih posjetitelja i to joj je bilo drago. Među tima bijelim zidovima vladala je bolnička tišina. U malom perivoju zazvoni zvonce i gotovo istodobno uđe stara koludrica, koja se puna poštovanja nakloni i upita: — Dobar dan, gospodjo: vi želite vidjeti malu Štefaniju?

Emanuela potvrdi glavom, grlo joj se steglo.

— Vi ste...

Emanuela spusti glavu, ispod glasa izjavi: — Jest, ja sam majka.

Koludrica se ponovo nakloni: — Primili smo pismo vašega oca, djevojčica je sretna od pomisli, da će vas ponovo vidjeti. Narasla je. Vrijedna je. — Emanuela nije dospjela odgovoriti, jer je već koludrica pridodala: — Tu je.

Emanuela pogleda prema ulazu: ganuće je gušilo, stvaralo joj u prsima bolan čvor.

Djevojčica se pojavi na vratima i zaustavi se promatrajući pozorno očima majku. Štefanija je bila plavokoso malo stvorenje, jedva izraslo, sa malim pletenicama nad ušima, namrštena lica, ozbiljna pogleda. Čim je koludrica iščeznula, Emanuela jecajući pojuri prema kćerki, zagrli je i pridigne. Štefanija, promatrajući je, mirno upita: — Majčice, da li si mi donijela sladkiše?

Emanuela se zbuni kao zatečena pri propustu: — Oh! Ne, nijesam donijela sladkiše, Štefanijo...

— Onda čokoladu?

— Niti to.

— Razumjela sam: lutku. — I djevojčica pogleda naokolo.

— Ništa, ljubavi moja! Danas nijesam ništa donijela, ali sutra, vidjet ćeš sutra.

— Sve majke donose sladkiše i igračke. Koludrice su mi govorile, da ćeš mi vrativši se iz Amerike donijeti sladkiše. Lagale su. I one lažu. Zar u Americi nema sladkiša?

— Jest, ima ih...

— Zašto mi onda nijesi donijela? — I ponavljala je: — Sve majke donose sladkiše. Ja sam bila dobra. Tres sage.

— Dobro, Stefanijo, reci mi, voliš li me? — Djevojčica je potvrđivala glavom. — Zar ne? Ti si očekivala majku. — Stefanija je neprestano potvrđivala zabavljajući se dodirivanjem majčina krzna. — Jesi li zadovoljna, što sam došla ?

— Svakako. Hoćeš li u nedjelju ponovo doći?

— Oh! Svakako, svake nedjelje, uvijek, uvijek ću dolaziti.

— Eto: u nedjelju donesi mi sladkiša!

Emanuela joj obeća, a zatim nije znala što bi još pitala malu. — Jedeš li dobro? Osjećaš li se dobro? — Djevojčica je potvrđivala. — Jesu li drugarice prijazne? — I tako redom, dok je djevojčica ne upita: — Mogu li otvoriti torbicu? — Sretna, Emanuela joj pruži torbicu, ali joj prije toga ozbiljno reče: — Stefi, u torbici se nalazi jedna fotografija za tebe, očeva fotografija.

— Daj mi je!

Časkom je djevojčica promatrala sliku, zatim iznenada lupivši nogom o pod, reče oštro: — Hoću da otac dođe ovamo, odmah da dođe.

Emanuela prestrašeno pogleda kćerku. — Ti voliš, — upita je potiho — ti mnogo voliš oca?

— Jest — odgovori Stefanija rastrešeno. — Znaš... Drugarice ne vjeruju da je moj otac avijatičar: hoću da dodje i tako će one vidjeti, da li je avijatičar. Hoće li mi donijeti mali aeroplan? — Nije dala majci vremena da odgovori i već nestrpljivo nadoda: — Čuješ li? Drugarice se igraju. Sada idem k njima.

Svršeno je, pomisli Emanuela, svršeno. Ovaj razgovor je bio dakle ono, zašto se ona toliko borila, mučila. Željela je jedino ovaj sastanak, kroz dvije godine taj je sastanak bio njezin potajni cilj i sada joj se sve činilo raskinuto, raspršeno, sve samo puka obmana. Trebala sam ponijeti sladkiše, govorila je sebi, sigurno je sve zavisilo od sladkiša. Ali kako je mogla pomišljati na to? Čežnja ju je proždirala. Krivnja je moja, krivnja je moja, željela je zaplakati. Pomisli, da će se iz novih sastanaka sa kćerkom nešto nanovo roditi, možda nije sve uništeno. Zbog toga postavi djevojčicu na koljena, pomilova je po kosi i po čvrstim obrazima, pogleda joj u oči. Imala je stroge premalo dječje oči.

Šutjele su, nijesu znale, što da kažu jedna drugoj. Gledajući preko majčinih ramena Stefanija je pozorno prisluškivala glasove i smijeh drugarica, očito je bila vrlo nestrpljiva. Emanuela pusti, da joj sklizne sa koljena. — Vratit ću se u nedjelju — reče — došla sam u Rim naročito zato, da budem uvijek kraj tebe, donijet ću ti sladkiše, čokoladu, lutku. Kako ćeš nazvati lutku?

— Htjela bih je nazvati tvojim imenom. Ali kako se ti, majko, zoveš?

Pred vratima zavoda prostiralo se otvoreno polje. Emanuela krene pješke promatrajući kako se u daljini pod suncem prostire bijeli i ružičasti grad. Nije bilo hladno, otkopča krzno, pridigne koprenu. Mislila je na oca i majku, na malu villu u Maianu, na svoju sobu, na krevet sa cvijećem išaranim pokrivačem, na blagovaonicu, na večere pod velikim zelenim štitnikom svjetiljke, iz kojega se rasipao krug svijetla na stol. Šutljive, neprijazne večere. Odkada je Stefanija oduzeta nudilji u Švicarskoj i odaslana u rimski zavod, kako je Emanuela ne bi mogla više vidjeti, Emanuela nije gotovo više govorila sa roditeljima. »Dobar večer, oče; dobar večer, majko.« Od vremena do vremena već uobičajen prizor: predvečer bi djevojka ušla u očevu sobu. Obično je sjedio kraj otvorena prozora, s pokrivačem na koljenima, promatrajući Firenzu, brežuljke, crvene kućne krovove nad gradskim zelenilom. U polumračnoj radnoj sobi svijetli četverokut prozora osvjetljivao je starčevo lice. Ona je započinjala uvijek ovako:

— Oče...

— Emanuelo...

— Slušaj, oče...

— Što je?

— Hoću u Rim k Stefaniji!

— Odlučili smo, tu ćeš ostati.

— Ali oče, shvati, to je nečovječno, ne mogu živjeti bez djeteta, bez Stefanije...

— Tako smo odlučili, Emanuelo.

I starac bi dalje čitao ili gledao kroz prozor, djevojka bi izašla plačući, a majka se ne bi usuđivala pitati, kako je razgovor protekao.

Emanuela bi otišla u svoju sobu i u tami bacila se na krevet. Ne da se ništa učiniti, što ću? Otići iz Firenze bez novaca nije moguće, jedino što posjeduje jest Stjepanov prsten. Majka je često govorila: — Otac ima pravo, Emanuelo, zar nijesi primijetila, kako se odonda promijenio, kao da smo ga izgubili, uzmi i ti to u obzir, Emanuelo. — Ona je zaista to uzimala u obzir: odlazila je pješke sama na višesatne šetnje, kadkada je susretala prijateljice: — Oh, Emanuelo, više te ne viđamo, smršavjela si. — Nitko nije znao pravu istinu. Pješke se vraćala u Maiano i tako su u očekivanju prolazili dani, mjeseci bez rada, a je-

dne večeri ušavši u očevu radnu sobu upita: — Što bi učinio, oče, kada bih ja otišla?

— Što veliš, Emanuelo? . . .

— Rekoh: otići ću u Rim, radit ću, bilo što, ali ovoga je dosta, znam, kriva sam, obeščastila sam porodicu. Ali sada je dosta — nastavljala je odlučno — odlučila sam: dosta. Odlazim, imam dvadeset i četiri godine i odlazim, oče!

U polusjeni radne sobe starac je promatrao smiono lice svojeg djeteta. Tvrdila je istinu, otići će. Spuštene glave pogleda na svoje uvijek drhtave ruke:

— Vidjet ćemo, Emanuelo, razmislit ću.

Izašavši djevojka reče majci: — Rekao je, da će razmisliti. — I majka je shvatila, da će kćerka zaista otići.

I dalje su prolazili dani iščekivanja. Emanuela bi slađim naglaskom zaželjela ocu dobar večer; sjetno je promatrala staru kuću i mali perivoj, znajući: doskora će ih napustiti. Lutala je po Firenzi kao strankinja. Bio je konac mjeseca rujna, više nije bilo toplo; lišće sa drvoreda nježno je padalo i stvaralo po zemlji žuti sag koji je šuštao pod samotnim koracima djevojke. Nebo je poprimalo jesenski sjajnu čistoću. Kadkada bi Emanuela u predvečerje, dok su se palila dućanska svijetla pošla do starog mosta po kojemu se ljudi uspinjali i uzimali vodu iz nedaleke česme. Ali je ona pred sobom vidjevala sve mostove nad rijekom, sve tamo dolje do Carraie, vidjevala je, kako na desnoj obali izviru iz vode kuće pocrnjele od oštrog pranja bujice. Rijeka Arno tekla je tako mirno, da se nije moglo razaznati kojim pravcem teče, ako bi koji list pao na vodenu površinu, mirna bi ga rijeka odnijela kao u triumfu. Emanuela je čekala na odluku. Dosta je laži, što ih je otac smišljeno pisao u Rim, Štefanijinom zavodu: »Moja se kćerka nalazi na putu po Americi«, možda je mislio, da će ona malo pomalo zaboraviti djevojčicu. Uvijek joj je govorio: »Želio bih da sebi stvoriš novi život, život, kakav je zaista pravi život«.

Emanuela bi jedva stigla na vrijeme na večeru. Perivoj je već bio vlažan od sjene, iz mokre zemlje prodirao je njoj poznati miris. Stol je bio spremljen pod velikim okom svijetla. — Dobar večer, oče; dobar večer, majko. — Skidala je šešir, pogladila rukom čelo, topla juha budila je u njoj ugodnu toplinu. Jedne večeri u razgovoru reče: — Kada budem u Rimu . . . — Otac joj nije ništa predbacio i ona ga prije odlaska u krevet bez riječi zagrli. Sada je mislila na djevojčicu kao da je ima već tu, činilo joj se, da su se najednom vrata otvorila i Štefanija je ušla. Sjećala se ponizujućih dana provedenih u švicarskoj klinici: majka ju je njegovala, ali kao da boluje od druge bolesti, nikada nije govorila o djevojčici. Bilo je kao da Štefanija ne postoji i ako se nalazila tu kraj nje u kolijevci. Sjećala se, kako je kasnije išla u pohode dojkinji: dva sata drugorazredna vlaka, vedra dolina, gdje je od livade do livade odzvanjao klepet kravljih klepki. Prvi put, kada je stigla i čula mucati: — Mama —, zahvatilo ju je nenadano čudjenje, mislila je: »To sam ja« a ipak joj se činilo neistinitim, jer ju je posjećivala samo svakih petnaest dana, nije pitala, kako dijete kraj nje raste, bilo joj je kao da svaki put nalazi novu djevojčicu. Tko zna, koliko je sada narasla, nakon dvije godine, što je ne vidi.

Jedne večeri otac je pozove u radnu sobu: — Emanuelo . . .

Ona je čitala u susjednoj sobi, isprva je pomislila, da je krivo čula, otac nije nikada nikoga dozivao, nitko nije smio ući, dok se on nalazio u radnoj sobi sjedeći kraj prozora. Ali je glas ponovo nemirno zvao: — Emanuelo . . . — možda mu je hladno, možda želi pokrivač — Ona odtrči. —

— Uđi, Emanuelo, zatvori vrata, sjedni!

Dobro je poznavala oca, na ustima mu lebdi čitav govor: sigurno o Štefaniji.

Mili očev glas!

Sada Emanuela hoda polako, prešavši predgrađe

nema više drveća, već nove svijetle asfaltirane ulice. Hodajući ponovo sluša u sebi onaj glas ganuta prizvuka one daleke večeri:

— Razmišljao sam, Emanuelo! Pravo je — hodi u Rim!

Djevojka je skliznula sa stolca pred očeva koljena, lice spustila u toplinu pokrivača, o tvrda savinuta koljena. Godinu se dana borila, ali u tom času kimala je glavom kao ne želeći više odputovati.

Emanuela korača dalje, već se nalazi u središtu grada, a na licu osjeća davnu oštru toplinu pokrivača. Majka je čekala sjedeći u blagovaonici položivši — jadna majka — po običaju, ruku na stol. Sve troje znali su, da je to neizbježivo, svoj trojici srce je bilo skvrčeno kao orah u ljuski, ipak je Emanuelina patnja bila lakša. Ona je bila mlada djevojka, njezin je život mogao nanovo započeti.

Svijetlo je teško prodiralo u tamu sobe, u polusjeni razaznavale se jedino očeve svijetle oči. Otac je govorio, kako je pravedno da ona ode u Rim, shvatio je, ali ne sama, niti s njima, kako? Majka ima tu svoj perivoj, svoj stroj za šivanje, prijateljice, u njezinim se godinama ne sklapaju nova prijateljstva, i tako dalje, osim toga majku bole krsta, a njemu je od čitavog svijeta dovoljno to, što može gledati kroz četverokut prozora i što može čitati, sve to i previše uzbuđuje, prestar je i ne želi previše se umarati i umrijeti, kako bi i mogao umrijeti ostavljajući kćerku u takvom položaju? To će učiniti jedino ako mu zbog tolikih neprilika jednoga dana srce pukne.

— Jest, nemoj se ispričavati, na koncu si i ti sama bila samo žrtva, vidiš li? Ne ću ti više ništa reći, ne ću ti predbacivati, ali tu je stvarnost, činjenice postoje i treba snositi posljedice, zatim ono jadno dijete, ne plači, kćeri moja, ali treba priznati, udarac je bio strašan i tvoja se jadna majka od tada tako srušila. U Rim dakle ne ćeš sama, jer do sada nijesi pokazivala prevelikog razbora prema muškarcima i dovoljno je što ovu tragediju moraš snositi kroz čitav

život, u Rim dakle sama ne možeš i ne smiješ. Postoji u Rimu zavod ... jest, zavod za gospođice, kako se to danas kaže ... penzionat, danju izlaze, koliko žele, da idu u školu, a u stanoviti se sat vraćaju ... u koji sat? Oh, ne znam, u sedam, u osam ... jest, tamo su opatice. Zašto? Nitko ne treba znati, da ćeš ti posjećivati svoje dijete? Izlazit ćeš i nitko te ne će pitati, kamo odlaziš. Opaticama ćeš reći, da se tu nalaziš poradi školanja na kratko vrijeme, dok se mi vratimo sa puta, sa dugog puta po Americi. I ovdje u Firenzi ćemo reći prijateljima, da odlaziš na školovanje; jest, znam, teško je lagati, ali tako ćemo reći, inače se ne može, poradi mene, mojega položaja, reći ćemo, da odlaziš u Rim učiti povijest umjetnosti, ne možemo objaviti svima postojanje tog djeteta i još bez oca ... i taj je bio nesretnik, jest, ali je imao trideset godina, čovjek je letio i bio uvijek izložen opasnostima, mir duši njegovoj, ali je mogao promisliti.

Bila je nedjelja, takva kao što je ova u kojoj Emanuela korača misleći na sve te prošle doživljaje: nebo je bilo načičkano oblačnim ovčicama, sličnim mliječnom skorupu. Duvao je blagi povjetarac, čitave obitelji šetale su spora koraka, žene laganih koraka, djeca bez riječi, okrećući se jedino pred kavanama s nadom, da će ih odvesti unutra na kolače. Činilo joj se, da uopće nije bila na sastanku sa vlastitom kćerkom, svi su utisci bili već nestali. U sjećanju ostale su joj samo pojedine riječi: »Jesi li mi donijela sladkiša? Sve majke donose sladkiša.« Sve majke! A kakva je majka ona? Stidjela se. Imala je Štefanijinu fotografiju kraj kreveta. — Tko je ta djevojčica? — upitala ju je jednom Milly. — Ona je zbunjeno odgovorila: — Ah, jedna moja nećakinja. — Istodobno je odlučila da skine tu sliku, kako drugarice ne bi ništa posumnjale. I kakva je ona drugarica?

Odmicala je krzno, topla li dana! Prava nedjeljna toplina. Otac i majka, u Firenzi, sigurno su krenuli autom na izlet. Misle na kćerku. Služi se njihovim

imenom, njihovim novcem, šalje rijedka pisma, zavodska pisma: »Oče, zdrava sam, majko, zdrava sam.« Drugačije je živjela kod kuće, drugačije u zavodu, drugačije sa Štefanijom i za svakoga je imala drugačije lice. Ali kakva je ona zapravo? Trebalo bi imati snage pozvati prijateljice i reći im: »Slušajte, pričala sam vam same laži ... — ali možda bi se zato sve od nje udaljile, doznavši da je ona već »na drugoj obali«. Uvijek su govorile: — Ovo je obala očekivanja! — i nakon ovoga plašljivog susretaja sa kćerkom, Emanuela se bojala da ne može ništa očekivati od života, ništa više.

*

Velika, visoka i mračna soba, soba Majke nadstojnice; u uglu bijeli krevet sakriven iza bijela zastora, kao odar mrtva djeteta. Zidovi također bijeli, isto tako i klecalo. Jastuk na klecalu bio je naduven i nedodirnut: očito Majka nadstojnica nije nikada molila. Crveno sukno na stolcima, crveni sag na stolu. Soba je bila prezasićena mirisom tamjana i voska kao da Majka svakog dana donosi pomalo taj miris iz kapelice u širokim naborima suknje. Opatica je bila stara, vrlo stara. Imala je debele, masne ruke, a i lice isto tako. Sada je njezina jedina dužnost bila silaziti uz tuđe podupiranje do kapelice, njezina jedina žrtva popeti se po stepenicama. Ostali dio dana provodila je sjedeći u naslonjaču u najmračnijem uglu sobe naslanjajući noge na klupicu. Tkogod bi ušao u sobu i ne bi je mogao zapaziti pomislio bi: »U krevetu je, na bijelom odru, sad će proviriti kroz zastor.« Ali zazvečala bi krunica i strogi bi glas upitao: — Tko je? — odmah zatim pojavila bi se dva oka kao od siva kamena i ukočeno zurila u polusjenu.

Kada bi ona ušla u kapelicu djevojke bi spustile glavu kao da prolaze mimo mrtvaca obavijena mirisom svetosti. Dvije mlađe koludrice oprezno su je polagale u naslonjač na dnu kapele, tu bi ih ona odpustila, mahnuvši rukom. Ta je kretnja imala značiti za-

dovoljstvo i blagoslivljanje. Pratilice bi se žurno udaljile, lagano se naklanjajući na sve strane. Nadstojnica bi prekrižila ruke na prsima i radoznalo promatrala oltar kao u očekivanju početka kakve predstave. Nakon svršetka obreda opet su je koludrice nježno odnosile natrag kao krhki predmet. Mučno se uspinjala po stepenicama, zadahtana, ali primirena sa sudbinom; sama sebi nije dopuštala jadikovati. Umjesto nje uzdisale su njene mlade pratilice.

Stvarno je u zavodu zapovijedala sestra Lorenza. Bilo je dovoljno pogledati je, kako dijeli juhu djevojkama: oštro je gledala po cijeloj blagovaonici, brojeći glave djevojaka kao glave stada: »Sve su, tu su sve.« I u svojoj unutrašnjosti uživala je osjećajući, da su sve te djevojke zatvorene skupa s njom iza velikih prozora, što zatvaraju njihovu mladost, njihove noći, njihova buđenja.

Ona je ujutro otvarala poštu. Iz svih krajeva Italije pisale su djevojke, čak iz inozemstva. Ona je odgovarala jasnim dostojanstvenim rukopisom, pisala je materinskom nježnošću, a kada bi djevojke odgovorile da prihvaćaju i da će doći, ponavljala je u sebi više puta njihovo ime, gotovo od milja, zatim bi ime iznenada pretvorila u brojku i ponavljala ime, prezime, brojku. Kada bi stigla nova djevojka i zvono pozvalo sestru Lorenzu u sobu za razgovor, uredila bi koprenu na glavi, ogledavajući se u prozorsko staklo, pitajući se uzbuđeno: »Kakva je? Kakva je?«, zatim bi ušla i govorila suzdržanom nježnošću. Ali nije nikada govorila u prvom licu: uvijek je bila »nadstojnica ona, koja ... nadstojnica hoće ... reći ću nadstojnici, da ...« stvarajući tako pomisao na nepostojeće tajanstvene razgovore između nje i stare nadstojnice. Uživala je, videći kako novonadošla slušajući promatra njezine usne, njezine fine ruke, njezin visoki vitki lik.

Ljeti, kada bi se djevojke razilazile svojim kućama, sestra Lorenza postajala je blijeđa, zahvaćala je velika slabost. — Umorna je — govorile su drugarice.

Ali čim bi večeri postajale kraće, ona bi se pri zalazu sunca uspela na terasu da tamo izmoli svoju molitvu: na visoku terasu uzdignutu nad gradom. Vraćala se natrag stišćući od studeni svoj šal. »Jesen je tu...« pomišljala je veseleći se. U jesen se vraćaju djevojke! — »Jesi li dobro provela odmor, kćeri moja?« Ali nije htjela ništa znati o njihovim domovima, dapače izbjegavala je razgovor o tome. U večer bi blaženo zaspala.

U sobi nadstojnice bilo je zapaljeno svijetlo obavijeno bijelom koprenom. U tom žalobnom svijetlu stvari su poprimale fantastične obrise, nadstojničke ruke činile se kao od bjelokosti. Sestra Prudenzina, nepomična kraj klečala, šutjela je, zatim bi se iznenada pomakla, učinila dva koraka, dok se ne bi po zveckanju krunice sjetila, da se nalazi u sobi nadstojnice. Tada bi ponovo pristupila k zidu, držeći ruke ispod pregače. Bilo je već kasno: čula je, kako su se djevojke razišle po svojim sobama glasno brbljajući po stepenicama. Napokon sestra Prudenzina vadeći iz džepa sat ovješen o crnu vrpcu reče: »Moram doskora otići i utrnuti svijetlo«. — Željela je progovoriti barem par riječi sa nadstojnicom, ali je ona i dalje pomicala šutke krunicu, možda je već spavala.

Napokon se vrata polako otvoriše i pojavi se sestra Lorenza: sestra Prudenzina znatiželjno je pogleda, a i pospane oči nadstojnice obratiše se prema nadošloj.

— Ništa! — izusti sestra Lorenza beznadno. — Imate pravo, sestro Prudenzina! Sestra vratarica veli, da ju je vidjela, kako izlazi s omotom ispod ruke. Trebala je možda upitati je...

— Ali, sestro, svaka djevojka može izaći noseći omot...!

Druga rastvori ruke i reče: — Istina je.

Kao glas kvočke progovorio je glas nadstojnice: — Nema sumnje: pobjegla je.

Sve su tri sebi zamišljale onu, koja je pobjegla. Gledale su je u svojoj mašti, kako se provlači iz zavoda, kako trči po ulicama, sumnjivo pogledavajući naokolo. Sestra se Lorenza sjećala, da ju je u podne vidjela u blagovaonici, prošla je kraj nje pozdravivši je kao uvijek laganim pokretom glave. U tom času bila je već donijela svoju odluku, a ona je pustila, da joj pobjegne iz ruku ni ne opazivši. Ta je djevojka bila nepristupačna, ogorčena od siromaštva, dolazila je, da plaća mjesečnu uplatu već izbrojenim novcem.

— A odakle joj novac?

— Da, — novac?

— Treba upozoriti roditelje — doda i nadstojnica — pišite vi, sestro Lorenzo, tko zna, da li je uopće otišla svojima.

— Ali njezine drugarice?

— Reći ćemo: vratila se u Veroli.

— Ne će vjerovati, pisat će joj i...

— Jest, odmah će doznati i jedna po jedna sve će razdražene pobjeći — doda s podsmijehom sestra Prudenzina.

Bile su zaista zabrinute, uznemirene. Sestra Lorenza bila bi najradije sišla do glavnih vrata i tamo pričekala odbjeglu. Pobjegla je ne skrivajući se, tko zna, možda sa kakvim muškarcem. Sestra Lorenza ne će noćas spavati, onaj prazni krevet u sobi br. 33. rastjerat će joj san. Sve će djevojke pobjeći. Ne, ona će stati kraj glavnih vrata i zaustavljati ih: »Kamo ideš, kćeri?« i dovest će ih natrag u njihove sobe.

— Sestro Lorenzo — prekine je glas nadstojnice — reći ćete ostalima, da je otišla k svojima, jer joj je majka oboljela. Ne smije nitko doznati, da je od nas, iz zavoda »Grimaldi«, jedna djevojka pobjegla.

— Svi će doznati — reče hladnokrvno sestra Prudenzina — takve se stvari ne mogu sakriti.

Sestra Lorenza doda: — Istina je. Osim toga mi to znamo.

Ponovo zazveči krunica u rukama nadstojnice i ona srditim glasom odvrati: — Mi ne znamo ništa. Jedna se od djevojaka vratila svojima, ništa drugo ne znamo. Mi ne znamo ništa drugo. Jeste li razumjeli, sestro Lorenzo?!

Netko je pokucao na vrata susjedne radne sobe, obje se koludrice pogledaše. Nadstojnica nenaviknuta da u tako kasnim satima bude budna, ponovo je zaklapala oči. Kucaji na vrata postali su jači. Napokon sestra Prudenzina ode da otvori.

Iz obližnje sobe dopre Silvijin glas:

— Želim govoriti sa nadstojnicom.

— Nadstojnica sada spava.

— Tada sa sestrom Lorenzom.

— Ona se nalazi u svojoj sobi, a ja moram otići i utrnuti svijetla.

— Ne, sestra Lorenza je tu, hoću da govorim sa nadstojnicom.

Tada se pojavi sestra Lorenza: — Što želiš, Silvijo? upita kao i obično prividno nesklono, strogo. Djevojka se ukoči, ali odlučno izjavi:

— Hoću, da mi kažete, gdje se nalazi Ksenija.

— Ksenija je odputovala — odvrati sestra mirno povukavši zastor, što je dijelio radnu sobu od sobe nadstojnice. — Ksenija je otišla u Veroli.

— Ne. Njezine su stvari ovdje. Ona ne bi odputovala a da nas ne pozdravi.

— Čudna je njezina narav.

— Ali nama ipak ne bi to učinila. Voljela nas je. Rekla nam je, da ostaje kod kuće. Sestro Lorenzo, kamo je ona otišla?

— Velim ti: nalazi se u Veroliju. A ti idi sada spavati, idi učiti. Dosta je, Silvijo, zaista dosta svega toga.

Ali Silvija problijedi:

— Sestro Lorenzo, recite mi. — Zatim krikne: — Je li se ubila?!

U sobi zavlada ledeni tajac. Silvija prestrašena od svojih vlastitih riječi poče jecati. Opatica kao da se

skamenila, dok je djevojka uporno ustrajala: — Mi smo njezine drugarice, moramo znati: recite, zar nije tako?

Sestra je Lorenza nijekala glavom: — Ne znam, kćeri, ne znamo ništa. Otišla je danas noseći jedan omot i nije se više vratila. Niti jednog redka, niti jedne riječi. Jesi li vidjela njezinu sobu? Sve je u redu. Pobjegla je. Nije mi ništa rekla, otišla je.

— Je li odnijela svoje stvari?

— Čini se, nešto.....

— Možda je krivnja naša. Optužile smo je, da je potajno radila, a trebale smo joj naprotiv pomoći, ponuditi joj sve, što imamo. Gdje će sada biti?

Sestra Prudenzina počne: — Silvijo, ti moraš reći drugaricama.....

— Istinu, reći ću samo istinu, jer one misle, da je počinila kakvu ludost i sve su zaplakane.

Sestra se kiselo nasmiješi i reče: — Čini mi se, da...

— Jest, i ovo je ludost... Ali u ostalom njezin život pripada njoj, može od njega napraviti, štogod hoće. A ipak njezina prazna soba nalići na grob. — Prekine se, a zatim nastavi: — Idem gore, laku noć, sestro Lorenzo, laku noć, sestro Prudenzino, ah!, jest, i vi odlazite poradi svijetla, samo izvolite, bit će strašno danas uz svijetlo voštanice, uzbudjene smo, izvolite, izvolite, sestro Prudenzino!

Sestra Lorenza ostane sama u radnoj sobi: na stolu je bio otvoren registar s imenima djevojaka. Prolista stranice, nadje slovo C.: Coppola, Corsi, Costantini, Costantini Ksenija. Zapiše datum: 2. prosinca 1934. Zatim precrta ime i prezime povukavši dvije ravne crte s perom zamočenim u crvenoj tinti.

Emanuela vrativši se iz Štefanijina zavoda, umorna od duga hodanja, legla je prije večere u krevet. Osjećala se oslobodjenom od očaja, u koji je bila upala na sastanku sa kćerkom. Činilo joj se, da je sve to zapravo nepopravljiva katastrofa s kojom se treba

pomiriti. Ipak nije vjerovala u mogućnost, da se sve ono, za što se ona toliko mučila i borila srušilo kao prozirna katedrala od perja pred nehajnošću jedne djevojčice. Malo pomalo je zaspala. Iznenada je probudi oštro kucanje i vikanje Silvije na vratima: — Je li Ksenija kod Tebe? —

— Ksenija? Ne, zašto? Spavala sam, udji!

Ali se druga već bila udaljila i kucajući na Millyna vrata ponavljala isto pitanje: — Je li Ksenija kod tebe?

Tko zna, zašto je traži kod Milly, pomisli Emanuela, Ksenija nikada ne ide k njoj, kada Ksenija ili Vinca govore Milly ih sluša ne shvaćajući ih kao da govore drugim jezikom. Kasno je, i previše kasno, nijesam ništa jela, Silvija je sigurno došla, da nas pozove na spiritističku priredbu. Činilo joj se, da se probudila usred noći. Bilo je devet sati i pol: šešir, krzno, torbica, sve je bilo porazbacano kao kada je tek ušla. Otvori ladicu, da postavi torbicu, a novac u kutiju, skupa sa smaragdom. Gdje je smaragd? Uzbudjeno pogleda naokolo. Ne nije ga odložila, počela je tražiti, pridizati, okretati maramice, ponovo otvori kutiju, pretrese je, kao da bi Stjepanov smaragd imao izviriti iz tajnoga dvostrukog dna, ništa, ništa, možda na ormariću, na stolu treba tražiti, ali mirno, u torbici, ne, nemoguće je, da je u torbici, možda na zemlji, pod ormarom, zapali šibicu: prašina, paučina i ništa drugo, smaragd bi se odmah vidio, velik je. Nema ga: nema Stjepanova smaragda.

Pozvoni dva puta sestri pripravnici i kada ona uđe nepovjerljivo je promjeri: — Jesi li bila u mojoj sobi?

— Jesam, spremila sam krevet.

— Da, ali kasnije ...

— Ne, kasnije nijesam bila.

— Nijesi li vidjela smaragd?

— Smaragd?

— Jest, prsten sa velikim zelenim kamenom, smaragdom. — Druga odkloni glavom i reče: — Ne, nikada ga nijesam vidjela. — Ali je Emanuela još

uvijek sumnjala. — Koga si vidjela danas, da ovamo ulazi?

— Gospođicu Milly skupa s vama, zatim je došla gospođica Ksenija, pokucala je, da li ste vi unutra, zatim je ušla, sigurno vas je tražila...

— Ne, ne od gospođica, da li je netko drugi ušao.

— Časne sestre...

— Ali ne! Htjela sam kazati, da li je ušao koji strani, ne znam, možda koji radnik...

— Radnik? Ne, zašto bi došli ovamo radnici? Sve je u redu. Nitko nije došao.

— Dobro je. Hvala.

Pomoćnica izađe: šepava je, a čini se i glupava.

»Dobro igra svoju ulogu, ali ja ću odmah otići sestri Lorenzi«, pomisli Emanuela. Pogleda još jednom naokolo i htjedne izaći, ali dok je zatvarala vrata spazi, kako se Silvija vraća: »Slušaj, Silvijo...« — ali opazi, da je i ona uzbuđena, sva izvan sebe.

— Znaš li, Emanuelo? Je li ti već poznato? Ksenija je pobjegla!

— Kamo? Što je učinila?

— Pobjegla je! Drugo ništa ne znamo. Odnijela je sa sobom jedan omot, soba je u potpunom redu, časne sestre nijesu htjele isprva priznati, pomišljale smo, da se ubila, ali je pobjegla, bila je bez jedne pare.

— Ksenija?!

— Jest, Ksenija.

(»Gospođica Ksenija je došla... ušla...«)

— Ah! — uzdahne Emanuela.

— Kako, zar ništa ne veliš? Je li ti što poznato?

— Meni? Ne. Ja ne znam ništa.

— Kamo ideš? Ideš li k nama gore?

— Idemo... jest, doći ću na sjednicu.

— Kakvu sjednicu? Ali što je tebi, Emanuelo? Zar nijesi još shvatila, da je Ksenija pobjegla iz zavoda?

— Svakako, shvatila sam, baš sam poradi toga zbunjena. Poći ću s tobom...

Našle su druge u sobi Auguste, koja je sjedila držeći kornjaču na krilu, milujući je kao mačku. Sve su

stajale: Ana je griskala zubima orahe, zatim ih rastvarala rukama. Silvija reče: — Emanuela nije ništa znala.

— Još uvijek mi se čini nevjerojatnim — reče Emanuela. Augusta doda: — Svima se nama čini nevjerojatnim: bojale smo se, razumiješ li, da se ubila.

Valentina dobaci potiho: — Ali nijesmo još uvijek sigurne, da se nije.

— Ne — reče Emanuela — ne, sigurna sam, ona se nije ubila.

— Jesi li ti sigurna?

— Što ti znaš? — upita je Vinca.

— Ali... zar nijesi čula? Otišla je s omotom. Osim toga kada se netko ubija ostavlja za sobom pismo. Zar misliš da ne bi nama pisala?

— Jest, ali zašto je onda pobjegla? Da je nešto od nas zatražila, mi bismo joj pomogle.

— Ne — reče odlučno Augusta: — To sada govorimo, ni jedna joj ne bi bila pomogla. Ona je to dobro znala i zato je na ovaj način otišla.

Čuo se glas časne sestre: — Svijetlo! — Augusta se makne, zapali petrolejsku svjetiljku, postavi je na stol kraj kojega je sjedila sva skršena Silvija.

— Već je noć: deset sati. Ne će se više vratiti, ni sutra se ne će vratiti. Za nas se, unatoč svemu, što se dogodilo, sve nastavlja. Zar ne vidite? Sestra Prudenzina dovikuje: »Svijetlo«, ostalim drugaricama nije ništa poznato, a mi ne možemo niti otići, da je potražimo.

— Bile bi smiješne, to je nemoguće.

— Jest, ali ipak bi to značilo učiniti nešto za nju. Međutim ne činimo ništa, ne možemo učiniti ništa. Otišla je. Tko zna kamo.

— Može jedino biti to, da je otišla s kakvim muškarcem, — reče Valentina. — Što bi radila sama?

— Ne — odvrati Emanuela — ja mislim, da je otišla sama, jer da je otišla s kakvim muškarcem, bila bi nam to rekla. Otišla je upoznati život.

— Ako se nalazi s kakvim muškarcem, onda je sada sretna.

— Što ti znaš? — reče Augusta. — Možda je to grozno. Ni jedna od nas to ne zna; kada bi jedna od nas to znala, ne bismo je više htjele s nama, jer bi takva već poznavala najdublje ponore života.

Čim se svijetlo ugasnulo, Valentina zaplače: — Bojim se, mislim, svima se nama mora dogoditi neko zlo, možda je Ksenija već mrtva, bacila se u rijeku Tiber, pliva na vodenoj površini, bojim se, oh, Bože, Bože!

Ana je i dalje griskala orahe, Valentina prestavši plakati iznenada promrmlja:

— Možda spava pokraj muškarca. Možda je — njezin je glas dopirao iz dna sobe i odjekivao pun straha — možda je to njezina prva noć.

Na ove se riječi sve zamisliše: Ksenija je dakle uvijek skrivala tajnu i onda, kada je s njima dijelila svaki svoj sat. Jučer je spavala tu blizu, odmah iza toga zida, a sada možda spava kraj muškarca.

Sve su šutjele kao iz nagonskog stida, pričinjale se zbunjene, a međutim u svojem su pamćenju tražile Ksenijino lice, velike sjajne oči, njezin način smijanja, kao da se opet čuje njezin oštar, nenadani glas.

— Ako je tako — zaključi Ana — Ksenija je smrtno zgriješila.

Silvija provali: — Jest, ali ja ne znam, da li Bog postoji. Pokadkad spopadaju me sumnje. Potrebno je, da vam se ispovijedim, slušajte: to je strašno. Govoreći to na glas, čini mi se kao da psujem: a ipak kadkada, dok se nalazimo u kapelici, dok se molimo i klečimo, pomišljam: možda je sve to, što radimo, isprazno. Koja je od nas čvrsta u vjeri, koju ispovijeda? Ako razmislimo dobro, to su besmislenosti, bajke. Sve to živi i osniva se jedino na našoj vjeri, ali zamislite slučaj da se, dok mi molimo, pojavi iz dubine kapelice golemi čovjek i da nam usred naše sabrane šutnje dobaci smijući se: »Što radite tu klečeći? Što očekivate? Zar ne znate da ništa ne postoji? Bog ne postoji!« Što bismo mi tada učinile? — ostale su zgra-

nute šutjele, a Silvija nastavi: — Kada razmišljam o tom, moja vjera koleba, počinjem sumnjati, vjerovati u slučaj skupne sugestije, bunim se. Baš sada čitam knjigu o stvaranju svijeta, svijet se sam stvorio, skupljanjem atoma, tjelesa, masa. Zbog toga ne ću ni čuti o smrtnom grijehu.

— Taj je tvoj moral vrlo udoban — odvrati Vinca — ja vjerujem i mislim Kseniji je postupak zao postupak.

— Zlo je učinila — ubaci Silvija — možda, učinila je zlo, ali nije pitanje grijeha, nego lične savjesti, pred kojom će se morati opravdati. Svaka od nas ima tajnu vjeru. Kada nju srušimo, tada je zaista sve svršeno. Na koncu mi se prilagodjujemo smrti, jer se nadamo tamo prijeko započeti život, kakav je ovaj, samo imajući drugo lice i drugo ime. Kada bi bile sigurne, da ništa ne postoji, ubile bismo se i sebi prištedile muku spora toka naših dana. Ksenija je povjerovala u postojanje nečega tamo prijeko: uvijek je govorila: »Ne ću se povratiti u Veroli, tamo su ulice uske, mračne, kuća miriši po luku«. Otišla je vidjeti što se tamo nalazi. Kao oni, koji umru.

— Ali ti se više ne vraćaju.

— Niti se Ksenija ne će povratiti ovamo i reći nam što postoji tamo.

Umuknule su. Valentina se iznenada trgne: — Psst! Nečiji koraci! —, ali je svuda vladala potpuna tišina.

— Nije ništa — reče Ana, a druge su pogledale na vrata i kimnuvši glavom potvrdile.

*

Starac pročitavši pismo sestre Lorenze, brižno ga smota i spusti u džep. Možda će se sada vrata otvoriti i ući će Ksenija govoreći po običaju: »Umorna sam«. Možda se Ksenija već nalazi u svojoj sobi, možda je stigla i nije se usudila pokazati se.

U Ksenijinu sobu kroz poluzatvorene kapke provirivalo je svijetlo sumraka blago nagovještavajući skoru i gustu noć. Soba je bila prazna. Jučer su pripremajući se za njezin povratak otac i majka govorili: »Stol neka ostane slobodan, postavit će tu svoje bezbrojne knjige.« Bojažljivo su iščekivali taj povratak. Zatvorit će se u svoju sobu, plakat će, tko zna kako dugo ili će pobjeći na šetnju izvan sela. »Ne ću nikoga vidjeti, nikoga«, pisala je. Ne, u sobi nema Ksenije. A ipak je pismo sestre Lorenze jasno tumačilo: »Ksenija je izišla odavle u nedjelju u četiri sata«. U nedjelju u četiri sata igrao je u kavani »tressette«. Nije u tom času osjetio, da —, kako se tvrdilo u pismu, — njezina kćerka odlazi »s omotom ispod ruke«. Zaista je u sobi nema i starac zatvori vrata, pođe do kućnog praga, pogleda van. Stanovali su u prizemlju, s jedne i druge strane prostirala se prašna cesta. Na velikoj livadi sučelice podnožju brežuljka nježno su lelujali vrhovi topola, pod kojima je Ksenija ljeti sjedjela i učila. Vraćala se zanesena i govorila: »Vidjet ćeš, ove zime«. Zatim je pričala požudno, gotovo pohlepno nasladjujući se vlastitim riječima: »Kada načinim ispite.« Uvijek je tako govorila. Niti u daljini, na cesti ne pojavljuje se njezin visoki lik. Sigurno će doći, možda će doći sva užurbana, nervozna, kao kada bi za vrijeme praznika zakasnila uvečer kući: »Išla sam, da uživam čisti zrak. Jest ću sada: zašto bih morala uvijek jesti u osam sati? Odvratni su mi, razumijete li, odvratni vaši običaji.« Vratit će se i reći: »Zašto bih se morala vratiti točno rečenog dana? Nijesam se s nikim pozdravila u zavodu, rastanci su mi odvratni.« Sigurno je tako i umirujući samoga sebe starac je gladio pismo u džepu. Pisat će sestri Lorenzi: »Vi poznajete narav moje kćerke, stići će, svakako će stići«. I smiren zapali lulu, ali dim se zaustavi u grlu zaplevši se u trnoviti čvor kao kada progutamo prevelik komad kruha. Izvadivši lulu iz usta starac zakašlje.

Prolaznici su se vozili na dvokolicama bez buke, sjene se sada jedva raspoznavahu. Starac pomisli: »Noć je.« U to spazi pred sobom svoju ženu, koja se vratila iz sela. Uđoše zajedno u kuću.

— Nema je, zar ne? — upita ga ona. — Otišla sam na vlak. Ipak je pisala: »Dolazim.« Možda će doći s kojim drugim vlakom. »Nemojte doći na kolodvor, ne ću da se govori o mojem povratku.« Tko zna, zašto je tako pisala ... ipak sam otišla, ali sam stala podalje, da me ne bi vidjela.

— Ne trebaš se kinjiti — odgovori starac. — Stiglo je pismo iz zavoda od časne sestre Lorenze. Veli, da će Ksenija par dana zakasniti ... dva, tri dana.

— A novac?

— Ne smeta. Vele ... vele: ne treba platiti. Možeš biti mirna.

— Gdje je pismo?

— Pismo? ... pismo ... oh, molim te, sigurno sam ga zaboravio u kavani, otići ću ga kasnije uzeti, ako ga nijesu bacili, ali kažem ti, baš je tako pisalo: dva ili tri dana.

Žena pogleda po sobi i reče: — Bila sam se već navikla na pomisao, da će večeras biti tu.

— Jest, i ja, ali Ksenija ...

— Jest, možda će ona biti tako zadovoljna. Mislim, dobro je, što nijesam večeras pripremila kolač. Imamo juhu, meso ćemo ostaviti za sutra, što kažeš? Možda sutra stigne.

— Jest, možda sutra: ostavimo meso.

Vani je bio sve veći, sve gušći mrak, žena se pomicala izmedju pokućstva slijedeći trak svijetla, što je prodirao kroz poluzatvorena vrata. Spuštala se noć. Otac se sve više bojao. »Noć je.« I što je svijetlo postajalo slabije, to se u njemu sve više rađao sve jači i jači nemir, na usnama mu podrhtavala tjeskoba. Nije mogao ostati miran, a ipak se htio prikazati ravnodušnim, da ne uznemiri ženu. U svojoj je glavi ponavljao riječi iz pisma, nastojao je uvjeriti

se: ništa neobična, Ksenija će se vratiti sutra, a možda i za jedan sat, ali je sada već tamno, potpuna noć. Gdje je Ksenija? Želio bi izaći na ulicu, dozivati je ili još bolje otići do kolodvora i čekati na svaki vlak: »Ksenijo, već je noć.«

Žena je sjela pokraj stola, prekriživši ruke u iščekivanju.

— Čudno — reče — ali meni se čini kao da je tu, kao da je izašla u selo i kao da će se svakog časa povratiti.

Starac je uhvati za ruku i upita: — Čini ti se, zar ne? I meni. — I dohvativši stolac sjedne prema vratima uza ženu, koja je mirno ponavljala: — Vidiš li? Baš sam zadovoljna, što nijesam pripremila kolač.

Ulazeći sama u gostionu Ksenija se neprijatno osjećala. Hrabrila se misleći: »Vidi se, da sam strankinja, vidi se da se nalazim na putovanju.«

Zatim zbunjenost kod izbora jela po jelovniku. Nije znala odlučiti: čitala je, ponovo čitala i na koncu naručila nešto, što nije obično voljela. Zbunjena nije znala ni kamo će pogledati, pa je zato uvijek sa sobom nosila novine i pozorno ih čitala. Bojala se, da će naići na mali oglas: »Roditelji zaklinju svoju Kseniju, da se vrati kući, sve će biti u redu.« Kadkada se ne bi niti sjetila bijega. Na dan bijega, u uobičajeni sat htjela je krenuti natrag u zavod: činilo joj se da pobjeći mora biti nešto mnogo teže. Bilo je četiri sata, kada je izašla iz zavoda: ušla je u jedan kino, ali je bila previše uzbuđena, nije mogla pozabaviti se gledanjem filma, na filmskom platnu oživljavale su pred njom sve pojedinosti toga za nju opasnog dana, počeo je smetati i čovjek, koji je sjedio kraj nje, koji ju promatrao i nakon što se svijetla utrnuše, od časa do časa šaptao joj je u uho po koju riječ punu poziva. Izašla je da se svega toga oslobodi, lutala po ulicama, omot joj u rukama smetao, a predvečer uđe u malo svratište. Idući pred njom po uskim i slabo rasvijetljenim stepenicama

nosač je upita: — Sami ste? — a zatim zatraži legitimaciju. To je bio jedini čas, kada se pobojala, da će biti otkrivena, ali čovjek ispravivši je do sobe mirno ode i Ksenija sjedne čekajući, što će se dalje dogoditi. Po hodniku otvarahu se i zatvarahu vrata, odjekivahu glasovi. »Traže me, naći će me, sada su već doznali, da sam tu!« Noć je postajala sve mračnija. »U zavodu su sigurno već primijetili.« Ali zavod joj se već sada prikazivao kao krajobraz iz sna: pokušavala je, da se sjeti lica svojih drugarica, ali ih nije mogla sastaviti, raspršavala su se, nije mogla niti zamisliti, što njezine prijateljice u tom času rade, znala je jedino da su tamo zatvorene. Nastojala je, da se sjeti njihovih glasova: svi su bili slični ili nejasni, kao da šapću. Jasno se sjećala jedino Emanueline sobe, ormara, čvrsto zatvorene ladice. Novaca nije bilo. Kamo je skrivala novac? Svuda je tražila, i medju rubljem, otvorila je i kožnatu kutiju. »Lijepa li prstena!« uskliknula je i brzo ga navukla na prst; »Imati takav prsten!« Časkom je oklijevala zatim je spustila prsten u džep pregače, zatvorila ladicu, hitro izašla i mirno krenula hodnikom. Malo kasnije kao i svake druge nedjelje mirno je izašla.

Provela je večer sjedeći na stolcu i razmišljajući: željela je da što prije osvane jutro, ali su satovi sporo prolazili. Tada se svuče, legne u krevet jedva dišući u strahu pred svakim šumom, zgrčila se i ostala nepomična bojeći se i te njoj nepoznate sobe i koraka po hodniku.

Ujutro je rano izašla. Otišla je do kuće, u koju — kako je često puta i sama vidjela — ljudi tajanstvena držanja ulaze i izlaze. Toga jutra joj se grad, u kojemu je proživjela četiri godine, činio drukčijim: gradom odmora, doživljaja.

Unutra je bilo već više ljudi vještih tome mjestu. Ksenija pričeka, dok svi odu, propuštajući više puta i one, koji su nakon nje došli, napokon se kroz stakleno okno pojavilo zadihano nepoznato lice i pozvalo je: — Gospođice...

Ona pristupi, pruži prsten, reče: — Ovo. — I uzbuđena kao kada je ulazila u dvoranu nakon ispita na proglašenje odluke, počeka. Bojala se, možda nije pravi dragi kamen, noću nije mogla zaspati od te pomisli: Emanuela ga nije nikada nosila.

Čovjek držeći pred okom veliku leću pregleda pozorno kamen, zatim obrativši se djevojci upita je: — Tražite?

Ksenija začudjena odgovori: — Novaca!

— Jasno, ali koliko? Tisuću?

— Jest, tisuću.

Čovjek ponovo pogleda prsten, upiše ga u veliku knjigu. Od vremena do vremena pogledao bi svojim oblim pogledom na djevojku: upita je za ime, prezime, adresu. Ksenija reče izmišljeno ime i krivu adresu. »Možda će me Emanuela tužiti!« Čovjek joj izbroji novčanice.

Na kolodvoru joj rekoše da milanski vlak polazi u dvanaest sati: dakle dva sata čekanja. Ksenija sjedne u čekaonici: kraj nje se nalazila starica sa dječakom ovijene glave i jedan mornar. Više joj se puta pričinilo, da kroz stakla prepoznaje u prolaznicima poznata lica, ljude iz zavoda, sa sveučilišta. Tada bi zacrvenivši se okrenula glavu na drugu stranu. Očekivala je, da će joj se približiti koraci, da će se na njenom ramenu položiti ruka: »Ksenijo...« Žile su joj od navale krvi nabrekle do boli. Zatim se smirila i dalje čekala bez nestrpljivosti, smješkajući se na tvrdoj klupi, držeći omot kraj sebe. Mogla bi kupiti kakvu knjigu, ali uz taj nemir ne bi mogla čitati. Nastojala je, da se rastrese promatranjem, kako se pale svijetla nad tračnicama, kako prolaze nosači sa kolicima punima kovčega.

U vlaku je sjela na isti način kao u čekaonici, kao u kinu, kao u svratištu, nepomična, pozorna: gledala je kroz prozorčić kao na platno čarobne svjetiljke. Gledala je, kako jure ljudi, stabla, kuće, nepoznate ceste. Ponovo se spustila večer. Dan se zadržavao na svijetlim trakama malih rijeka, ali svijetla se već

palila, postajahu vidljive točke u tami. Tako je stigla u Milano.

Svratište u Milanu bilo je nalik na ono u Rimu. Ksenija je odmah legla i od prevelike umornosti doskora zaspala. Njezina je posljednja pomisao bila: »Moram Emanueli vratiti novac.«

— Jest, jest, goveđu pečenku.
— S krumpirom?
— S krumpirom.

Možda ni danas ne će uspjeti. Trebala je pokušati da za onaj prsten dobije više novaca, od sutra će se morati hraniti bijelom kavom. Treba potražiti sobu i platiti cijeli mjesec unaprijed, novac je nestajao, nije sama znala kako i svake je večeri brojila: »Nije moguće, toliko potrošiti! Sigurno sam novac izgubila,« i ponovo je brojila, ponovo zbrajala troškove.

— Platiti!
— Gospođica ne će voća?
— Voća? Jest, donesite.

Juha: jedna lira i osamdeset centesima; pečenka sa krumpirom: četiri i pedeset: to je šest i trideset; voće, posluga, taksa, ukupno deset lira. Skupo: sutra treba potrošiti manje. Dakle: šest i trideset, naranča bit će jedna lira: jest, mogla sam manje potrošiti. Dok je ovako sračunavala pojela je pečenku ni ne primijetivši.

U dva sata mora se prijaviti u banci. U oglasu piše: točno u četrnaest sati.

U čekaonici čekale su druge djevojke. Kada je Ksenija otvorila vrata, okrenule se prema njoj kao i prema svakoj novonadošloj i pogledom je mjerile i mislile: »Što može ova vrijediti . . .« Pošto su prošla dva sata djevojke su postajale nestrpljive. Djevojka oksiginirane plave kose dobaci: — Otići ću! — kao da svojim čekanjem i prisustvom pruža zadovoljstvo upravi banke. Sve su skočile na noge, kada se na vratima pojavio predstojnik personalna odjela, debeo čovjek, zlatnim lancima na trbuhu. Kretnjom ruke

pokaže na najbližu i reče: — Izvolite . . . — i vrata se ponovo zatvore. Plavokosa djevojka ponovo sjedne uzdahnuvši u naslonjač i otkrije noge do koljena. Ksenija je ušla među posljednjima.

— Sveučilište? Dobro. Doktorat?
— Ne . . . rekla sam . . .
— Ah! . . . Dakle tek upisana. Imate li srednju školu?
— Oh, ne, nijesam se tek upisala, srušili su me baš na ispitu za doktorat.
— Koji fakultet?
— Filozofija.
— Filozofija . . . uvijek filozofija. Kako se može izabrati filozofiju u današnje doba! . . . Imade važnijih stvari . . . Vaše ime?
— Costantini Ksenija.
— Costantini . . . Iz Milana?
— Ne.
— Recite — recite. Otac, majka, zavičajnost; recite . . . — pisao je mahajući naduveno rukom, u kojoj je držao pero. — Jeste li upisani u fašističku stranku?
— U sekciji sam G. U. F. (»Sveučilišna fašistička omladina«).
— Imate li iskaznicu ureda za namještavanje?

Eto, i tu opet isto. Ni danas ne će biti ništa.

— Nemam.
— Tada nema ništa, mi poludržavni uredi ne možemo. Vi morate otići . . . a vaše reference?
— Nemam . . . Nijesam nikada radila u uredu. Rekla sam vam: polagala sam prije devet dana doktorski ispit.
— Imate li obitelj, prijatelje, rođake, kojima . . .

Ksenija odgovori ustavši: — Nemam nikoga. —

Još prije nego što ju je odpustio, spustila je glavu u znak pozdrava, čovjek ju je promatrao odloživši pero, skinuo je naočale da je bolje pogleda.

— Zašto već odlazite, gospođice?
— Odlazim prije nego me vi odpustite. Znadem da ne mogu biti primljena, nijesam upisana u uredu

za namještavanje, nemam reference. Znam nije vaša krivnja, takvi su propisi, međutim ja mogu otići i umrijeti od gladi.

Nije plakala, ali glas joj se promijenio, pod kožom je osjećala neku zgusnutu vlagu, koja je prijetila, da će se pretvoriti u suze. Slušajući prijazne riječi muškaraca, Ksenija je odklanjala glavom: — Ne, nije moguće, ured za namještavanje tražit će reference. Ja bih bila izvrsna činovnica, znadem francuski, engleski, donekle njemački. Reći ću vam istinu, pobjegla sam iz zavoda, da se ne vratim u rodno mjesto. Sada, kada sam vam sve to rekla, da li ćete me namjestiti?

Naslonivši se na stol sagnula se prema čovjeku: zatim se ozbiljna povuče.

— Znala sam. To sam vam sve ispričala, jer . . . jer sam osjećala potrebu, da se nekome izjadam. Vi ste vrlo ljubezni. Takvi su propisi: točno. Ja bih mogla . . . mogla bih, zar ne, postati i kradljivka? — reče gorko se nasmiješivši. — Ove djevojke naprotiv došle su sve sa svojom papirnatom legitimacijom u džepu, možda žive kod kuće s roditeljima, rade, da bi mogle nakupovati lijepih čarapa.

Muškarac ju je slušao sa zanimanjem.

— Oprostite mi — nastavljala je djevojka — to je sve iz očaja. Jest, vratit ću se, ako dobijem reference. Hvala! — I primi posjetnicu pruženu joj od muškarca. — Jest, svakako, vi ste dobri, hvala. — Jedva malo spustivši glavu dostojanstveno izađe. Druga je djevojka bila spremna iza vrata, plavokosa je još uvijek čekala; i upita je kao i sve druge: — Dobro?

— Ali . . .

Plavokosa dobaci: — Ako me budu ostavili, da još čekam, otići ću.

Ksenija izađe pročitavši na posjetnici: Paolo Reni. Bila je to naduvena posjetnica sa skraćenim počasnim naslovima, ali masnim engleskim slovima, u međuredcima kao da proviruje zlatni debeli lanac. Djevojka siđe niz stepenice, stane na vratima kuće: po ulici su ljudi išli žurna koraka, ljudi, koje ona nije

poznavala, koji su išli na šetnju ili na rad. Ksenija podigne oči i oštra joj sunčana zraka zabljesti vid. Ostane oklijevajući pred vratima, pred svojim ispraznim danom, ne znajući, da li će izašavši krenuti na desno ili na lijevo.

*

Samo tri dana do Božića. Samo rijedke su djevojke otišle svojim domovima, sestra ih je Lorenza uvjeravala: — U zavodu ćemo Božić lijepo provesti. — Ali u srcima sviju unatoč očekivanju kolača, koji su se možda već pekli, rađala se nesavladiva čežnja. U večer su razgovarale o svojim obiteljima. Neke su govorile: — Ja nemam majke. — U tim su danima nanovo cvali svi jadi. Druge su govorile o mlađoj braći, o božićnim darovima. Umjesto blagdanskog veselja među djevojkama se proširila tiha sjeta. Neke su mogle na blagdane otići na ručak rođacima, prijateljima, ali nijesu htjele: bolje je ostati tu, sve skupa, same. Poslije večere umjesto, da se raspršе po svojim sobama, sada se sastajahu u velikoj dvorani: visokoj polupraznoj velikoj sobi s velikim ovalnim stolom. Protiv jake studeni dodijeljene su im dvije velike peći. Dok su pisale, ruke im se ledile i djevojke su ustajale i prilazile k vatri, da se zgriju. Sve su se tu skupljale, pa i pravnice, čak i one, koje su posjećivale tečajeve glazbe, a koje su uvijek sačinjavale odjeljenu grupu. Stajale su jedna uz drugu, gotovo međusobno prislonjene, a ipak svaka zatvorena u sebi, zaronivši u svoj svijet, drugima nepoznat, u koji je druge ne mogu slijediti. Sve su više gurale knjige prema središtu stola, gdje se nagomilavala filozofija uz trgovačke znanosti i umorne, položivši ruke na stol, počele bi razgovarati. Kadikad Emanuela ne bi sišla k njima.

— Ostala je kod Milly; njoj je sve gore.

Nije bilo ni Auguste: njoj, kojoj je bilo više od trideset godina, činilo se smiješno, da uči skupa s drugima. Kao ljubav staraca. Svako čovječje djelo ima

svoje doba. Možda je zbog toga rijedko posjećivala fakultet. Ali ispod njenih vrata prodiralo je svijetlo do kasnijih sati. Ana je tvrdila, da Augusta čita ruske pisce. Za tih božićnih dana Augusta je postala još manje društvena. Jedino bi kadkada pozvala Valentinu, koja je bila upućena u modernu književnost i skupa su raspravljale.

— Ako Milly ne ustane na Božić, ne ćemo imati dobru glazbu.

Nitko nije svirao harmonijum kao Milly. Duša glazbala pjevala je pod njenim rukama: samo njezina glazba bila je zaista sveta glazba.

U Millynoj je sobi svjetiljka obavijena plavim papirom rasprostirala blago svijetlo. Djevojka je sjedila na krevetu, kose raspuštene nad mekanom vunenom bluzom, glave udubljene u jastuk, napola okrenute, zanosne ukočenosti u pogledu. Kada je čula, da netko ulazi, prene se, ali vidjevši Emanuelu reče razvedrivši se:

— Ah, ti si, uđi. Čitala sam.

U ruci nije imala knjige i kod te zavijene svjetiljke ne bi mogla uopće čitati. Emanuela se približi i primijeti, da među rukama drži uski papir izrešetan malim rupicama uzdignuta ruba. Milly je prolazila prstima po tim rupicama istom okretnošću kao kod sviranja harmonijuma. I njezin je pogled bio isti — prazan i sanjarski.

— Pisao mi je, — reče. I pokaže bijeli papir.

Milovala je pismo slijepca, lagano prolazila prstima po njemu, zureći ukočenim očima u bijeli zid, izmijenjena lica kao pod učinkom fizičke slasti, koja se širila u njoj.

— Vidiš li? — tumačila je zaustavivši se — Tako je mnogo ljepše. Riječi ulaze kroz prste u rupice, miješaju se s krvlju, naše ih biće udiše kao što udiše zrak. Zar možda ti primijećuješ svoje dihanje? A ipak život ulazi u tebe. Isto se događa meni s njegovim riječima. — Millyne ruke bile su nalik na ruke medija. — Piše: i on će na polnoćki svirati onaj oratorij. Moram ozdraviti, razumiješ li, Emanuelo, da mogu sići. Inače bi to bilo pravo izdajstvo.

— Kako ti je?

— Sada dobro, ali je noćas bilo strašno. Ne možeš zamisliti, kako je to. Zdravi čovjek ni ne opaža, da ima srce. Ja ga naprotiv osjećam kao da je to umjetno srce: otvara se, zatvara, krv kola, najednom prodire prema grlu kao da će mi proteći kroz nozdrve, kroz usta, toliki me jaki topli val krvi spopada. Zatim počinje srce sve jače kucati, sve brže, čitava tama ispunja se udaranjem mojega srca. Na koncu me željezna ruka povuče, držeći me za kosu, unatrag i ja padam duboko u ponor, druga laganija ali ipak nepopustljiva ruka miluje mi najprije grlo, zatim me stišće, guši. Potrebna mi je sva snaga, da bih mogla dihati. Ali sutra će mi biti dobro. Trebam sići, pokušati oratorij na harmonijumu. Shvaćaš li? Sići ću.

— Još ne možeš.

— Jest, moći ću.

Ponovo je počela povlačiti prste po papiru uvijek zureći preda se, u prazninu, kao da se čitav njezin život usredotočio u opipu. U zraku je lebdjela tišina sobe teške bolesnice. Liječnik je bio rekao: »Može biti danas ili do dvije godine, ali je neizbježivo.« Oko nje se uzdizala kao neka suzna magla. I kada bi joj bilo dobro, drugarice bi ulazile hodajući na prstima: — Zašto tako polako, tako tiho? — pitala je i one bi se zbunile. Možda će je poslije Božića otac uzeti k sebi. Od posljednje krize bilo joj je tako oslabilo, da je sestra Prudenzina osjećala, kako prestaje kucati. — Dosta je te odgovornosti! — rekla je uvečer ostalima, htjela je, da djevojka odmah otputuje u Milano. — Neka ode svojima, svojoj kući! — govorila je. Međutim je sestra Lorenza pisala ocu: »Ovaj zdravi i ugodni život u našem zavodu moći će mnogo koristiti Milly.« Noću je sanjala, da je Milly umrla i da se uspinje u nebo pretvorivši se u zvijezdu repaticu, lice se više nije moglo vidjeti, a njezino tijelo skupa sa sjajnom, usijanom kosom bilo je pretvoreno

u veliku brazdu, koju je zvijezda ostavljala za sobom u svojem letu preko svemira. Ta usijana sjajna kosa prolazila joj je tako blizu da bi je bila mogla dodirnuti kao tekuću mekanu svilu. Tu se san iznenada prekinuo, ali je osjećaj na prstima ostao.

Milly nastavi: — Slušaj što piše: »Ja ću svirati oratorij, čekam na taj sat, na taj trenutak, ti svijetlo moje duše.« Trebam sutra sići i pokušati da sviram. »Ti svijetlo moje duše.« On je slijep, ti to znaš, što mi ljepšega može reći?

Milly jedinu nije skori Božić rastužio, jer se sva podala duševnom dodiru sa ljubljenim. Nije ni željela, da ga vidi, uostalom i kada su bili jedan kraj drugoga nije je on mogao vidjeti. Općili su preko tih abecednih rupica ili još bolje njihove se misli direktno spajale u zraku kao valovi zvuka. I ova nadčovječanska ljubav uzdizala ih nad granice vremena.

Emanuela se naprotiv također tih dana ražalostila: šetala je ulicama, po kojima se osjećala žurba bliskih blagdana. Dugo se zadržavala pred dućanskim izlozima, u kojima su izloženi predmeti sačinjavali jedinstvenu masu. Iza njenih leđa zaustavljali se ljudi i razgovarali. Muškarci s rukama u džepu, zamišljeni. Djevojka se osjećala isključenom od svih božićnih obreda, išla je od dućana do dućana prisilnom šutnjom na usnama, hipnotizirana pojavom Božića u izlozima. Kupila je mnogo igračaka za Štefaniju, jer joj se kod svake igračke činilo, da pomalo sudjeluje u svetkovanju drugih. Njezin se Božić sastojao u toj potrazi za igračkama, u tom teretu omota u rukama. Čim preda Štefaniji igračke, radost će prestati. Sve je to bilo tako lijepo i ugodno, jer su igračke ostale zatvorene u njenom ormaru i otvarajući ga mogla ih je po miloj volji promatrati i ako joj se sada te igračke činile manje lijepima nego kada ih je gledala izložene u izlogu.

Lutka je u dućanu bila kao živa. U sobi je Emanuela izvadi iz kutije, uzme u zagrljaj, privine k sebi, zatim udalji i počne promatrati: bila je divna. Po-

novo je grlila lutku vjerujući da će time u sebi probuditi osjećaj nježnosti, ali je i dalje ostala hladna, bez osjećaja. Sjećala se, kako joj se to isto događalo i dok je bila mala. Pred izlogom bi se zanijela kao začarana i dobivši lutku nosila bi je na rukama kući ponosno, ali čim bi joj majka rekla: — Igraj se! — i ostavila je na samu sa lutkom, nije znala što bi započela. U ono su vrijeme lutke imale ukočene oči, dvije kristalne zjenice, bijele oštre zube u porculanskim ustima. — Ti si glupa! — govorila je Emanuela potiho lutki. — Glupa! — To je bio njihov jedini razgovor. Kadkada bi je svukla, opipavala šavove, čipkice od košulje, ponovo je bez zabave oblačila, a zatim je ostavila da leži u naslonjaču. Jednom je pobjesnila i lutku pljusnula, jer se jadnica dalje smješkala. Neraspoložena približila bi se prozoru, i pratila let lastavica, oblake, što su lutali i mijenjali oblike: to je bila njena najmilija igra. Majka bi je iznenadila: — Što je s lutkom? — i kasnije rekla ocu: — Mala ima ružni običaj, da stoji kraj prozora kao i ti. — Ponekad bi je posjetila koja mala prijateljica i odmah bi joj Emanuela predložila, da se ona igra sa lutkom. Željela je, da dozna, kako se druge zabavljaju s tim predmetom od krpe i porculana. Mala prijateljica bi počela tepati lutki čudnim povišenim glasom, zatim bi je vještim rukama svukla, ponovo oblačila, nije osjećala odvratnosti prema toj mrtvoj golotinji. Tada bi i Emanuela pokušala da se igra, ali bi odmah igru i prekinula, nije znala govoriti takvim povišenim glasom, njezine su kretnje bile nespretne, i to je nije zabavljalo. Prijateljica je kimala glavom: — Ti nijesi kao prava majka, ti se samo igraš!

Bila je nespretna i prema Štefaniji, a ipak je svake nedjelje spazivši je, osjetila veliko ganuće. Možda zato, što je Štefanija tako hladna, nikada da bi je iz nagona poljubila. Ili je možda tome kriva ona? Mislila je: »Nijesam kao druge.« I dalje je kupovala igračke kao i druge majke.

Što se više Božić približavao, to su drugarice postajale uzbudljivije. Čak ni Vinca nije bila više vesela, nije više ništa govorila protiv časnih sestara. Dapače je jedne večeri umilno upitala: — Sestro Lorenzo, nastojte da nam Božić bude lijep.

Dan prije Luis joj je rekao: — Uzmimo tramvaj! — Duga vožnja — pruga je vozila uz rijeku, prošli su kroz kraj pun lisnatih platana, sve do Lungare. I Luis je bio neraspoložen poradi bliskih blagdana. — Ovo ovdje nije Božić — govorio je: — Božić je ono u našoj zemlji, ovdje ne možemo jesti odojak obložen brašnom. Rekao sam to gazdarici, raskolačila je preda mnom oči. »Mi«, odgovorila je, »na Božić jedemo purana.« Već vidim, kako se sa butovima okrenutim u vis peče velika životinja. Zatim jedu neko tvrdo — kako kamen — sladko. — Vinca je živjela u Italiji već tri godine i sve joj je to bilo poznato.

Na koncu su ipak izašli i mladić ju je odveo starim uličicama uskih prozora, koje je zastiralo i gušilo na ulicu izvješeno rublje: to je bio stari grad, u kojemu je on rado stanovao. — Ovdje lakše dišem — govorio je — žene su iste kao naše, narodi su međusobno nalik bez obzira na geografsku širinu. Vidiš li to cvijeće po prozorima? Samo siromašni puk postavlja cvijeće po prozorima. Nikada gospoda nemaju cvijeća po prozorima, oni ostavljaju cvijeće neka umire u loncima po salonima. Tu ima cvijeća po prozorima kao u Španjolskoj. — Zaustavili su se na prostranijem mjestu, gdje su se nalazila mala kućna vrata sa lijepom freskom iz doba Renesanse.

— Sviđa li ti se? — upita je Luis.

— Veoma — odgovori ona i pogledom preleti pročelje zgrade. Gore visoko, veliko staklo prozora odražujući posljednje svijetlo sunca crveno je bljeskalo kao zapaljeno. — Vidiš li tamo gore? — pokaže joj: — Tamo je moja soba. Možda sam zaboravio, da ti kažem, da sam promijenio stan, stanujem tu s jednim zemljakom, tu je slobodnije, više mi se sviđa, premda je daleko od Akademije. Hoćeš li doći gore?

— A tvoj prijatelj?

— Oh — reče on zlobnim podsmijehom — znao je, da ću doći, pa je otišao.

— Ne, hvala — otkloni odlučno Vinca.

— Zašto ne ćeš doći? Pogled je s one visine vrlo lijep, vide se stare terase . . .

— Zadrži ih za sebe — odgovori ona ozbiljno — ja ih ne ću nikada vidjeti.

— Ti si glupa — ustrajao je on vukući je za ruku. — Dođi gore! Čega se bojiš?

— Ne bojim se. Ali ne trebaš mi više telefonirati, ako se nadaš, da ću bilo kada tamo doći. Idem natrag u zavod.

Krenula je srdita, a Luis je pratio bez riječi. Prošli su staru četvrt grada i došli na već tamno područje Lungotevere-a. Električne žarulje, odrazujući se u rijeci sjajile se kao popadale zvijezde. Luis ju je držao za ruku i ona je išla hitra koraka, željna da napusti taj dio grada i da se oslobodi Luisa. On se zaustavi, da zapali cigaretu; duvao je vjetar, i zato je zaštićivao plamen dlanovima, ona časkom pričeka, zatim nestrpljivo krene dalje.

Mislila je na Kseniju: sigurno je otišla s jednim takvim muškarcem, sve završava na ovaj način, prije ili kasnije. Ili možda Valentina ima pravo i Ksenija se zaista bacila u rijeku, u nekim časovima ne vidimo drugog sredstva, da se oslobodimo odvratnosti ovog gnjusnog života. Luis je dostigne: — Zašto bježiš? — upita je. Vinca ne odgovori. Ona sama nije znala, zašto tako trči. Njegova je kuća sada već daleko i uostalom ona je tamo samo jedan čas oklijevala opsjenjena od blještećeg stakla na visokom prozoru. Odmah se bila snašla, zagospodarila sama sobom.

Drugi su parovi šetali uz ogradu rijeke. Možda je svakoj od tih žena prijatelj jedne večeri rekao: »Hoćeš li doći k meni?«

Kada je već jednom odbila, nije potrebno žuriti se. Ipak je željela, da ga što prije ostavi kao da se boji, da još uvijek, dokle god je Luis tu, postoji mo-

gućnost, da se i ona vrati s njim. Zašto on ne odlazi? Što čeka? Međutim k njemu ne će ići i nikada više ne će s njim u kino.

— Nemoj tako trčati, Vinco! Ako želiš, otići ću.

— Jest, idi, idi — promrmlja ona srdito — nije uspjelo, zar ne?, nije uspjelo! Što još radiš tu?

Bez riječi mladić je dalje išao uz nju, držeći je pod ruku, dok je ona čekala da on progovori, kako bi mu mogla odgovoriti, iskaliti se. »Od sutra ću danju i noću učiti« — mislila je — »kao Silvija, dosta je ovog neugodnog doživljaja: ni ne govori, takav je cinik, ni ne veli: »Oprosti mi!« Luis je upravljao svoje duge korake uz njezine, koji su bili manji poradi visokih peta. Na španjolskom trgu se zaustaviše, bilo je već tamno, cvjećari su već odlagali cvijeće u košare. Oni su dolazili pješke iz Trastevera: umornost je kočila djevojčina koljena: — Zbogom — reče mu trpko. I ostane spremna, da odgovori na ono, što će joj on reći. Ali on joj dobaci kratki: — Zbogom —, dodirne šešir i ode.

Vinka ostane nadajući se, da će se on povratiti. Sada kada je otišao, trebala bi potrčati za njim, dozvati ga natrag: »Luis!«, potražiti ga u gostioni, u kojoj se hrani: »Jest, doći ću k tebi, doći ću k tebi, samo me nemoj ovako napustiti«. Gostionica je negdje tu blizu, kraj rijeke, nije joj bilo točno poznato gdje, on joj je sve skrivao, nije joj ni rekao, da je promijenio stan: »Idem k prijateljima« obično je govorio. »Kakvim prijateljima!? »Arhitektima«. I tom rječju isključivao je nju iz njihova svijeta, često bi rekao »Ljudi koji se bave arhitekturom« i rukom učinio nejasan pokret. Toliko puta je ona pokušala, da se približi njegovu radu, ali je Luis odbijao pokretom glave: »Ti to ne možeš shvatiti, beskorisno je!« Nije joj nikad govorio o svojim poslovima: »Ljudi, koji se bave arhitekturom« govorio je. Sada je sigurno otišao k njima.

— Uvijek zakašnjuješ — predbaci joj časna sestra vidjevši je, gdje ulazi...

— Sutra ću se ranije vratiti.

— Sutra je Badnji dan.

Baš se spremao lijep Badnjak! Treba da sve to svrši. Prošle godine, kada su se upoznali, upitao ju je:

— Jesi li zaručena?

— Ne, a ti?

— Niti ja, ali postoji u Španjolskoj djevojka... moji su ukućani htjeli... ali ja volim biti slobodan.

A ona spremno: — Kako se zove?

Nakon kratkog oklijevanja on je odgovorio: — Zove se Sol (Sunce). Sada ju je to ime ponovo progonilo; Sol, Sol, Sol. Možda toj djevojci Sol ne bi ponudio, da se uspne do njegove sobe, iza onog od zalaza sunca užarena stakla. Treba učiti, učiti, učiti, ne mariti više za drugo. Luis je uvijek nju ispitivao: — Kada ćeš načiniti ispit? — I uhvativši je za ruke počeo je drmati. Nije lijepo s njom postupao, predbacivao joj je: — Što radiš cijeli dan? Uči! — dok je on ljenčario sa »ljudima, koji se bave arhitekturom«.

Vinca je jedva pozdravila drugarice i sjela pokraj stola. Zatim je odgurnuvši tanjir rekla: — Ne ću jesti.

Emanuela joj položi ruku na lakat: — Vinco, strpi se!

— Zašto mi to govoriš?

— Jer znam da misliš na svoj kraj. Što tamo jedete ovih dana?

— Haringe, šarane, bakalar s umakom. Jedemo uvečer, kasno, oko jedanaest sati. Na stolu palimo svijeće... — Odmaknula je posuđe i skrstivši ruke na stolnjaku nastavila da strastveno govori: — Na svijećnjake vežemo suho grožđe... ali sada, tko zna, što je tamo, neke su crkvice, kamo smo išle na polnoćku, uništene, prijatelji su raspršeni, mir u Asturiji je samo prividan. Osjećam se tako udaljenom od vašega Božića!

— Sve bolujemo od iste bolesti — reče Silvija — premda se mi nalazimo u svojoj domovini. Ja sam

večeras pisala mojima, Augusta misli na njihovu veliku kuhinju, u kojoj su objesili praporke i sedla.

Valentina je ustala, približila se Vinci, položila joj ruku na rame:

— Hoćeš li da i mi sutra zapalimo svijeće na stolu, kao što rade u tvojem kraju? To sigurno lijepo djeluje.

— Oh, ne, podsjećalo bi na sprovod mrtvaca.

— Božić se ne nalazi u jelu nego u srcu — reče Augusta.

— Jest, — potvrdi Silvija — i mi smo zbunjene, jer smo uskočile iz jednoga običaja, a nijesmo još ušle u novi. Božić pripada onima, koji više ne misle ili još ne misle na budućnost: Božić pripada starcima i djeci. Ja večeras čeznem za svojim domom, a zapravo je to siromašan dom, mala braća vrište, dosađuju, roditelji me više ne shvaćaju, ali ipak sve to sačinjava moju obitelj. Ipak — nastavi — sve više stičem uvjerenje: to je umišljena želja i čežnja, jer mi smo zapravo već rastavljene od svojih obitelji. Svakog dana volimo ih sve manje. To je samo navika, jedino navika. Nakon više godina života u zavodu osjećamo jedino žalost rastanka i radost ponovnog sastanka. Ali to je više popuštanje našim osjećajima, nego li glas krvi.

— Istina je — odvrati Emanuela, — to nije glas krvi: ako majci prikažu dijete, koje je tek rodila, ona ga voli, premda su možda njezino dijete zamijenili i premda to dijete zapravo nije njezino. Držim da je majčinska ljubav prije svega osjećaj dužnosti, znamo da moramo ljubiti tu gomilicu mesa, ako je potrebno dat ćemo i život za njega, kasnije se to pretvara u običaj.

— Jest — nastavi Silvija — moja majka uvijek govori: »Svakog dana sve vas više volim«. Jer se navika učvršćuje, jača, sada jer se nalazim daleko, voli me na drugi način nego što voli ostale kćerke.

— Ne vjerujem — reče Ana.

— Jest, dapače: u večer se moli za mene kao što se moli za pokojnike.

— Dosta, dosta — prekine ih Vinca — nemojte govoriti više o tome, jer ću poludjeti. Bože! Kako osjećamo, da nema onoga, što nam se kod kuće činilo tako prirodnim! Osim toga večeras imam i druge brige: osjećam se kao da sam izgubila ravnovjesje, bojim se onoga, što će se sutra zbiti.

— Jest — nastavi Ana — trebalo bi nasloniti se o obiteljske zidove, da osjetimo u sebi neku sigurnost. Djevojke, koje žive u obitelji, ne osjećaju takvu odgovornost, prepuštaju se toku života. Mi naprotiv gledamo u budućnost kao u mračnu prazninu. Ksenija je pala: koja od nas od vremena do vremena ne pomišlja na Kseniju?

Kada na koncu nije znala više na koji način da živi, Ksenija je dobila namještenje kao trgovačka pomoćnica u prodavaonici rukavica. To je namještenje imala zahvaliti novom poznanstvu, djevojci, koju je susrela, dok je čekala u uredu za namještavanje. Smiješna, debeljkasta djevojka, njezinih istih godina, ali budna i iskusna, koja se već upoznala sa takvim beskorisnim čekanjem. Tu je djevojku, po imenu Vandina, primilo neko rudarsko društvo, jer je znala stenografiju. U životu je stenografija mnogo korisnija od tolikih knjiga, što ih je Ksenija pročitala. Skupa su otišle na ručak i to na račun Vandine, koja je odlučila da proslavi svoj uspjeh.

— Ti ne znaš, kako treba raditi, ne znaš se snaći — govorila je Kseniji. — Zašto tvrdoglavo tražiš namještenje privatne činovnice? Jesi li čitala? Kod »Velikih magazina« traže trgovačke pomoćnice? Nemoj naprćiti nos! Sutra se ne ćeš moći hraniti sveučilišnim knjigama ili svjedodžbom ispita zrelosti. Treba se prilagoditi, u tome leži velika tajna. — Istodobno je s ubrusom laštila nokte.

— Kasnije ćeš promijeniti, nije rečeno, da moraš umrijeti u Magazinima. Tamo se lakše zadovoljavaju, glede podataka reci im, neka se obrate meni, reci, da sam ti u rodu, bilo kakvom rodu. Vidjet ćeš, dat

će ti slabu plaću, ali će ti taj novac poslužiti za čarape, za šminku i za juhu umjesto obične bijele kave. Hoćeš li, da idemo skupa?

Niti u »Velikim magazinima« nije uspjelo. Primljena je naprotiv u trgovinu rukavica, jer je znala francuski, a u izlogu je pisalo: »On parle francais«. Nastupiti treba odmah sutra, vidjevši je tako profinjenu i suzdržljivu i jer je lijepo govorila nijesu zatražili posebne informacije. Na izlasku Vandina joj reče: — Jesi li vidjela? Tako se radi i to je za sada početak. Jedne večeri upoznat ću te s nekim mojim prijateljima, oni su iz trgovačkih krugova, iz velikih poduzeća i naći će se i za tebe nešto bolje. — Ovo nestalno obećanje omogućilo je Kseniji da lakše podnosi neugodnosti, u koje je upala u dućanu rukavica. Ni vlasnici nijesu s njom bili zadovoljni, jer je ona — inače prijazna, i vrlo vješta prema mušterijama — bila prema kolegicama i protiv svoje volje neprijazna: nije poštovala njihov način govora, predmet njihovih razgovora, umjesto da časka s njima voljela je kroz stakla promatrati prolaznike, automobile. Gadilo joj se da neprestano dira tudje ruke i da uz smiješak miluje tudje zglobove na prstima. Ispративši mušteriju do vrata zadržala bi se želeći udahnuti malo svježega zraka, ali bi je doskora trgnuo glas: — Zatvori, zar želiš, da obolimo od upale pluća?

U večer bi se umorna vratila u svoju sobu i zgurivši se na stolcu pojela bi komad kruha sa šunkom i čitala. Kadkada bi noću sanjala, da je u dućan navalilo mnoštvo mušterija, a da je ona jedina mogla posluživati, viđala je u snu, kako su se brojne ruke protegnule prema njoj, umornoj od gladjenja tuđih prstiju; nije imala više talkum-praška, za svaki par rukavica trebala je previše vremena, mušterije su postajale nestrpljive, lupale nogama, na koncu su je nezadovoljni vlasnici potjerali iz dućana i tako je bila prisiljena da se vrati u Veroli.

Roditeljima je pisala, da je namještena u jednom uredu, doskora će se vratiti i učiti za ponovni ispit.

Majka joj je poslala vuneni g o l f, jer »Milano je grad, poznat sa svoje zime«.

Vandina je dva puta dočekala Kseniju pred izlazom dućana. Pričala je, kako se dobro snašla, upravitelj ju je počeo zaštićivati, ali je tajnica, naravno upraviteljeva prijateljica, počela Vandinu bojkotirati. Doskora će po njenom mišljenju morati, da ode. Osim toga plaća je mršava: približava se zima i trebat će kaput.

Kseniji se mnogo toga kod ove djevojke nije sviđalo, tako stanoviti njezini izrazi u razgovoru, ono uporno očijukanje sa muškim prolaznicima, njena nakovrčana svijetlo-plava kosa, ali ipak kadgod bi je vidjela, osjetila bi kako joj to punahno djevojačko lice, vidljivo naličenih obraza, svojom sigurnošću, da će ipak na koncu uspjeti ili kako je ona obično govorila: »stići«, ulijeva novu hrabrost. I Ksenija je kao pod sugestijom ponavljala: — Jest, jest, treba stići! — Brzo je Vandinino brbljanje umaralo Kseniju, ali se ona bojala samoće svoje sobe, u kojoj je sve bilo tako bijedno i prazno. Umaralo je i čitanje, nije mogla kupiti nove knjige, na školskim se knjigama nagomilala prašina, shvaćala je, uzaludno je ponovo pokušavati, i kadgod bi joj prijateljica htjela otići, zamolila bi je: — Pričekaj još malo! — Vandina je uvijek bila zaposlena. Govorila je: — Prijatelji — ili još češće: — Moj mali prijatelj. — Jedne je večeri Vandina, čim je ušla, rekla: — Slušaj, mislila sam na tebe. Ne ću te ostaviti samu sutra uvečer, Badnjak je. Dođi na večeru s nama! Ne znam, gdje; još ćemo se odlučiti, oni će, doći s autom, vidjet ćeš kakvim autom! Tko su oni? Prijatelji na dobrim položajima, ljudi, koji bi ti mogli jednom pomoći, da se izvučeš od plaće od tristo i pedeset lira mjesečno. Osim toga, sutra poslije podne ne radiš... Kako, radiš do kasna? To mi se ne sviđa! Kako možeš još tamo raditi? Kod nas je polublagdan, ali ja sam izjavila upravitelju želju, da budem slobodna cijeli dan. Trebaš se elegantno obući i barem donekle naličiti. Najavila sam im, da

si prava ljepotica. Istina! Istina! Ne opažaš li, kako te po ulici svi gledaju?

Ksenija je imala samo jednu haljinu i prijateljica joj ponudi, da će joj jednu od svojih posuditi. — Ti si viša, ali ja sam deblja, prema tome pristajat će ti, dodji k meni, pokušat ćemo.

Stanovala je kao i Ksenija kao podstanarka, ali je soba bila uredjena s očitom željom da izgleda kao mali salon. Ulazeći lupala je vratima, glasno govorila. Haljina je mogla pristajati, dapače je vrlo dobro pristajala. Vandina je začudjeno promatrala Kseniju: — Kako lijepo tijelo imaš. Istina je i ono što sam pomislila, čim sam te vidjela: imaš odlično držanje.

Sutradan uvečer Ksenija je otišla k Vandini da kod nje obuče haljinu. Nikad joj dan nije bio tako dug u dućanu: oblačila se i pričala: — Vandino, koliko li je bilo ljudi! Kao da se svi sjetili tek danas, da imaju ruke na koje mogu navući rukavice. Vlasnik mi nije htio dopustiti, da izadjem. Za ono par lira plaće! Pravo ti veliš! Napokon sam ispratila jednu mušteriju i otišla po svoj šešir, pola sata kasnije od određenog sata, i prošavši kraj blagajne zaželjela sam vlasniku vrlo uljudno: »Dobar večer, sretan Božić«. Shvatila sam, htio me zadržati, ali nije se usudio. — Bila je uzbuđena, pobojala se da će provesti Božić sama u svojoj sobi, slušajući do kasno u noći, kako na ulicama vlada blagdansko veselje.

Na cesti čekao ih je auto američke tvrtke. Izlazeći kroz kućna vrata Vandina joj prišapne: — Zar ti nijesam rekla? Pogledaj, kakva kola!

Dva mladića obučena pretjerano elegantno, sa šalom oko vrata, u krznenom kaputu izađoše iz auta i pozdraviše ih. Vandina ih predstavi, zatim uđoše i kola krenuše. Živo su se razgovarali, Vandina je spominjala imena i mjesta nepoznata Kseniji, koja je šutjela i — ne htijući pružiti dojam prave glupače — smješkala se. Muškarci se uopće nijesu njoj obraćali. Vandina kao da se nje više nije niti sjećala.

U gostionici je stol već bio unaprijed rezerviran; od mladića kao da je onaj mladi, bio tu vrlo dobro poznat. Svirala su dva orkestra, kad bi jedan prestao, drugi bi započeo, stolnjak se sjajio kao da je od svile, čaše neobično lagane.

Kada su trebali da naruče vino, mladić nazivan Dino, naručio je pjenušac: odmah je Vandina gurnula prijateljicu kao upozorujući je: »Vidiš li?« Jest, sve je to Ksenija pozorno gledala. Muškarci su na koncu i nju opazili. — Smuđa ili jastoga? — zapita Dino Kseniju i držeći još uvijek jelovnik u ruci, pogleda joj ravno u oči i odmah zatim, obrativši se Vandini, kao da Ksenija uopće nije prisutna, reče: — Imala si pravo, tvoja je prijateljica zaista lijepa!

Počeli su govoriti o trgovini s rukavicama. Ksenija je govorila živo kao da govore o nečemu, što se već preživjelo. Ne, zaista ne može ostati tamo usred onih prostih ljudi i dok je govorila, pila je, vino joj se nije sviđalo, ali je voljela i samu kretnju ruke kod ispijanja, ono lelujanje tekućine u finoj čaši. Kadkada, dok su drugi razgovarali, otudjila bi se od njih i promatrala oko sebe. Jest, ovo je zaista blagdan, zaista Božić. Nije žalila, što će se sutra vratiti u dućan trgovca s rukavicama, što ima na sebi Vandininu haljinu. Bitno je, da se nalazi tu. »Stići, stići do cilja.« Dovoljno je htjeti, zar se ne nalazi već tu uz čaše pravoga pjenušca? Što je od ostalih u tom času? U Veroliju ulice su mračne, strmenite, obitelji se sastaju kraj kolača, u koji su već zabolj nož, obična lica, jadna okolina, umrli bi od bijesa, da je tu vide. U zavodu? Izuzevši Emanuelu, koja je zaista prava dama i kojoj treba svakako povratiti onaj novac, sve su druge jadne bijednice, koje se znoje nad knjigama. Sada joj se ljudi iz njezina zavičaja prikazivahu skupa sa drugaricama iz zavoda kao glumci u već davno gledanom i već izblijedjelom filmu.

Plesali su do kasno u noći. Vandina popivši previše pričala je paprenaste šale, dok je licem podsjećala na učenicu za vrijeme praznika. Dino je približio svoj

stolac Ksenijinu i mehanički i makinalno bacao obojadisane vunene loptice na prolaznike kao da je to najveća zabava.

Otišli su gotovo posljednji, ali im se još nije išlo u krevet. Govorili su: — Idemo još nekamo! — Lutali su po ulicama velikim autom, zaustavljali se, silazili, ulazili u svaki otvoreni lokal, ali po njihovim je riječima bilo svuda previše mrtvo, nijesu se zadržavali, a na koncu su popili toplu čokoladu u malom mljekarstvu na periferiji, gdje su užurbani tramvajci već pili jutarnju kavu.

Kod kućnih vrata Ksenijina stana iskrcaše se i srdačno se počeše pozdravljati: Doskora će se ponovo vidjeti, što prije, možda sutra? Vandina isprati Kseniju u kućnu vežu, poljubi je i reče: — Sretan Božić — zatim nadoda potiho: — Prava gospoda. Toliko novaca, večeru, pjenušac — i zaključi: — Jesi li vidjela? Niti jedan poljubac nijesu od nas zatražili!

Nakon predavanja profesora Guida Belluzzija studenti ostaviše klupe i požuriše se prema izlazu. Jedino oni, koji su trebali načiniti ispit, pristupiše katedri, da ga nešto upitaju. Silvija je sjedeći sabirala svoje knjige i bilješke u torbu za spise. Međutim je gledala u profesora, slušala, kako govori onim svojim blagim glasom, što je isprva zvučio jednolično, a zatim prodirao baš tom svojom skladnom sporošću. Njegova bijela kosa svijetlila se pod svijetlom žarulje. Plave oči iza stakla naočala gledale su dobrohotnom odlučnošću.

Djevojka je htjela otići, ali je on pozove: — Custo...

Silvija se okrene i pogleda oko sebe: — Trebate li mene? — Spremala se da kod njega načini ispit, ali je samo par puta govorila s njim.

— Jest, vas. Zar nemate ništa večeras upitati?

— Hvala, nemam, gospodine profesore.

— Ali ja bih vas nešto zamolio.

— Mene?

— Da, baš vas. Biste li mogli doći sutra k meni, sutra... recimo u četiri sata?

— Oh! Svakako!

— Možda u taj sat imate posla, možda učite?

— Ne, zaista ne, gospodine profesore.

— Dobro je. Tada ćemo se sutra vidjeti.

Sutradan u tri i pol sata Silvija se nalazila u Belluzzijevu stanu: stanovao je u staroj kući u središtu Rima, ulaz u stan bio je prostran, pun kipova, arheoloških iskopina. Prošla je hodnikom bojažljivo slijedeći sobaricu, nastojeći svojim hodom da ne pobudi ni najmanjeg šuma. Ušla je u veliku knjižnicu visoka, narisana stropa; zidovi su bili zastrti stalcima krcatima knjiga. U knjižnici je vladala vedra tišina kao da u njoj počiva trud onih, koji su ispisali sve te knjige. Stare knjige, mrtvi i pokopani autori: ali njihov dugogodišnji rad bio je još tu, ostajao je, nije bio beskoristan, kao rad mnogih drugih koji su već davno nestali u vremenu.

Toplo popodnevno svijetlo milovalo je korice knjiga i zlatne nadpise. Na najudaljenijem zidu bila su zatvorena vrata profesorove radne sobe.

Tko zna, što li želi od nje? Možda joj kani kazati: »Ostavite, Custo, poslušajte mene, vratite se u svoj zavičaj!« Što li može kazati ona nakon svega, što su toliki drugi napisali? Kakvu bi novu riječ mogla izustiti? Uzvisiti čovječanstvo! Kadgod bi netko izustio tu rečenicu, Ksenija bi se nasmijala. — Čovječanstvo je preteško, nitko nikada ga ne će pridignuti i uzvisiti. Ksenijinom je odlasku sigurno razlog bila ljubav. Uostalom žene i misle jedino na ljubav. Silviji se ljubav činila kao uskogrudan, sebičan osjećaj. Kad bi trebala izabrati sebi zvanje, možda bi otišla u Aziju da liječi gubavce. Nju su naprotiv začarale knjige, mile knjige, koje su joj kod dodira budile titraje radosti.

— Custo...

Profesor Belluzzi pozvao ju sa vrata, da uđe u radnu sobu: ali nije sjeo za svoj stol kao kada je Silvija

po prvi put došla k njemu poradi ispita. Sjeli su skupa na divan i on joj ponudi.

— Izvolite kavu?

— Oh, ne, hvala!

— Uzmite kavu, kod mene je kava dobra. — Dobrodušno je govorio i Silvija je razmišljala, kako taj čovjek može bez teškoća prijeći od strogosti katedre na ljubezno, očinsko gostoprimstvo.

— Pozvao sam vas, jer želim, da vam nešto ponudim. Gospođice Custo, ja sam vas odavna zapazio. Vi ste inteligentna, pažljiva i ustrajna.

— Hvala, oh, hvala!

— Vi ćete uspjeti.

Silvija je šutjela, a lice joj se sjajilo. Njezine oči uvijek zaokružene tamnim kolutima kao da se sada razvedriše. Kao da se vedar osmijeh proširio po tamnoj puti njezine kože, po njezinoj kosi i haljini.

— Želio bih da vam predložim da radite sa mnom ... ali tajnica nije riječ, koja bi tome točno odgovarala, prije suradnica. Uvijek treba da vršim nova istraživanja, trebam ... trebam osobu, koja me shvaća. — Zatim razjasni: — Koja shvaća. — Nakon kratke stanke nastavi: — Kroz dugo godina imao sam kod sebe jednu gospođicu. Ta se udala i mislio sam da ne ću naći vrsnu zamjenu. Kasnije sam opazio vas, vidio sam, kako radite. — Promatrao je kroz prozorska stakla mračne susjedne kuće i igrao se s prstima kao na predavanju. Biste li vi to prihvatili, gospođice Custo?

— Oh, svakako. Ne znam što da kažem, gospodine profesore!?

— Tada nemojte ništa reći, mislite na svoj Božić, želim Vam sretan Božić.

— Sada će zaista biti sretan, gospodine profesore.

— Dobro je, i ja sam zadovoljan. Čekat ću vas dakle poslije blagdana. Sedmoga siječnja, je li dobro? Dođite ovamo u tri sata. Upoznat ću vas sa svojom ženom. — I smješkajući se ustane: — Ispratit ću vas, gospodjice ... kao vašu nagradu ...

— Nemojte o tome govoriti, gospodine profesore, molim vas nemojte o tome govoriti!

— Kako želite, govorit ćemo kasnije.

Prošli su kroz knjižnicu i kroz veliku čekaonicu. Silvija željna da bude što prije sama, žurno se nakloni i nestade; kada se vrata za njom zatvoriše, ona preskoči dvije stepenice, ali zatim iznemogla nasloni se o zid i ostane u takvom položaju držeći se rukom za srce i razmišljajući.

Nije imala nikakvu određenu misao, puštala je, da joj se prsima širi radost, da joj se ta radost proširi u žile, izlije u krv. Nakon toga počne polako silaziti niz stepenice i nađe se na ulici. Po uskoj ulici bilo je malo prolaznika, Silvija je išla opojena, uzbuđena, kao jedne večeri u svojem zavičaju, kada su otvorili bačvu nova vina i ona previše popila. Činilo joj se i sam je zrak stvoren na njezinu radost, vjetar joj je prodirao u nozdrve, golicao uši i ona se blaženo smješkala kao da se već nalazi na vrhu visokih ljestvica, sa kojih može odletjeti prema beskrajnim visinama. Sedmoga siječnja otići će na rad kod Belluzzija, dapače, kako je sam rekao »kao suradnica« i to ju je ispunjavalo ponosom. Kadkada dok bi šetala s prijateljicama opažala je, da muškarci prolazeći kraj njih uvijek pogledavaju u Vincu ili Emanuelu i tada se osjećala poniženom, ucviljenom poradi svojega tjelesnoga izgleda. Ali sinoć na predavanju Belluzzi je medju tolikima izabrao baš nju. »Custo ...« Mene, baš mene, jest. »Opazio sam, kako radite ... vi ćete uspjeti ...« I poradi tih njegovih riječi ona bi rado htjela odmah izvršiti nešto velika kako bi on mogao uskliknuti: »Nikada nijesam vidio takve žene.«

Sada je ulicom kraj nje prolazilo mnogo ljudi, doticali su je, i nitko nije pogađao njezina zadovoljstva, u grlu joj se gušili poklici radosti. Radost joj je tištila grudi, osjećala je potrebu, da tu radost podijeli, kako bi time sebi olakšala. Pozvat će sve drugarice, Ksenije nema. Valentina i dalje govori: — Sanjala sam, da je Ksenijino mrtvo tijelo plovilo površinom

rijeke. — Sjećala se njenih nemirnih, požudnih očiju. — Ti mi ne ćeš, Silvijo, oprostiti, što sam na ispitu propala? — Bila je prestroga, možda je iz bojazni pred njom, pred njezinim sudom otišla. Činilo joj se, da ponovo čuje Ksenijin glas, zvučio je podrugljivo kao kada je razgovarala sa časnim sestrama: — Lako je tebi govoriti, kad uživaš Belluzzijevu zaštitu! — Kako će razjasniti: — Ja nijesam ništa tražila, on me je pozvao: »Custo . . .« — Možda joj ni druge ne će povjerovati, nitko joj ne će vjerovati. Treba pisati ocu i majci. »Radit ću sa profesorom Belluzzijem!« Ali oni ne znadu, tko je Belluzzi, ne čitaju novine, ne shvaćaju tolike stvari, majka je uvijek kimala glavom, dok je Silvija govorila o svojim ciljevima. — Djevojke — odgovorila bi — moraju živjeti drugim životom. — Tko zna, nema li pravo, ali kako da sada to odkloni? Otac su i majka prije njena odlaska govorili: — Vratit će se. — I ona se bojala, da će se vratiti, ali danas više ne, danas ne, uvjerena je u svoj uspjeh, rekao joj je i Belluzzi.

Nečija ruka dodirnula je po ramenu, nečiji glas joj reče: »Naprijed.« Jest, jest, isto kao kad joj je u zavičaju vino prodrlo u glavu i nos je svrbio.

Drugarice uzbuđene pripremama za spiritističku sjednicu nijesu se niti sjećale, da je Silvija otišla na razgovor sa Belluzzijem, i zato su potankosti o tome dočekale bez iznenađenja. Vinca je upita: — Koliko ćeš zaraditi? — I to ju je uvrijedilo. Jedina je Augusta shvatila i rekla: — To je tebi čvrsto uporište.

I Silvija se pripije o njezine riječi: — Istina? Tebi je jasno, da je to sigurno? Ali bojim se, da ću ga razočarati, da nijesam takva, kakvom me on zamišlja.

Augusta je umiri: — Ne, ti ne ćeš nikada nikoga razočarati, ti si zaista takva, kakva izgledaš.

Međutim su druge povukle stol u sredinu sobe i mrak ih iznenadi prije nego što su imale vremena da

upale svijetlo. Valentina odmah upita prestrašena: — Gdje ste? — i protegne ruku, da dohvati najbližu.

Vinca zapali svijetlo, podigne svjetiljku da poveća krug svijetla i vidjevši sve drugarice upita ih: — Ali zašto da to radimo? Ovi će zidovi biti prokleti.

— Prestani! — povikne Augusta. — Zar se toliko bojiš? Sjednimo!

I Vinca položi svjetiljku nad stalkom za knjige: svijetlo je padalo na spuštene glave djevojaka, koje su ukočivši svoj pogled nad ispruženim prstima zadržavale dah. Sve se ruke, isprva nesigurno, spustile jedna kraj druge u krugu na zamračeni stolić. Valentina upita: — A sada?

— Čekajmo ne misleći na ništa.

Svima se činilo, da stolić diše. Nijedna nije mogla zaustaviti svoje misli, koje su bez veze i uzbuđene isplivale iz dubine njihova straha, kao što se kadkada u crkvi, dok zastiremo lice sklopljenim rukama, bude u nama zle misli. Predbacujemo samima sebi, osjećamo očajničku želju, da te zle misli rastjeramo, a ipak one ostaju, kao utamničene, uklopljene u našim glavama.

Augusta je prva šapnula: — Pomiče se.

I stol se maknuo. Sve su u jedan mah povukle ruke, zatim ih bojažljivo ponovo približile.

— Što ćemo? — promrmlja Valentina.

— A sada?

— Učini ti, Augusto!

Govorile su potiho kao da netko u sobi spava. Augusta upita: — Tko si? — I njezin je glas zvučio promuklo, prestrašeno, pod dojmom toga pitanja, koje je lebdjelo u mraku. Druge su šutjele, zadržavajući dah kao očekujući, da će se iz stolića odazvati glas neljudskog zvuka.

Čule su lagani kucaj na prozoru, Vinca prestrašena pogleda oko sebe, da se ohrabri: Emanuela joj reče jedva maknuvši usnama:

— Kiša.

— Zaista se miče! — usklikne glasno Vinca i od-

maknuvši ruke od stola prekriži ih na grudima: — Bojim se, Bože, bojim se!

Valentina kao zaražena od Vincina straha također je odmaknula ruke. Ostale su i dalje pozorno držale ruke nad stolom, oči su im utonule u plavičaste očne udubine. U odrazu svijetla po bijelom se zidu ocrtavahu nakazne sjene, divovske glave. Stol se sada naginjao udarajući o koljena Vince i Valentine, koje su i dalje stajale nepomične, dok im se krv u žilama sledila.

— Tko si? — upita ponovo Augusta. Vinca i Valentina gledale su je diveći se: tako hrabra. Teško je drugima i ući u praznu sobu, da same glasno govore. A sada je tako strašno pod tim svijetlom i u toj polusjeni govoriti čekajući na odgovor mrtvaca iz drugoga svijeta. Valentina i Vinca pružile su jedna drugoj ruku da bi time stopile svoj zajednički strah.

Iza zidova su ostale drugarice spavale. U mekanoj tišini njihova sna odjekivao je šum kiše po drveću »Ville«; iz petrolejske svjetiljke uzdizala se crnkasta nit dima prema stropu. Valentina je razmišljala: »Zašto činimo ovo?«, dok je Augusta nesigurnim glasom uporno nastavljala: — Tko si?!

Stol je odskočio.

Sve su promatrale Augustu. Ona u ovom času nije bila više njihova drugarica, njezino je lice bilo strogo i bezbojno, obrazi inače punahni kao da su iznenada smršavjeli. Dobila je nov izgled, nije bila niti onakva, kakva je izgledala, dok je govorila: »U mom kraju uvijek držimo spiritističke sjednice«. Sve su je nepovjerljivo promatrale ispod oka ne dižući ipak oči sa stola.

— Jesi li žensko?

Emanuela bi se zaklela, da je pod svojim rukama osjetila teški dah ljudskog bića.

Augustino pitanje i dalje je svečano lebdjelo u zraku.

— Jesi li muško?

Nakon kratkog čekanja stolić odskoči. Jest.

Muškarac: dakle muškarac u njihovu društvu, u Aninoj sobi! Kao da se nazočnost toga muškaračkog duha rasprostrla po cijeloj sobi, taj nepoznati muškarac kao da se nalazi svuda, iza Valentininih leđa, sada će joj položiti ruku, svoju bezmesnu ruku na vrat, sada se naslonio na ormar, nalazi se tu, potpuno blijed, pred prestrašenim očima Vince, leži pod njihovim prstima. Mrtvac, pomisli Emanuela. I učini joj se, da je strašno što to rade. Valentina se bojala, da će plamen najednom obaviti sobu i da one ne će imati vremena da pobjegnu. Ili je možda sve to samo ludorija? Vinca je pomislila, da drugarice u šali same drmaju stolom i da će joj se kasnije smijati.

— Muškarac — potvrdi Augusta, dok je njezina debela ruka i dalje dodirivala stol.

Sve je to bilo jezovito. Emanuela je zamišljala, kako sjedi s prijateljicama u krugu oko mrtvačkog lijesa. Živi čovjek, zatvoren u lijesu, odgovara kucajući o poklopac, lijes je dug kao ono Stjepanov. Onoga jutra ni časkom nije bila sama, ona četiri avijatičara u svojim odorama bili su kao od olova, ukočeni, pogleda upravljena u daljinu, naoružani, a gole izvučene sablje bljeskale su od titraja plamena na svijećama.

— Kako se zoveš? — upita Augusta.

Ana ih počne zaklinjati: — Dosta je, dosta! Ako izreče ime, prodrijet će kroz zidove sablast i nositi umjesto lica to ime, nikada više sablast ne će izaći: svake večeri na povratku u sobu dočekat će je sablast svojim pravim, ljudskim imenom: — Dosta je, dosta je!

Ali je neuslišna Augusta brojila udarce stola po podu. I Valentina i Vince, stisnute jedna kraj druge, sricale su bez glasa abecedu: — A, B, C, D ...

Emanuela je tada bila vidjela ime urezano na olovnoj pločici mrtvačkog lijesa: »Kapetan Stjepan Mirović«. Jest, to ime ispisano na olovnoj ploči bilo je Stjepanovo ime, ali joj se činilo nemoguće, da je on umro i da leži u tom gladkom lijesu, sa sjajnim

ručkama od žute mjedi, ukratko da on leži tu unutra kao komad pokućtva: tu unutra ne može biti Stjepan.

— H, I, L, M ...

Nije vidjela lica mrtva Stjepana, m r t v a S t j e p a n a: to su riječi bez smisla: svi mogu biti mrtvi osim Stjepana, to se može dogoditi drugima, ali je nemoguće da bi on umro, on, jedan od njih dvojice.

— P, R, S ... — tu je stalo. U groznoj tišini promukli Augustin glas zapita: — S? — Jest: — S. — Nakon kratkog prekida stol ponovo počne odskakivati, Augusta prihvati:

— A, B, C, D ...

Mrtvaci ne govore, pomisli Emanuela, ovo su lude, ako vjeruju da mogu govoriti sa prekogrobnim svijetom kao brzojavom. Na svojim je koljenima još uvijek osjećala studen kamenoga bolničkog poda. Klečala je i sve je oko nje bilo nepomično: lijes, vojnici, cvijeće, veliki barjak prostrt na zidu. Jedino je podrhtavao plamen voštanica. Šaptala je: — Stjepane, učini, da osjetim, da si baš ti tu unutra, jer inače to nikada ne ću vjerovati. Javi mi se nekim znakom i tada ću, jedino tada povjerovati. — Najednom je opazila, da joj se u glavi sastavljaju misli u molitvu i da joj naviru riječi, kakve obično govorimo samo Bogu; u tom je času shvatila, da je Stjepan zaista mrtav. Ledeni srsi prođu joj kroz kosti i krv.

— S, T ... Ime počinje sa slovima S, T. — Obraćajući se i dalje duhu upita Augusta: — Ja pitam, a ti odgovori:

Stanislav? ... Steno? ... Stjepan? ...

Na ovo ime Emanuela se trgne i skoči na noge, zgrabi stol i stane s njim drmati kao da hoće nešto ili nekoga rastjerati, zatim se udalji od stola i stane gurati drugarice, jednu po jednu, položivši im svoje ruke na njihova prsa i dok su one iznenađene ustajale, ona je neprestano vikala: — Dosta je! Dosta je! Toga vam ne ću dopustiti! To već nije šala, to je lakrdija, sramite se, ne vjerujem da je sve to istina, ako meni nije odgovarao, ne će odgovarati ni tebi,

Augusto! Svijetlo, zapalite odmah svijetlo! — I pred začuđenim očima djevojaka okrene više puta uzalud električni upaljivač. Slabo, smrdljivo svijetlo petroleja uzdizalo se prema stropu kao žućkasti mekani jezik.

— Vi ste lude, lude i zlobne. Kako ste mogle doznati!?

Otvorila je prozor, da uđe čisti zrak: u sobu je provalila prodorna vlažna studen. Još uvijek je kišilo, nebo, koliko se moglo opaziti nad razastrtim platnom preko prozora, bilo je bijelo od zgusnutih oblaka. Emanuela se nasloni na prozor i plačući reče: — Zašto ste mi ovo učinile?

Njezini su jecaji ritmički odjekivali u tišini kao krik noćne ptice. Drugarice, stisnute u skupine, osjećale su se krivima, ali nijesu znale, zašto su krive, možda zbog izušćenih imena ili prije zbog tog prodiranja u nadzemaljski svijet. Stajale su pokunjene kao nakon šale, koja je tragično završila. Prva se maknula Silvija i približila se Emanueli, ali ne usuđujući se pitati ni tražiti bilo kakvo razjašnjenje. I kada je Emanuela podigla glavu, vidjela je, kako je stojeći ispred ostalih drugarica Silvija bez riječi pita razlog tomu nenadanom ludilu: tada joj ona glasom još vlažnim od jecaja, protumači: — Izgubila sam nekoga, koji se zvao Stjepan.

Silvija tužno odgovori: — Oprosti nam, mi to nijesmo znale. To nije bila šala, Emanuelo, da smo to znale, nikada toga ne bismo učinile.

— Trebala sam to i sama misliti, ali zaista nijesam više ništa shvaćala.

— Je li ti bio zaručnik? — upita Valentina.

— Jest ... oh, ne, to se desilo prije toliko godina, ali sličnost me omamila.

— Razumijem — reče Silvija — i ja sam večeras bila uzbuđena. To nije bilo dobro.

Počela je uređivati stolce, Augusta povrati knjige i predmete natrag na stol, da bi soba poprimila svoj obični izgled i da bi taj doživljaj što više udaljila,

gotovo izbrisala. Ali sve su željele, da doznaju više o svemu tome i Valentina upita:

— Zvao se Stjepan?

Emanuela prignuvši glavu prizna.

U noći je mrak Emanueline sobe bio ispunjen onim gluhim udarcima stola. Augustin glas ispunjao je njene uši kao neprestano zujanje. Plakala je: onda nije mogla plakati za Stjepanom, događaji joj nijesu dali vremena. Stvarno je plakala, ali poradi onoga, što se oko nje događalo, kao kada gledamo od potresa srušene kuće. Otac joj je predbacivao, majka predbacivala, uostalom Stjepanova se smrt stropoštala na nju ne toliko kao tragedija koliko kao zlo djelo.

Ležala je na krevetu protegnuta na leđima: ponovo je kiša jednolično padala kao šum vodena toka malena potoka, koji kao da teče preko prozora. Munje su otkrivale olovno nebo, zatim se soba ponovo zavijala tamom, Emanuela je mislila na Stjepana, na živoga Stjepana. Kada ga je prvi put vidjela, nije mogla zamisliti, da će se poradi njega cijeli njezin život promijeniti. Nije imala vremena, da ga uistinu zavoli: bilo je samo par mjeseci, par mjeseci od večeri njihova poznanstva. U Firenzi su mnogo govorili o njemu, uvijek on na najopasnijim mjestima, pravi prvak, dolazio je s aerodroma Portorose. Žene su tvrdile, da je visok i lijep. Kada ga je jedne večeri susrela u prijateljskoj kući, uvidjela je da su zaista imale pravo, uistinu je morao biti neobičan čovjek, hrabrost mu je izbijala iz očiju. Ipak se nije osjetila polaskanom njegovim upitom: — Bismo li nas dvoje mogli cijelu večer plesati skupa? — Mislila je, da takvo nešto njoj pravom pripada, jer je Emanuela cijenila samu sebe: cijelu su večer ostali skupa i kada je nešto poslije pola noći ustala, da ode, on joj prigovori:

— Zar već kući, tako brzo?

— Jest, mi stanujemo daleko, u Maiano, kod Fiesola.

— Fiesole — ponovio je: — ne znam zašto me ovo ime uvijek podsjeća na slike prvih toscanskih slikara. Stanujete li u sivoj kući sa malim perivojem, u kojemu se nalazi visoki čempres?

— Jest — odgovorila je smijući se iznenađena — baš tako, stara siva kuća sa perivojem i visokim čempresom.

— Baš bih tako nešto želio imati: ali mi ne možemo imati svoj dom, ne znamo nikada, gdje ćemo sutra biti.

Par dana kasnije susreo ju je na Lungarnu. Bio je već sumrak, htjela je okrenuti prema Ponte Vecchio, povratiti se kući, ali je u tom času sve bilo tako lijepo, da je doduše oklijevajući odlučila nastaviti put i prijeći preko drugoga mosta. Dva koraka dalje susrela je njega. Ispričavao se, što nije obrijan, jer je dolazio s aerodroma. — Oh! Ne smeta, niti se ne primijećuje — odgovori mu Emanuela, a u sebi se pomalo bojala, da bi zbog toga mogao odmah otići. Ali krenuli su dalje skupa, jedan tik drugoga po gotovo pustom Lungarnu. Ljudi su sjedeći na ogradi nepomični kao kipovi, ribarili, držeći strpljivo tanko uže od udica u rukama. I njih dvoje približiše se ogradi rijeke i promatrali njen tok; na susjednoj obali uzdizale su se kuće tiho iz vode kao u Veneciji. Bilo je lijepo tako razgovarati ne gledajući jedan drugome u oči, lutajući pogledom po rijeci: u daljini ocrtavalo se zelenilo brežuljaka, a obale Arna bile su svježe i pune trave.

— Ja poznam slabo, vrlo slabo Firenzu — govorio je Stjepan Mirović — ali svakoga dana promatram s visine njezine svodove, koliko li crkava imate u Firenzi! S visina pratim rijeku Arno, slijedim njezin tok kao da se vozim u barci.

— Ja ću vam pokazati Firenzu — reče ona šaljivim hvalisanjem.

Viđali su se često, gotovo svakoga dana. Kadkada bi po ulicama susreli po kojeg poznanika i ona je bila sretna, što su je vidjeli u društvu kapetana Mirovića; to joj je laskalo. Nastojala je, da se prikaže drukčijom od drugih, višom ženom, pomalo neobičnom i romantičnom. Htjela je, da mu se svidi i opažala je, da joj to uspijeva. Osjećala je, da je počeo u njoj voljeti onaj dražesni način kretnja, nasmijani mir njenih očiju. Nagonski je tražila primjereni okvir za njihove sastanke, u kojemu bi njezina ličnost došla što više do izražaja. Vodila ga je po starim eremitskim crkvicama, u kojima bi susreli jedino po koju rijedku siromašnu ženu na koljenima. — Tu je — govorila je Emanuela i pokazivala nad škropionicom na mali kip svetoga Ivana, koji je bio ispran, izglađen, ispatiniran od starine ili na umjetnički ukras oltara ili na staru propovijedaonicu. Kadkada bi sjeli na klupu i razgovarali, šaptali, smijali se potiho, dok je u crkvi bilo najviše tri ili četiri vjernika.

Jednom siđoše u podzemnu kapelu, kriptu. Tu je ispod zemlje vladala vlažna, grobna studen i gorjela samo jedna uljanica šireći oko sebe nestalno crvenkasto svijetlo. Bilo je neugodno stajati tu sam. Veliki bizantinski Krist raskolačio je oštre zjenice u mliječnoj bjelini očnica i širio ruke nad oltarskim križem. Emanuela se zaustavila usred kapele. Njezina se sjena širila po zemlji u beskrajnost. Stjepan je stajao iza nje i uhvati je za ramena kao da je želi ohrabriti. Ostali su časkom šuteći, zatim je on polako poljubi na tjemenu, tamo gdje se posljednje kovrčice pretvaraju u jedva vidljivu dlaku.

— Stjepane! — predbaci mu ona prigušenim glasom, prestrašena tim svetogrđem. Zatim su krenuli po strmim stepenicama, što su vodile u gornji dio crkve, išli su pripijeni jedan uz drugoga, gotovo zagrljeni. Na izlasku iznenadi ih danje svijetlo. Stjepan joj na rastanku počne govoriti »ti«.

Kasnije, u starom tramvaju, kojim se vraćala natrag u Maiano, nije više ništa osjećala, ni da se tramvaj

zaustavlja, ni da se trese, nije čula ni zveckanje njegova zvona. Unutarnja radosna groznica uspinjala joj se prema licu tako da se sva zarumenila. Vratila se kući, roditelji su već sjedili kod stola, odbacila je šešir, oči joj se sjajile, zubi joj se sjajili, kako je juha dobra!

Sutradan promatrajući kroz prozorska stakla perivoj, željela je, da vrijeme čim brže prođe. Dani su prolazili u žurbi prve jeseni. Nebo je bilo visoko i prozirno, bagremovi su ogolili, granje platana u dvoredu također. Djevojka se počne oblačiti, svakog dana oblačila je drugu haljinu, htjela je u njegovim očima pobuditi divljenje. Napokon krene pješke do Firenze u raščinjenom mirisu jeseni.

Spazivši je, pođe joj u susret, poljubi joj ruku i uhvati ispod pazuha. Počeli su šetati po samotnim ulicama, u kojima su kipovi drijemali u izlozima starinara usred crvenog i zlatnog damasta.

»Zaljubila sam se« mislila je. Lagan, sladak bezbolan osjećaj! Emanuela je u očekivanju časa sastanka tratila bezvoljno dane, najradije bi trkom odjurila na sastanak. Stjepan ju je uvijek vodio ispod ruke i na njenom rukavu zadržao bi se dah njegove cigarete. Emanuela se bojala, da će joj kod kuće primijetiti neobični miris duhana. Ali roditelji nijesu na nju pazili, majka je vezla beskonačne ručne radove, otac sjedeći na blijedom stolcu u perivoju neprestano je čitao. Često, kad bi ona odlazila u Firenzu, zamolio bi je da kupi za njega kakvu knjigu. — Eto knjige, oče — rekla bi i bojala se, da će je upitati: — Gdje si bila?

Nastupila je zima, Emanuela i Stjepan išli su sada na čaj u pokrivenom dvorištu stare palače, iza ulice Tornabuoni, kamo su dolazile većinom stare Engleskinje, koje su pile čaj i čitale. U dvorani nalazila se i mala knjižnica, nevini romani uvezani u crveno platno. Trebalo je razgovarati potiho, jer bi se inače iza naočala pojavili prijeteći pogledi. Emanuela i Stjepan šaputali su jedan drugome u uho, griskali

slani dvopek ili poslastice uz čokoladu. Nikada nije dolazio par sličan njima. Pod pognutim stolom starih Engleskinja drijemali su psi.

Jednoga dana, tek što je stigla na sastanak, reče Stjepan: — Uzet ćemo samovoz. — Ona pristane smiješkajući se, ni ne znajući kamo će otići, radoznala, a ipak osjećajem nesigurnosti u duši. Prešli su kroz Viale dei Colli, nizbrdicom kamenite uličice, taksi je poskakivao i napokon se zaustavio pred malim vratima. Emanuela siđe lagano, pogleda okolo sebe, da bi izgledala što neusiljenijom, ali nije znala, što sve to znači, ni gdje se zapravo nalaze. Stjepan otvori malim ključem vrata i propusti je. Emanuela se i dalje neprestano smiješkala. U unutrašnjosti mirisalo je po laku i zatvorenoj sobi, pokućtvo je bilo rijedko: prostran divan, veliko ogledalo s novim zlatnim okvirom. Bilo je gotovo tamno, kroz roletne kapke jedva je prodirao slabi trak svijetla. Stjepan rastvori prozore: pod njima se pojavi cijela Firenze: rijeka Arno bujala je kao golema pletenica, crvene kuće, mostovi prebačeni preko rijeke. Emanuela klikne od udivljenja i proviri kroz prozor: ali njen unutrašnji nemir nije prestajao. Nije imala snage, da kaže: »Idimo, zašto smo došli ovamo?«

Dugo su promatrali Firenzu, bez riječi stojeći jedan kraj drugoga, uznemireni tom velikom tišinom.

Stjepan je počne milovati po vratu, ramenima. Od silna užitka Emanuela je sklapala oči. Vani se polako smrkavalo. Obojica su zadrhtali od studeni. Tada se Stjepan udalji od prozora, privine Emanuelu u svoj zagrljaj. Dugo ju je cjelivao, a zatim uzeo.

Na povratku u Maiano Emanuela je stiskala među prstima ključić, što joj je Stjepan predao. — Sutra ćemo otići na čaj u Cortile, zar ne? Prekosutra je nedjelja: možemo tu pojesti hladan dobar doručak, zar te to ne zabavlja? Bit će to dan cio posvećen nama. Jesi li slobodna? — Pristala je kao i uvijek bez riječi, zatim ga dugo cjelivala kao da mu zahvaljuje.

Na uskoj kamenitoj ulici vladala je oštra studen. Stigla je kući kasno i umorna, kod stola nije mogla govoriti. Otac je najednom upita: — Emanuela, jesi li donijela knjigu? — Tupo je zurila u tanjir s juhom ne usudjujući se da se susretne s njegovim očima, zatim reče: — Nijesam je donijela, oče! — Sad će je sigurno upitati: Što si radila, gdje si bila?, ali on reče: — Donesi mi je sutra!

Emanuela hrabro odgovori: — Hoću, sutra.

Kruta je zima. Emanuela i Stjepan često se sastajahu u kućici u Viale dei Colli. Kada bi Emanuela ušla, našla bi Stjepana, kako čita novine ili kako stojeći iza prozorskih okana promatra paljenje gradskih svjetiljaka. Ulazila je sjajući se od radosti, skidala šešir i rukavice, zatim prišla k njemu i zagrlila ga kao da se zaista nalaze u vlastitom domu. Nikada nije rekla: — Zašto smo to učinili, Stjepane? — Bila je sretna. Gotovo djetinjasto se radovala prepoznavajući njegovu kosu, primiječujući njegovu uobičajenu kretnju, kojom je dodirivao svoj vrat, grlo, znala je, koliko dugmeta ima na odori i kako treba razvezati čvor na kravati, pomagala mu je ponovo da zakopča dugmeta na rukavima od košulje, dok bi je on ljubio laganim cjelovima po sagnutoj šiji, po kosi. Naslađivala se ovom njihovom tajnom intimnošću, ovim bliskim prijateljstvom sa njegovim životom. Nije žalila, što joj Stjepan nije nikada rekao: »Volim te«.

Ležeći dugo jedan kraj drugoga na divanu razgovarali su se i pušili. To su bili njihovi najljepši časovi. Nad njima je lebdjela veličanstvena tišina, prostrani mir. Govorili su o Stjepanovim letovima. Dok bi on govorio o zrakoplovima Emanuela bi iznenada promijenivši glas rekla: — Bojim se. — Odkada imam tebe — odvratio bi on — ja se više ne bojim. Znam, da me čekaš i zato se moram povratiti.

Jednom on primijeti: — Samo da me ne promaknu u viši čin! — Emanuela spremno usklikne: — Oh, ja bih bila tako sretna. — Ali je Stjepan šutio. — Zar ti to ne bi želio? — upita ga Emanuela. — Ako me

promaknu — razjasni joj — sigurno će me i premjestiti.

Zašutjeli su: nijesu zapalili svijetlo; kroz prozor je prodiralo žućkasto svijetlo svjetiljke s uske ulice. U mraku sobe oživjeli bi crveni vršci cigareta. Čas zatim bi se nanovo ugasili. Emanuela je po prvi put imala snage da upita: — Daleko? —, — Ne znam, da li daleko ili blizu, ne znam. Ali ne mogu niti pomisliti da bih otišao u grad, u kojem nema tebe, Emanuelo. Ništa više za mene ne bi vrijedilo: niti letenje. — Djevojka je mislila: »On će otići, otići će: za to mi sada i govori, da me voli«. U mraku se više puta ražario crveni vršak njene cigarete: s uličice dopro je najprije korak, zatim dva, u tišini su odjeknuli nečiji glasovi, zatim nestali. Stjepan je pušio gledajući krug svijetla od ulične svjetiljke na stropu od sobe.

— Pomišljao sam, da je trebalo, da se nas dvoje prije onoga vjenčamo. Naravno ako ti poput mene ne možeš biti bez... svega ovoga.

— Jest, ni ja ne mogu — potvrdi ona — kao ni ti.

Stjepan joj je dugo bez riječi milovao kosu. Zatim su počeli govoriti o drugim stvarima. Narednoga dana donio joj je smaragd i vrativši se kući ona objavi roditeljima: — Zaručila sam se.

Par dana kasnije Stjepan se upoznao s njezinom kućom, malim perivojem, čempresom.

Niti sedam dana kasnije Emanuela je ušavši u kućicu u maloj ulici, našla potpuno mračnu sobu, na staklima se jedino zadržavalo posljednje danje svijetlo. U sobi nije bilo nikoga i ona povikne smijući se: — Stjepane! Nemoj, Stjepane, molim te, nemoj me strašiti! — Sigurno se sakrio i iznenada će banuti: — Nemoj! Nemoj, Stjepane! — Njezini su povici nestajali u tami. Zapali svijetlo i pogleda na sve strane. Stjepana zaista nema. Možda je već bio i ostavio pisamce. Nema ništa. Tek su četiri i pol sata! Ne skinuvši rukavice, položila je krzno i šešir na cijevi centralnog grijanja, da se ugriju. Niz ulicu odjekivali su

nečiji koraci: »To je on — što će reći o mom novom krznu?« Emanuela se već smješkala. Koraci su prošli pokraj kućnih vratiju, udaljivši se, nestali.

Pet sati. Već je pročitala od početka do kraja novine, što ih je Stjepan prije dva dana zaboravio na stolu. Zauzeta čitanjem zaboravila bi, da čeka njega. »Možda je otišao na čaj u Cortile? Ne, rekli smo tu, baš ovdje. Možda je službeno zadržan, sada će doći«. Čekala je i nastojala da misli na drugo, kako bi vrijeme što brže prošlo, ali je ipak i dalje napeto prisluškivala svaki šum sa ulice. Kako je soba bila jedva nad ulicom moglo se lijepo čuti razgovor prolaznika. U gornjem katu netko je svirao glasovir. »Ima ljudi, koji još i danas uče glasovir«. Koliko je godina ona učila! Kao mala djevojčica zimi je sate i sate tako provela: učiteljica je udarala prutićem po ukočenim prstima i Emanuela je bila prisiljena da zatomi želju, da se pobuni. Pravom je grozom očekivala sat učenja, kada bi učiteljica pet minuta zakasnila pomislila bi: »Divno, danas ne će više doći«, ali najednom bi zazvonilo zvonce. Koliko je vremena od toga prošlo! Koliko je vremena prošlo, da nije čula nikoga da uči glasovir! Glasovir čujemo samo rijedko i to ljeti, na selu, u podnevnim satima. Ovo je Sibeliusov tužni valcer. Čim se vrati kući, otvorit će glasovir i svirati. U sobi je mrak, potpuni mrak, ulica kao da se slegla u veliki mir, kao da i ona sluša glazbu. Malo kasnije i glasovir utihne. »Otići ću i telefonirati«. Ulicom prolazi neka žena, odjekuje lupanje peta. Kraj žene ide rasplakana djevojčica i Emanuela čuje, kako žena vuče djevojčicu ne obazirući se na njen plač. Negdje se zatvaraju vrata, plač nestane.

Emanuela izađe na pustu ulicu, pred zatvorenim vratima pričeka. Nema nikoga. Nad njenom glavom ponovo je počeo udarati glasovir.

U baru kraj Porte Romana našla je brzoglas: ljudi su pušili, pili; odjekivali su udarci na biljaru.

— Hallo... je li tamo aerodrom?

— Jest.

— Željela bih govoriti sa kapetanom Mirovićem.
— S kim?
— Kapetanom Mirovićem.
— Kapetanom Mirovićem? ... Nije dalje ništa čula, ipak nema dvojbe: avijatičar je ostao i dalje kraj mikrofona. Emanuela ponovi: — Hallo, hallo ... — Napokon glas odgovori: — Pričekajte!

Dugo je čekala. Barska djevojka neprestano je na nju pogledavala, gledali su je i muškarci, koji su sjedili oko stolova, zrak je bio ispunjen dimom, biljarske su kugle udarale, igrači se smijali. U mikrofonu potpuna tišina. »Možda su prekinuli vezu«. Sjećala se Stjepanove izreke: »Ti prokleti novi aparati ...« Uznemirena ponavljala je u mikrofon: — Hallo, hallo!

Napokon dočeka odgovor, nije bio više onaj glas od prije, sigurno je k brzoglasu pristupio časnik: pitao je:
— Tko govori?
— Želim govoriti sa kapetanom Mirovićem.
— Tko govori?

Ponadavši se da će sada čuti nešto više po prvi put u životu izjavi: — Njegova zaručnica. —

Kao čas prije vojnik tako je sada i časnik najprije šutio, a zatim odgovorio: — Kapetan se nalazi vani, na letu.
— Na letu? U ovaj sat?
— Jest.
— Gdje?
— Ne znamo, nalazi se na letu.
— Je li se desila, nedaj Bože, nesreća? Recite mi!
— Nesreća? Ne, nikako ne, gospođice!

Emanuela je već bila objesila slušalicu. Izašla je iz bara na kišu, kapljice su joj padale po licu, lutala je naokolo, nigdje nije bilo taksija, domahivala je svima automobilima, koji su jurili mimo nju; iz kola bi je ljudi začuđeno pogledali: zar ne vidi spušteni barjačić?

Studen joj je izjedala noge: što da radim, mislila je, treba da odem na aerodrom. Napokon je prošao

prazan taksi. Uđe i dobaci: — Žurno na aerodrom, najvećom brzinom —, polako se uputivši šofer promrmlja: — Sklisko je ... Pred Emanuelinim očima prolazile su sve rjedje kuće, svjetiljke, postaje za benzin. Kišilo je, neprestano kišilo: taksi se zaustavi pred velikim željeznim vratima. Tu je.

Čim se našla pred časnikom Emanuela je shvatila da je slučaj ozbiljan. Časnik je bio, dobro se i sada sjeća, visok, crnomanjast, možda mu je inače lice bilo ružičasto, ali je u tom času bio blijed, tumačio je u žurbi, pričao, da je to dugi let, vrlo dugi let, ali je djevojka na njegove riječi sve odlučnije kimala glavom i ujedno mislila: kada bi se radilo o sitnici, o maloj nezgodi sve bi joj rekli, taj jadni poručnik inače tako visok i jak naličio je sada na dječaka, nije više znao, što bi kazao i bojeći se da bi među njima nastala šutnja i dalje je nizao nepotrebne pojedinosti. Zatim je zašutio. Emanuela odlučno upita: — Gdje je pao?

Kao da uopće nije do sada ništa govorio, kao da njegove dosadanje riječi nije nitko čuo, časnik tiho odgovori: — Kraj Bologne.

Potpuno vedra, gotovo bez imalo patnje, ona upita: — Mrtav?
— Stanje je teško.
— Gdje se nalazi?
— U bolnici u ...

Već je bila duboka noć, kada je stigla. Na kolodvoru ni jedna kola, na malom trgu jedna jedina prozebla svjetiljka.
— Gdje je bolnica?
— Ovuda, zatim skrenite na desno, zatim na lijevo, zatim ravno širokom cestom.

Zgusnuta tama, tolika tišina, da joj se činilo da lupanje njezinih cipela po pločniku prekoračuje dopušteno. Bojala se, netko će se pojaviti na prozoru i ona će se morati ispričavati, što je tu, morat će objašnjavati. Na desno, zatim na lijevo. Samo na pojedi-

nim uglovima ulica svijetlile su svjetiljke, iz poluzatvorenih vrata konjskih staja prodirao je topao miris đubreta, činilo se, kroz mala kućna vrata izviruju sjene, u drvoredu se stabla ocrtavahu fantastičnim i groznim obrisima, i ona, gotovo zaboravljajući Stjepana, počela se pobojavati za samu sebe. Osjećala je jedino samu sebe, imala je dojam kao da sudjeluje u junačkom podvigu. Napokon spazi crvenu bolničku svjetiljku.

Čim je stigla odmah se smirila, nije više pomišljala, da bi Stjepan mogao biti mrtav. Njezina je noćna pustolovina završena, prožimala ju sigurnost dostignute luke: ući će u ovu malu sobu, bacit će se na Stjepanov krevet, ispričati mu neugodnosti puta, kazati mu sve, što je učinila da dozna istinu, da stigne do njega kao i o svojoj mori usred sablastne tame.

Dugo je čekala, dok su joj otvorili, sve je utonulo u tamu. »Ipak«, pomisli, »doskora će svanuti.«

Ušavši upita poniznim glasom: — Došla sam da vidim kapetana Mirovića.

— Ne možete, dok ne bude zatvoren lijes — odgovori bolničar.

Nije niti pomislila, da je možda krivo razumjela. Mrtav je: sve je svršeno, govore o lijesu. Mirno je razmišljala o tome, jedva joj je srce življe kucalo, zatim osjeti bolan osjećaj u krvi, u cijelom tijelu. Mrtav! I ona tu mirno govori sa bolničarom, Stjepan ne može više doznati, da je ona još uvijek živa stigla do bolnice. Sjeti se prizora iz svoga djetinstva, iz školskih dana. Učiteljica je trebala, da javi jednoj učenici, da će vrativši se kući naći majku . . . bolesnu, jest, teško bolesnu, dakle, mrtvu. Djevojčica je kriknula. Hodnici, dvorana, cijela škola tresla se od krike. Zatim dugi još strašniji krik i napokon ime, ime, očajno dozivanje bez plača udaralo je o zidove: — Majko! Majko! Zatim se bez riječi srušila u nesvijest. To bi i ona sada htjela, jest, da zakrikne strašnim neljudskim krikom, ali ne, ona nije pala, ostala je tu, bez

riječi, potpuno pri svijesti, proživljujući svaki trenutak strašnoga sata.

Reče: — Htjela bih ga odmah vidjeti, zaklopiti mu oči . . . — Oh, oči . . . Jadna kćeri moja, on nema više oči . . . — odgovori bolničar okrutnom nježnošću. U šest sati može ući, u šest, neka pričeka tu, u dvorani.

Tako je Emanuela ostala sama u hladnoj sobi, punoj zadaha svakojakih sredstava za raskuživanje, plač ju je gušio, ali još nije mogla zaplakati. Još uvijek je mislila na onu bolničarevu izreku: »On nema više očiju.« I sada je u svojem pamćenju tražila Stjepanove oči, viđala svaku pojedinost, onaj žuti krug u zelenilu zjenice, guste i crne trepavice, malu brazgotinu na kraju lijevoga oka. »Nije slavna rana« — govorio je »pad u akademiji«. Nema više Stjepanovih očiju. Nije mogla zaboraviti njegove stroge oči, kada joj je rekao. »Ovi prokleti novi aparati . . .« Gdje su Stjepanove oči? To mučno pitanje zagospodarilo je njenim mozgom, možda je to bio njen plač, njen jecaj, možda je tim pitanjem ublaživala bol, a kasnije klečeći kraj lijesa i gledajući žive oči prisutnih avijatičara zamišljala je, iako su joj srsi prolazili tijelom, kako Stjepan leži tu unutra, u plavoj odori, okupan i očešljan, ali jezovito praznih crveno izdubljenih očnjaka. Gdje su sada Stjepanove oči?

Nijednom nije zaplakala, klečala je sklopljenih ruku u znak molitve, — nepomično usred ledene tišine. Tako je prošlo prvo jutro: iznenada je kroz vrata prodro strašan plač i bolničarka udje šapćući: — Stigla je pokojnikova majka. — Sada je bilo isto kao ono davno stajanje izvan školske dvorane kada je sirota djevojčica jaukala. — Gdje? Gdje je? — Emanuela se tiho povuče prema zidu do lovor-vijenca. Vrata se otvore: — Sine! — Crna sjena provali u sobu, sruši se na lijes. Djevojka nije vidjela ženino lice, jedino je čula krik i vidjela ruke, kako pipaju drvo . . . Emanuela izađe iz sobe i krene širokom cestom natrag.

Nekoliko je dana ležala bolesna u krevetu, neozbiljna groznica, živčana groznica, pročitala je u novinama: »u pokusnom letu, iz neutvrdjenih razloga srušio se aparat aerodroma »Luigi Gori«. Pilot, kapetan Mirović, ne uspjevši upotrijebiti padobran, preminuo je«. Samo dva redka! Kraj toga mogli ste čitati o novim cijenama pšenice, a ispod toga vijest o dolasku Jeannette Mac Donald u Italiju.

Zbunila ju je riječ: preminuo. Stjepan je p r e m i n u o. Ništa više od toga: običan statistički oglas. Majka je odnijela mrtvo tijelo sa sobom, na Rijeku, svojoj kući, možda nije niti znala da nema očiju. Sve je nestalo, i uspomena na rijeku Arno, čiji su tok zajedno promatrali, i kućica u Viale dei Colli, i ona tama, u kojoj se žarili crveni vršci cigareta i šaptali njihovi glasovi. Nitko ništa nije znao o svemu tome, kao da uopće to nikad nije ni postojalo. Ona je malo što znala o njegovu životu, njihov je intimitet bio čudan, pravi intimitet imao je tek započeti. I eto, Stjepan je »preminuo«. Osjećala je neki opori užitak ranjavajući samu sebe ovom istinom, telefonirala je iznova na aerodrom samo da bi joj mogli odgovorati: »Zar ne znate? Kapetan Mirović je umro«. Spustila bi slušalicu. Da osjeti pravu bol noktom je grebla usnice. Ali kad bi nad kućom zazujao šum zrakoplovnog motora začepila bi uši.

Blaga i prozirna patnja naličila je na veliku umornost. Vlastito joj tijelo bilo teško. Sjedila je u vrtu bez posla, položivši ruke na krilo, ruke hladne kao kamen. Kadkada bi se privila uz rešetke vrtnih vrata i promatrala, kako valovi ljudi prolaze prema Firenzi, pratila je njihove korake kao da je ona zatvorena, ukočena od tajanstvene nepomičnosti.

Kasnije se počela strašiti mogućnosti ostvarenja strašne prijetnje, ali ujedno osjećati se ponovo živom. Ne, nije moguće. Sada, kada je Stjepan već mrtav, kako bi je mogao i dalje držati privezanu uz sebe? Njihova se ljubav sigurno nije stvarno odigrala, jer kako bi inače mogao na takav način otići? Što

da radi? Počela je izlaziti iz kuće radi razonode, nastojeći uvjeriti sebe da se ipak sve nastavlja, sve, pa i njen život, nastavlja svoj obični tok. Ipak nije mogla na drugo misliti, ista ju je pomisao neprestano pratila, kao čavao zabila joj se u mozak, nije se mogla uopće više baviti drugim stvarima, ta misao je ni na čas nije napuštala. »Stjepan« šaptala je idući po ulici. To nije moguće, u njezinim se prsima dizao veliki revolt, ne, ne, što ću reći svojim roditeljima? Odvratna joj je bila pomisao, da u sebi nosi živo biće, koje preuzima njenu krv, njen život, koje raste u njoj protiv njene volje, koje gospodari već prije rođenja njezinim životom. Svakim danom to je biće nijemo sazrijevalo u njoj. Kako bi se moglo roditi dijete bez oca, bez imena? Ako zaista bude tako — pomišljala je vedro — postoji uvijek lijek: skočit ću u rijeku. Sada ću pričekati, ne smijem očajavati. Smirivala se misleći: u najgorem slučaju jednoga će dana skočiti sa mosta i tako će sve biti riješeno. Ali zapravo nije niti pomišljala, da bi zaista mogla umrijeti, samo bi njezina patnja tim činom svršila, činilo joj se ako skoči bit će dovoljno da ostane neko vrijeme ispod vode bez daha i kao u snu ostavit će taj svoj teret na dnu rijeke. Ona će se natrag uspeti na obalu, ponovo će započeti svoj život, oslobođena od te more, od straha pred djetetom. Sve će to ostaviti na dnu rijeke, kao da se ništa nije dogodilo, i ona, Emanuela Andori, ponovo će šetati po firentinskim ulicama smiješeći se usred vrijenja novoga godišnjeg doba.

To se dijete ne smije roditi, ona će skočiti, drugog lijeka nema, to je jednostavno: tako je pomišljala jedne večeri sjedeći u blagovaonici, dok je majka radila kraj nje. Odluka je pala. Pokušala je, da se razvedri odlučnošću primljene odluke. Ali misleći, da umrijeti znači biti zatvorena u dugi i uski lijes kao Stjepan i biti zaboravljena, jest, zaboravljena, jer tko više živi za mrtvace? Tko misli da su ti mrtvaci nekoć bili živa stvorenja? Da umrijeti znači ne imati više očiju, više ne vidjeti, ne dodirivati više svoje

tijelo, ne osjećati se živom i toplom, ne trpjeti životni teret... i slušajući u tišini šum majčinoga ručnog rada, okrene se prema njoj i počne plakati, bez riječi, plakati, jecati, dok joj se nije približila i zapitala je, što joj je, ta njezina tako stara majka, od nje, Emanuele, tako drukčije majke. I kada je osjetila toplinu majčine suknje, raskolačila joj u lice svoje oči i kriknula: — Majko, majko moja, upropaštena sam!

Šest godina, već je prošlo šest godina i Stjepan se u grobu već pretvorio u kosti, zaista u same kosti. To je strašno. Odora se već sigurno raspala, da li još postoji odora? Sve je to strašno, Emanuela se ne usudjuje, da pogleda okolo sebe, možda će sada on ući i progovoriti staklenim ili metalnim glasom. Kakav glas imaju mrtvaci? Možda će večeras doći da ispriča, kako je poginuo, u Emanuelinim ušima zuji zaglušna buka, kao da se njegov aparat nalazi u gornjem katu kuće ili u Millynoj sobi, strašan štropot, možda se u padu srušio na kuću, aparat visi... pada, ponovo se uzdiže prema nebu, uspinje se ostavljajući za sobom svijetlu brazdu, crvenu kao ona bolnička svjetiljka. Skoči Stjepane, skoči s padobranom! Ali nije lako, nije lako kao skočiti sa mosta, šum motora razdire joj uši, čuje se i očev glas, majčin glas, Štefanijin glas, toliko glasova, toliko osoba, Stjepan je pao, izgorio, razderan na komade, nema više očiju. Tko zna? Komad tijela odskočio je ovamo, komad onamo, ništa nije ostalo od Stjepana, niti smaragd, Ksenija ga je odnijela, jedino aparat kruži u zraku kao komet, postaje sve veći i veći, vrti se oko kugle zemaljske, svi su provirili kroz prozore i viču, misle, da je to konac svijeta, bježe, spasavaju se, ona je tu sama, privezana uz središte zemlje, tu je kao prilijepljena, jer ima sa sobom Štefaniju i ne može pobjeći. Štefanija bježi, drugarice bježe, svi je napuštaju, šum se približava, komet pada, udara o zemlju, čuje se, kako se ruši, ruši.

Na Božić je u Rimu padao snijeg. To je za pitomice »Grimaldija« bio jedini povod radosti. Malo se dvorište zastiralo bjelinom, mimoze su posijedile, a bambusova trstika tom je bjelinom poprimala plemenitiji izgled, činilo se, da će iz nesklona lišća niknuti cvijeće. Cijele je noći kišilo, dok je ujutro, isprva proziran i sitan, zatim brz i gust, snijeg neprestance kroz nekoliko sati padao. Napokon kada se već sve pokrilo bijelim plaštem, prestane padati. Sjetu djevojaka kao da je milovalo to svanuće, koje ih je odnosilo natrag prema nevinim zaboravljenim godinama. Gledale su, kako se snijeg spušta mekan, pahuljast i pri tome se ponovo sjećale pamuka sa božićnih drvca iz njihova djetinjstva. Bile su neodlučne kao da nešto očekuju, kao što su, u ona vremena, nestrpljivo čekale pred vratima sobe, u kojoj je otac sastavljao žarulje i električne žice oko jaslica, majka zamatala darove u crveni prozirni papir.

Stideći se, da bi mogle biti zatečene pri uspomenama, nastojale su da barem izgledaju vesele, ali i to bi se oduševljenje doskora splasnulo. Svaka bi se iznova posvetila svojim mislima: nastojale su da ostanu jedna uz drugu jedino zato, da bi se iz zajedničke patnje porodila razvedrujuća snaga. Vinca je govorila: »Jučer sam mislila, da trpim poradi udaljenosti od zavičaja; ali sada shvaćam: Luis je tome kriv. Otac mi piše da u Španjolskoj sada žive u miru, do moje je volje, da li ću se vratiti. Osjetila sam, kako se na pomisao na povratak pretvaram u led; zatim sam krivicu počela prebacivati na maćehu, mislila sam: »To je zato, što ne ću, da se vratim zajedničkom životu s njima«. Ti ne možeš razumjeti, ali strašno je gledati mladu djevojku, gotovo tvojih godina, kao ženu tvojega oca i kako se svake večeri zatvara s njim u sobi, u kojoj je spavala tvoja majka. Ona ima samo dvije godine više od mene. Dobra je, htjela bi postati moja prijateljica, ali u takvim prilikama... To je za mene isto kao kada bi moj otac dovodio u kuću ljubavnicu. Ali: ipak sam ustanovila, da sve to

nije poradi nje, već poradi Luisa. Kada sam mu jučer rekla: »Putujem« odgovorio je: »Blago tebi! Nikada nijesam pomislio, da ćeš me tako brzo napustiti. Ali dobro je, što odlaziš«. Dok je tako govorio odlučila sam zaista otputovati. »I tako ne mariš za mene!« — mislila sam, ali vrativši se kući pisala sam ocu, da ostajem ovdje poradi škole, dok sam u sebi bjesnila protiv Luisa, bunila se protiv činjenice, da ne mogu postupati po svojoj volji. Odmah sam razumjela: sve je propalo, ja više nijesam ja, srušio mi se kamen na glavu, ja sam, »zaljubljena«.

Nakon ručka i dalje su raspravljale kao da bi time mogle odgoditi približavanje ispraznog popodneva. Što može raditi na Božić onaj, koji se nalazi sam samcat u tuđem gradu? Vani je sve bilo bijelo, od odbljeska snijega poblijedila su djevojačka lica. Već su upadale u šutnju. Sestra Lorenza približi se djevojkama i reče im: — Zapjevajmo!

Osjećala je: te su djevojke daleko od nje; poslije Ksenijina bijega bojala se da više ne vlada s njima, shvatila je, na dnu duše sve one žele jedino osloboditi se, izaći. Uvečer bi otišla do željeznih vrata vrta, da se uvjeri, jesu li dobro zatvorena, kadkada ne bi mogla zaspati, ležeći budna i načulivši uho. Jedne noći pričinilo joj se da čuje oprezne korake, kako silaze niz stepenice prema predvorju. Hitno se obukla i sišla zaogrnuvši se šalom, ali ne pokrivši glavu opatičkom koprenom. Sve je bilo mirno, iza svojih vrata djevojke su mirno sanjale.

— Jest, zapjevajmo!

Djevojke su sjedile. Stojeći na nogama usred njihova kruga sestra je Lorenza davala takt rukama. Sve su željele pjevati: pjesma ih je prenosila prema proživjelim godinama, laganim vedrim godinama. Pjevale su, međusobno se ne gledajući, zureći u praznu točku, pred sjećanjem svake otvarao se dom drugima nepoznat, nepoznata lica, običaji. Odmarale se u veličanstvenoj starini pjesme, naučene u djetinjstvu.

Udaranje koludričinih ruku stišavalo je opću uzbuđenost.

Svršivši pjesmu nijedna se nije makla, časna sestra ostala je prekriženih ruku kao da će nanovo zapjevati. Ali Emanuela iznenada ustane i zapita:

— A sada?

Augusta predloži: — Pođimo u moju sobu!

U pet sati pojele su suhe smokve iz Silvijine košare, popile vino s Aninih posjeda, naručile pečeno kestenje. Malo pomalo njihovim se dahom soba ugrijala, kao životinjskom toplinom. I Milly, inače uvijek blijedoj, ražarili se obrazi.

Ugrijane vinom djevojke su uzbuđeno razgovarale, kovale su nacrte za budućnost, pričale su o zajedničkim interesima kao da su njihove kuće — rasijane po Pugli, Sardiniji, Toscaniji, — zapravo jedna jedina zajednička im kuća.

Vinca je opisivala svoju kuću, koja se nalazila kraj Luisove u Cordovi i pričala o njihovoj brizi, što se baš tih dana nalaze izvan Španjolske: — Ja sam se više naviknula, ja sam tu već tri godine, ali on . . .

Valentina je iznenada prekine slijedeći vlastitu misao: — Što radi Luis? Hoće li te oženiti?

— Ne znam. Ne znam niti, da li me uistinu voli. Kadkada se vraćam kući uvjerena, da me obožava, drugi put mislim da se sa mnom zabavlja i da će na koncu oženiti drugu.

— Koju drugu?

— Neku Španjolku: imenom Sol.

— Sol . . . Znači li Sunce? — upita Milly.

— Jest.

— Kako su lijepa vaša imena. Sol. . . jeste li ikada čuli ljepše ime?

Vinca srdita zašuti. Valentina je nastavljala: — Ja bih znala, da li **me voli.**

— Pričaš koješta, kako bi to znala?

— Ako te voli, neka te oženi.

— Zaista? A ako voli mene, ali ipak oženi onu

drugu, koja tamo živi? Stanuje kraj njegove kuće, njihova bi zemljišta sačinjavala krasan posjed pred zadovoljnim očima rodbine. Ja ne posjedujem ništa, ništa, a ovakvim svojim učenjem zaista ne obećavam, da ću ikada zarađivati. Jedino oni muškarci, koji su već postigli svoj cilj u životu, mogu oženiti djevojku bez jedne pare ali niti takvi to ne čine. To je učinio moj otac na primjer, koji nije mislio na drugo nego na onu djevojku, i nije imao mira, dok je nije potpuno imao za sebe, tako da svakog sata može biti njegova, da svaka njezina kretnja bude za njega. To je neka vrsta sebičnosti, čak i škrtosti. Za mlade ljude ženidba je kao i drugi doktorat, samo je ovaj drugi u životu važniji.

— Luis je umjetnik! — usklikne Silvija.

— Baš zato i dvostruko prije zato. Gladnome će arhitektu povjeriti u najboljem slučaju gradnju racionalnog kokošinjca. I takav će biti zadovoljan, jer je time opskrbio kuću nekoliko dana kruhom za ženu i dječicu. Tko bi se usudio povjeriti štogod manje od gradnje kakve ministarske palače arhitektu, koji se doveze, da se predstavi, svojim vlastitim kolima od osam cilindara, a kada priređuje večere dvore te sluge u bijelim rukavicama? Kod nas će trebati nanovo podići mnogo ministarskih palača!

— Da li je Sol bogata?

— Kako bih ja to znala? Tko je pozna? Sigurno je bogata. Zašto bi se Luisovi roditelji zanimali za siromašnu djevojku!

Milly je prekine: — Kadgod tako govoriš Vinca, uvijek me to boli. — Sjedila je pokraj Emanuele; jedino poradi ove došla je k njima. — Skidaš sa svega svaku poeziju. Nemoj na ništa misliti, ljubi svojega Luisa! Što vam je stalo za ostalo, kada su vam duše bliske? Vi možete zajedno odlaziti na šetnju, često nam pričaš, kako si u njegovu društvu vidjela krasne krajeve, sa tih šetnja donosiš lišće, pokazuješ nam ga, a ipak se sada toliko ogorčuješ.

— Jer ga volim i mislim na budućnost. Isprva sam voljela kod njega jedino onaj naš španjolski jezik, u njemu sam osjećala kraj sebe dio svojeg doma, poradi toga dopuštala sam mu, da me poljubi. A sada shvaćam, da ga ljubim, da ću uvijek raditi ono, što će on htjeti, protiv svega i svakoga.

— Ako je tako ne shvaćam, kako možeš govoriti, da ga tek sada voliš. Zar se može njegovati ljubav kao mala biljka na prozoru?

— Istina, mala se biljka već nalazila na prozoru, ali ja još nijesam bila otvorila prozor.

— Ne shvaćam.

Silvija je prekine: — Kako bi i mogla ti shvatiti?

Ana upita Vincu: — Zašto danas nijesi izašla sa Luisom?

— Eto, to je dobro, sada shvati i reci, da li me voli. Veli, da mora otići s »ljudima, koji se bave arhitekturom«.

Na to su zašutjele i dalje griskale kestenje. Milly izjavi:

— Svaka od nas ima posebni način mišljenja o ljubavi.

— Poneka — reče Augusta — uopće na to ne misli.

— Nije istina — odgovori Vinca. — Jedino ima onih, koje to priznaju i onih, koje ne priznaju.

— Zašto tako govoriš? — umiješa se Silvija. — Augusta ima pravo.

Vinca je ostajala kod svoje tvrdnje: — Himbenost, himbenost! Do jučer si priznavala, da te nikada nitko nije pogledao. Priznaješ postojanje ovoga svijeta, jer te ovaj svijet ushićuje a nastojiš uvjeriti samu sebe, da si ti izvan toga svijeta. Zato se sva posvećuješ radu: rad je za tebe nadomjestak za ljubav izmedju muškarca i žene. Podaješ se radu kao muškarcu. Kada si došla i rekla nam za namještenje kod Belluzzija lice ti je... Zar nijesi i sama primijetila? Po prvi si put imala lice prave žene? Tvoja se ženskost iscrpljuje u radu mozga. Ipak moramo svoju prebuj-

nost upotrijebiti za nešto, u protivnome živimo kao mačke ili psi.

— Istina je — prizna Valentina.

Vinca nastavi: —I kada ti izlaziš iz svoje sobe pošto si napisala četiri strane svoje doktorske teze — danas ove, sutra one, — lice ti je izmijenjeno i umorno. Kladim se, da osjećaš neku umornost pod svojim očima, na obrazima, zar nije tako? Jest, baš onako kao kada ja sa Luisom izlazim iz kina.

— Vinco!

— Zašto se vrijeđaš? Dok smo bile djevojčice na isti smo se način zaljubljivale u bilo što, u kakav predmet ili barem u učiteljicu ili u koju drugaricu. Ljubav u nama postoji još od poroda i to u potpunoj svojoj snazi. Ja sam na koži svoje ruke ispisivala vrškom igle ime jedne drugarice, zvala se Bellita. To joj nijesam nikada rekla. Naravno, danas se tome smijem.

— Sve smo radile takve stvari — prizna Augusta.

Valentina se prisilno nasmiješi: — Kao da smo u ispovijedaonici.

Silvija se poigravala s olovkom, srkne pomalo vina, zatim reče: — Imaš pravo, Vinco, gotovo si me uvrijedila, htjela sam ustati i otići, ali ne, imaš pravo. Jedino što mogu, to je: raditi. Ali slušajte: ja ću ipak, pa bilo pod cijenu neprestana učenja i trošenja svojeg vida i kroz cijeli život, na koncu uspjeti.

Nastavile su povjeravanjima: isprva kao da su se pomalo stidjele svojih čežnja, zatim su malo pomalo počele otkrivati svoju golu put, pri tome se čak međusobno približavale, dodirivale se kako bi se tako bolje razumjele, a na koncu Silvija primijeti: — Ipak je lijepo, da ovako same raspravljamo, same žene među sobom: kada bi se među nama nalazio muškarac ne bismo se usuđivale tako govoriti; niti pred vlastitim ocem ne bih mogla tako govoriti, dapače manje nego pred drugima. Mi smo žene iskrene samo među ženama. Među nama postoji neobična uzajamnost. Žene se, po nagonskoj potrebi uzajamnosti, skupljaju

oko žene rodilje, jer tako nešto jedino žene mogu prepatiti. Muškarac se u tim časovima osjeća kao odgurnut, gotovo potjeran, ne zna kamo bi pogledao, nijedna od prisutnih ne misli na njega, jedva mu odgovaraju. Nije li tako? U nama postoji uvijek neprijateljski osjećaj, prema muškarcu. Bilo zato što mu drago, ipak ne možemo biti bez njega, možda i prije svojeg rođenja.

— A harem? — reče Valentina. — Držite li, da postojanje harema ne bi bilo pošteno i pravedno?

— I muškarci imaju svoje tajne dogovore — doda Ana. U mojem kraju muškarci poslije večere pripale cigaru, dohvate šešir i odu u kavanu. Oni bježe iz obitelji. U obitelji su okruženi od žena, i zato odlaze da se razgovaraju o stvarima, o kojima nama nikada ne pričaju, kao ni mi njima. Kadgod otac izađe iz kuće, ja i majka razgovaramo slobodnije.

— Jest, istina je — reče Augusta. — Rekla bih, da čak upotrebljavamo drugi glas.

Zbližene, združene, Milly i Emanuela slušale su ne sudjelujući. Prva iz pretjerane bojažljivosti, druga jer se kod ovih razgovora uvijek osjećala nevoljko, kao osoba, koja ima očni vid, a nalazi se u društvu teturajućih slijepaca.

— Ti misliš, da moramo ostati poštene? — iznenada upita Valentina.

— Ja mislim — odgovori Silvija — da je u životu bitno izabrati svoj put i slijediti ga do kraja pa i u slučaju da je taj put pogrešan, ali mi vjerujemo da je taj put zaista dobar.

U tom času Emanuela uvidi da ona luta amo tamo, nesigurna u tami. Činilo joj se, ona je uhoda na neprijateljskom području. Tako je dobro preobučena da jadni neprijatelji toga ne opažaju, primaju je u svoj krug, dijele s njom hranu, pričaju joj kako se boje bitke. A uhoda ih sluša, dapače prijateljski ih tapše po ramenima, po rukama, hrabreći ih ali ne veli, da mu je već poznato što ih čeka. Emenuela vara njihovo poštovanje; živjeti s njima znači biti poštena dje-

vojka, bez doživljaja, trebala bi živjeti u Rimu kao i one i učiti povijest umjetnosti. Štefanija je ujutro, čim je primila od nje one igračke, pobjegla, jedva je rekla: — A u, a u r e v o i r, m a m a n. — Štefi, zar mi ne ćeš ni zahvaliti? — Djevojčica ju je pogledala: — Zar nijesi rekla, da je igračke donio mali Isus? — Ona je zaista nestvarno biće. Dvije lažne Emanuele: jedna, koja prisustvuje mučnim razgovorima drugarica, druga koja kuca na vrata kćerinog zavoda. Čitav njezin opstanak temelji se na laži, kao da šeta pod krivim imenom. Kakva je zapravo ona? Je li uistinu njezina ta djevojčica? Nama pripada samo ono, što nam život i ljudi priznavaju, ako imamo čitav milijun pod madracom i to nitko ne zna, isto je kao da smo siromašni.

— Ti ništa ne kažeš? — upita je Ana.

— Slušam vas.

— Neobičan je ovo Božić.

— Ne — reče Silvija. — Jedino takav Božić možemo mi imati. Božić bez predaje, bez prošlosti i bez budućnosti. Ne bi nam ništa koristilo da priredimo drvce, da ga okitimo, a kasnije sačuvamo kuglice od nabojadisana stakla. Naredne godine ne ćemo sve biti ovdje. Eto: sve je to kao da prolazimo po mostu. Da li itko gradi kuće usred mosta? Krenule smo s jedne obale, a nijesmo još stigle na drugu. Ono, što smo ostavile, nalazi se iza naših leđa, ni ne okrećemo se da to pogledamo, pred nama je obala zastrta maglom. Ni nama nije poznato, što ćemo otkriti, kada magle nestane. Neke izviruju da pogledaju rijeku, padaju i utapljaju se. Neke umorne sjednu na zemlju i usred mosta zaspe. Druge, neke ovako, neke onako, stignu do druge obale.

— Izvrsno! nasmije se Emanuela. Kao odlomak iz lijepe književnosti.

Druge su zbunjeno šutjele.

— Šuti — reče potiho Augusta — ne osjećaš li, da je rekla istinu?

*

Milly je u proljeće umrla.

Njezino se stanje u posljednje vrijeme pogoršavalo, ali nitko nije toga opažao. Iz čežnje za čistim i laganim zrakom ustajala je iz kreveta i učila pokraj prozora. — »Učim harmoniju«. — Nitko nije točno znao, što zapravo znači ta riječ, ali kao da je bila stvorena za Milly. Sada, kada su večeri postajale duže, poslije predavanja djevojke su šetale ulicama, kako je to obično u to godišnje doba. Sjajno nebo uzdizalo se nad kućama, rasprostiralo oko zvonika. Iz zavodskog vrta, sa stabla mimoze uspinjao se do prozora prašan miomiris namirisana sukna. Djevojke bi pod pritiskom ovoga jakog mirisa prelazile rukom preko čela. Sve su gutale različna sredstva za jačanje da suzbiju iznemoglost, posljedicu godišnjeg doba.

Augusta je prva objavila dolazak proljeća: jednoga dana, na doručku, svečano izjavi: — »Margerita« se probudila. Jutros sam rano ustala i našla sam je, kako se izašavši ispod ormara dovukla do sredine sobe. — Zatim promatrajući kroz prozorska stakla zalaz sunca u malom dvorištu, nadoda: — Proljeće je!

Koncem ožujka Milly je bila pozvala Emanuelu i rekla joj: — Bojim se da se moje stanje pogoršava. — Ali ona ju je lako umirila: — I ja osjećam neku slabost u koljenima i srce me boli kao i tebe, ubrzani i bezrazložni kucaji, ali to je posljedica novoga godišnjeg doba, ne brini se.

Milly je nastavila: — Bit će kao što ti kažeš, ali ja osjećam, da mi je gore. Jučer je časna sestra rekla, da će pisati ocu. Ako mu bude pisala, doći će odmah i odvesti me, a ako se s njim povratim u Milano uistinu ću umrijeti. Tu je koješta, teško bi mi bilo sve razjasniti, trebala bi poznavati mojega oca. Osim toga ja živim zahvaljujući onim pismima, to ti znaš, i ne bih ih mogla više primati. Ovako znam, da je daleko, da ga ne mogu nikako vidjeti, a tamo kada svira u crkvi Sv. Babila gotovo mogu da ga s prozora čujem, tako je blizu. Osim toga tu je već proljeće: tamo će još dugo potrajati zima. Moja soba gleda na

sivo dvorište, kojim teče jednolična voda. Ne želim vratiti se u Milano. Ti mi, Emanuelo, trebaš pomoći, časne sestre tebe slušaju: zar ne da ćeš im govoriti?

— Jest, jest, reći ću im.

Nijedna od djevojaka nije bila zabrinuta poradi Millyne bolesti: ta zar se ne nalazi među njima petnaest mjeseci uvijek bolesna? Zašto ne izlazi i ne uživa toplinu sunca, zašto ne polazi u »Villu«?

Ana, koja je ostajala kod kuće da uči za ispit, često bi se uspela k njoj, da je zabavlja. Našla bi je uvijek kraj prozora sa malim vunenim šalom na ramenima. Jedina Ana je opazila, da Milly postaje sve bljeđa.

Kod stola saopćila je to ostalima. Ove su srčući juhu odgovorile: — Dobro je, nakon večere posjetit ćemo je. — Ali obuzete novim rađanjem proljeća nijesu mogle misliti na bolesnu drugaricu. Smijale se i glasno govorile, Millyna bolest značila je za njih posvetiti se razmišljanju, dapače molitvi, a one nijesu bile sklone, da se uvijek time bave. Nijedna nije mislila, da bi Milly mogla zaista umrijeti, baš ta njezina bolest predstavljala je redovan tok njezina života, kao i ona njezina platonska ljubav prema slijepcu. Emanuela je ipak drugaricu izbjegavala, jer nije voljela njezin običaj, da je drži za ruke, da ih dugo gladi za vrijeme razgovora. Smetao ju je onaj neprestani razgovor o umiranju, kao da u tome uživa, možda je to bila njezina navada. I zbog toga bilo je časova, kada nije mogla ni da je sažaljeva. Rastrešeno je slušala te njene vječne priče o Milanu i o slijepom sviraču.

Liječnik nije više dolazio, napunio joj je ormar malim staklenkama, koje djevojka nije niti dirala i koje su sestre pomoćnice svakog jutra prašile. Liječnik je rekao: čitave još godine, a možda samo jedan dan.

Sada je Milly bila mirna. Njezin otac je često putovao, nije više govorio o njenom povratku u Milano. Slijepac joj je poslao svoju sliku i ona je tajanstveno pokaže Emanueli: — »To je on!«

Bio je to već stariji čovjek, sive kose, debeljuškasta lica i ženskih ustiju, očiju zastrtih lećama. Što može biti fotografija bez pogleda? — Ah! — reče Emanuela ne znajući da što drugo kaže. Ali Milly nije ni čekala na odgovor. Primi natrag sliku, pomiluje je rukom pokretom slijepca. Fotografija je već bila pomalo izgužvana.

Jedne noći je Emanuelu probudio šum užurbanih koraka po hodniku. Sjela je na krevet prisluškujući: vrata su se obližnje sobe zatvarala i otvarala. Skočila je iz kreveta i potrčala u kućnoj haljini. Milly je bilo zlo, vrlo zlo, svjetiljku su ponovo omotali u plavo i ona je teškom mukom dihala, ali mirno kao da je to njezin obični način dihanja. Spazivši je nasmiješi se i reče: — I ti si ustala! Hvala ti! Ali trebala sam samo jednu, jednu, koja bi mi jastuk postavila iza leđa. — Sjedila je na krevetu kao djevojčica, koja je željela, da se igra, a stariji je sile na počinak. — Idite — govorila je neprestano — idite! — Međutim je sestra Lorenza provela cijelu noć u naslonjaču, Emanuela je također neko vrijeme bdjela, zatim pošto je Milly zaspala, povratila se u svoju sobu.

Sutradan joj je bilo bolje, ustala je i počela prepisivati note po sistemu slijepaca. Uvijek se kretala pokretima ljudi zavezanih očiju, dok bi drugima prošli hladni srsi kao pred nenadanom pojavom mjesečarke. U večer kada je Emanuela izašla poradi večere, ona je ostala i dalje da leži u naslonjaču.

— Hoćeš li, da ostanem?

— Ne, ne, zašto? Svršila sam da prepisujem Bacha za njega i sada mi je dobro. Sada ću ponovo pročitati večeras stiglo mi pismo. Veli, da će možda doći, ako dođe, moći ćemo skupa šetati kao u »Kraljevskim perivojima«. Idi, Emanuelo, idi!

Strogo joj je to rekla, već se smjestivši u naslonjaču, s pismom na koljenima. Zatim pokajavši se nadoda: — Hvala ti!

Kada se poslije večere Emanuela sa Silvijom vratila k njoj, polako je otvorila vrata i našla prijate-

ljicu oborene glave, otvorenih ruku nad pismom, očiju ukočenih u prazninu. — — Milly — — pozove je potiho. I prestrašivši se zgrabi Silviju za ruku. — — Milly — dozivala je uzrujano, gotovo daveći se. Zatim je istrčala, da pozove časne sestre.

Vijest se u tren oka proširila: »Milly... Milly«. Samo ime, jer se nitko nije usuđivao nadodati: »umrla je«. Sestra Prudenzina, koja se našla u hodniku, uhvati najbližu djevojku za ruku, stisne je do boli i naredi: — Red! Prije svega red. Sada ne koristi praviti uzbunu.

Djevojke, skupljene u hodniku, pogledavale su na trak svijetla, što je prodirao ispod vrata. Sestra Lorenza ušla je unutra s Emanuelom i Silvijom i zatvorila vrata. Milly je ležala nepomična, ukočenih očiju u prazninu, ali kako je to bio njezin obični stav činilo se da će se najednom pomaknuti i udariti u smijeh, kao da je sve to samo šala. Ali Milly se nije obično šalila. — Kao živa! — reče Emanuela i pomisli kako Milly zapravo nije nikada bila živa. Dotrčala je jedna časna sestra donijevši ocat i krpe, brzo je shvatila da je sve to nepotrebno, iz umivaonika prodirao je oštar miris. Sestra Lorenza, dodirnuvši još jednom tijelo mrtve djevojke, reče: — Treba da požurimo, vrlo požurimo, već je hladna.

— Časna sestro, dopustite, da je prije drugarice vide.

— To je nemoguće, Silvijo!

— Barem mi od filozofskog fakulteta, časna sestro! Ne čekajući na odgovor ušle su u sobu Ana, Augusta i Vinca, Valentina je ostala u hodniku odupirući se Silviji, koja je htjela da je silom odvede u sobu. — Ne, ne, to na mene djeluje, ne želim je takvu vidjeti, jadna Milly.

Silvija ju je vukla za ruku ispitujući je prezirnim čudjenjem: — Zar ne ćeš pogledati našu drugaricu?

— Ne, vjeruj, ne mogu.

Ušle su još druge, dvije, tri, jedna, koja je sa pokojnicom učila glazbu i Loreta, koja je učila medicinu.

Ali nijesu pristupale bliže pokojnici, zadržavala ih neka fizička odvratnost, ostajale su na vratima: Milly nije više bila njihova drugarica, već samo mrtvac. Raskolačenih očiju radoznalo su promatrale tu voštanu nepomičnost, promatrale su je sve požudnije, kako bi zadržale tu sliku, premda su u dubini svoje duše željele, da se udalje što prije. Jedina je Vinca plakala. Druge shrvane, ukočeno su promatrale Milly kao da očekuju od nje razjašnjenje svega, što se dogodilo, ali da je ona najednom oživjela, nikada ne bi imale hrabrosti da je dodirnu.

Stizavale su sestre pomoćnice s bijelim krpama, umivaonicima, vodom. Sestra Prudenzina pretraživala je ormar tražeći haljinu, čarape. Millyne stvari bile su već postale vlasništvo drugih, stvari, koje su u prošlosti pripadale mrtvoj osobi, postaju stvari bez vlasnika. Kada je sve bilo priređeno, sestra Lorenza reče: — Sada, djevojke, idite! — One se bez protivljenja povukoše gledajući dokle god su mogle u sobu mrtve prijateljice; vidjele su kako se dvije sestre pomoćnice približiše Milly, kako su joj podigle ruke.. Vrata se zatvoriše.

U hodniku su djevojke stojeći u grupama prislonjene o zid ili pokraj zatvorenih prozora, razgovarale. Prolazile su časne sestre stroga držanja i užurbano šuškale širokim suknjama, djevojke ih pratile pogledima, dok ne bi iščezle u Millynu sobu. Silvija i Emanuela morale su ponavljati više puta, kako su otkrile smrt prijateljice.

— ... »Milly« ... dozivale smo, a kako nije odgovarala, odmah smo shvatile, mrtva je.

— Ali kako je ležala, kada ste vi ušle?

— Ovako, oborene glave, ali njezine oči ...

— Oči?

— ... bile su raskolačene, ukočene, staklene.

— Oh! To je strašno!

— U kakvom ste je položaju našli, ja vas nijesam čula?

— Jest, kada smo ja i Emanuela ušle, nazvale smo: »Milly . . .«

— Ali ti si je čas prije ostavila?

— Jest, dapače mi je rekla: »Idi, Emanuelo, slobodno idi!«

Čule su, kako su iza vrata pomaknuli krevet, kako hodaju, užurbanih već opreznih koraka kao što je običaj u sobama mrtvaca. Kada je prošla sestra pomoćnica noseći dvije svijeće, u hodniku je nastala tišina puna poštovanja. Zatim su djevojke nastavile ispitivanjem Emanuele: — Rekla si, ležala je otvorenih očiju?

Loreta je pričala: — Slušajte, prije par dana u bolnici je bolničarka ujutro ušla u sobu da probudi bolesnike i našla je bolesnicu, koja nije odgovarala. Počela ju je dozivati, drmati. Baš tako: srce. Bila je već mrtva i hladna. Imala je dvadeset i tri godine.

Augusta je razmišljala: u ovom času Milly je već poznato, što se nalazi s one strane života. Milly nije shvaćala svoju bolest: tim bolje. Mora biti strašno govoriti sebi: doskora ću umrijeti i doskora, nakon posljednjeg izdisaja, naći ću se s one strane. Tko zna, da li se duša muči oslobađajući se tijela, kao tijesne navlake ili se pak duša odmah uzdigne, slična balončiću, koji se otrgnuo od žice. I najednom duša stoji pred Bogom. Kako će to biti? Strašno i pomisliti. Možda Bog sjedi na prijestolju usred zasljepljujućeg bljeskanja oblaka i možda se i Milly najednom našla pred njegovim licem. Gledajući je tako sličnu anđelu, plave kose, kakvu smo je i mi poznavale, sigurno će Bog reći: »Uđi, ti si pravi anđeo«, ali možda Bog znade još nešto o njoj, njene misli, nama nepoznate i Bog strašan kao Mojsija, oboružan munjama, predbacivat će joj bez milosrdja njezine grijehe, zatim će joj pokazati put prema ponoru. Milly će krenuti, zaokružit će je najprije blaga vrućina, zatim nepodnošljiva, na koncu će se Millyn jauk izgubiti u jauku grješnika. Silvija tvrdi, da s one strane nema ništa, da se duša utrnjuje jednim dahom kao i svijeća i da

tamo, gdje se nalazila duša, nastupa mrak. Nije moguće — mislila je Augusta sa strahom u srcu — nije moguće, da čitava ta borba za oplemenjivanje vlastitoga duha, za njegovo izoštrenje, očišćenje, poboljšanje, da se naše patnje, naši napori, učenje, novac, ponos, da se sve to tako raspline u mrak. Milly je sada spoznala istinu. Čas prije, koliko? Malo više od dva sata. Ona je bila da je pozdravi: kako ti je, Milly? Smiješkala se, da joj je dobro. A sada je sve svršeno za nju, sve pa i glazba.

Kada se vrata otvoriše, na pod hodnika spustilo se žuto i toplo svijetlo. Časne sestre odmaknule se na stranu i propustile djevojke. Zadah octa, spiritusa, toplog voska. Milly je ležala na krevetu, razvezane kose, koja se već činila kao od stupe, ni najmanje nalik na Millynu nekadanju kosu. Drugarice su stajale naokolo raskolačenih očiju. Najednom Valentina, koja je glasno jecala držeći pred licem maramicu, pogleda na drugarice drhćući kao da traži pomoć i onesvijesti se. Loretta i Ana je pridignu. — Van — šaptahu druge — odnesite je van, na zrak.

U njezinoj sobi dali su joj da udiše ocat i doskora se vratila k svijesti. Časne sestre vrzle se oko nje kao poludjele. Zašto sada ta komedija?

— Ne, časna sestro, ne mogu spavati sama, nemojte me ostaviti samu, — zaklinjala je očajnički.

— Ja ću spavati kod tebe — reče Ana. Valentina je prije odlaska zagrli.

Emanuela, Silvija, Augusta i Vinca bdjele su cijelu noć krunicom u rukama, ali bez molitve.

*

Sprovodu su prisustvovale sve pitomice zavoda i mnoge drugarice sa sveučilišta, premda je nijesu poznavale, ganula ih neočekivana nesreća.

Otac je stigao ujutro poslije nesreće, bio je obučen u tamno odijelo. »Još je mlad, djevojke su računale na prstima, nije mu više od četrdeset godina, ali kosa mu se već prorijedila, još uvijek plava kosa, jedva malo tamnija od kćerine«. Ostao je čitav sat zatvoren

u Millynoj sobi, sam s njom, zatim je izašao blijed, ali vedar, primiren, kao da Milly nije ni umrla dan prije. Ni sebi nije predbacivao što nije prisustvovao njenoj smrti, što nije vidio kćer u času, kada je već bila nalik na mramorni kip. Svojom vanjštinom i držanjem nametao je podložnost i postajalo je jasno, zašto je Milly voljela živjeti daleko od njega, premda je bio uljudan, do u tančine pristojan. Svima je djevojkama stisnuo ruku i rekao: »Hvala, hvala« kao da odgovara na njihovo saučešće.

Na izlazu iz crkve, kada se povorka razdvojila, otac se okrenuo djevojkama, koje su htjele pratiti mrtvačka kola do kolodvora i otpravi ih uljudnim, hladnim naklonom. Konji su nestrpljivo udarali kopitama. Millyn odlazak u Milano rastužio je djevojke. Emanueli kao da su još uvijek u ušima prijateljičine blage riječi: »Ne ću se vratiti, trebaš mi pomoći«. Istodobno joj je iz peta kroz čitavo tijelo do grla i lica prodirao užareni plamen, po licu su joj tekle suze. »Trebaš mi pomoći, trebaš mi pomoći, Emanuelo«. Što može sada učiniti? Na rukama je osjećala hladan znoj kao kada joj je Milly milovala prste, činilo joj se da na zatiljku nosi komad leda. Netko je primi za ruku i odvede u obližnji buffet.

— Jedan fernet — reče glas muškarca.

Bio je to Andrea Lanziani i upita je: — Je li vam bolje?

Iznenađena odgovori: — Jest, ali kako ste vi pogodili? Gotovo sam pala gledajući Millyn odlazak.

— Nemojte na to misliti, nemojte govoriti! To je sigurno strašno za sve vas iz Grimaldija. I mi svi...

— Vi ste je poznavali?

— Vidio sam je jednom sa Costantinijevom.

— Sa Costantinijevom? Oh... čini mi se nemoguće. Toliko su se razlikovale!...

— Kakva je bila sirota pokojnica?

Kakva je bila Milly? Za Emanuelu ona je i dalje imala ono voštano lice, u ušima joj i dalje šumio glas pun molbe: »Trebaš mi pomoći, Emanuelo!«

— Bila je... Bila je blijeda, plave kose, nježnog glasa.

— I učila glazbu?

— Jest, uvijek je učila harmonium.

Izišli su iz buffeta i koračali jedan uz drugoga bez riječi. Andrea bi je primio za ruku, dok bi prelazili preko ulice, vodio je sigurno, držeći je za lakat i čim bi nanovo stupili na pločnik, pustio bi joj ruku. Djevojka ga je pozorno ispitivala očima, bio je mnogo viši od nje, crnomanjast. Crne uske oči i jaka brada. Na Španjolskom trgu Emanuela se zaustavi i reče:

— Pričekajmo, nemam hrabrosti ući u zavod.

— Tada nemojte ući! Javite brzoglasom da ostajete vani. Možete doručkovati sa mnom.

— S vama?

— Jest. Slušajte: otići ćemo u malu, meni poznatu gostionu, tu nedaleko, tamo je uvijek malo ljudi, i to starih umirovljenika i činovnika. Još je rano, sada ne će biti nikoga.

— Da doručkujem s vama?

— Zašto ne? — reče Andrea. Zapalio je cigaretu i nanovo se obrativši Emanueli, reče: — Idemo li?

Gostiona je bila nedaleko. Veliki prozor gledao je na malo dvorište puno visećih glicinija, sa raštrkanim mrljama nemirna sunca: nije bilo više od šest sedam stolova i to praznih. Jedino je kod stola u kutu jeo neki debeli čovjek, ali se njegovo lice iza rastvorenih novina nije moglo vidjeti. Šum posudja, čaša, novina.

— Eto, odavle možete javiti — reče joj Andrea približivši se aparatu: — Recite mi broj... 66438? Držite, slobodno je.

Emanuela razjasni časnoj sestri, da će doručkovati kod tetke, zatim objesivši ponovo slušalicu počne gledati mladića kao da čeka.

— Sjednimo — reče joj pokazujući na stolove, a zatim upita: — Jesam li dobro izabrao?

Emanuela zadovoljno potvrdi i pogleda naokolo: četiri bijela zida, dva porculanska suda sa cvijećem,

ali zaista je tu ugodno, čak i sa ubrusa dopire ugodan miris.

Andrea je neodlučno odabirao po jelovniku, lupkajući se s prstima po vršku nosa. Zatim je neusiljeno upita:

— Želite li rižoto?

— Dobro.

— A zatim pečenku od purana?

— Vrlo dobro.

Odloživši jelovnik okrene se nasmiješen djevojci:

— Vi malo učite, vrlo malo, zar ne?

— Ali ja ne učim filozofiju, učim... — i ona se nasmiješi i reče: — Zapravo ne učim ništa, posjećujem kadkada umjetničke galerije noseći priručnik iz povjesti umjetnosti pod pazuhom.

— Jeste li vidjeli propovijedaonicu u crkvi Santa Maria in Cosmedin?

— Nijesam.

— Mozaik kod svete Prassede?

— Također.

— Sve to treba da vidite. Dobro je. Ja ću vas odvesti.

Djevojka nije niti pristala niti odbila. Smješkala se gledajući ga, slušala njegov govor: pričao je: da će naredne godine položiti doktorat, izgubio je jedan tečaj poradi jedne nezgode, vrlo neugodnog pada na skijanju. Što će kasnije učiniti sa doktoratom filozofije, ne zna ni sam točno, ali je izabrao taj fakultet poradi Belluzzijevih predavanja i jer nikako točno ne zna, da li je dva više dva četiri ili pet.

— I vi zbog Belluzzija? To je prava bolest.

— Zašto?

— I ja dolazim na fakultet, da njega slušam. Silvija isto, znate ona iz Calabrije, već dva mjeseca radi s njim i izvan sebe je od oduševljenja. Ali meni su rekli, da ste vi književnik.

— Zapravo nijesam nikakav književnik. Imenovali su me liktorom prije dvije godine, jer su drugi pisali još gore od mene. Odonda nijesam ništa dobra napisao. Ali tri novine objelodanile su moju sliku, a jedno filmsko poduzeće zapitalo me, bi li nastupio u jednom sportskom filmu.

Posluživao je rizoto smijući se: Sira?

Posipavajući joj sir na rižu reče: — Znate li, da sam vas one večeri na Pinciu čekao dva sata?

— Dva sata?

— Jest, dva sata. Naučio sam na pamet neku dugu pjesmu, koju su pjevale neke djevojčice, želite li da vam tu pjesmu recitiram? To je pjesma o brojnim, vrlo lijepim kćerima madame Dore.

Emanuela se iz srca smijala, zatim lukavo upita:

— Zašto ste me tako dugo čekali?

On jednostavno odgovori: — Oh, dobro znate zašto.

Emanuela ne odgovori. U sebi je bila zadovoljna njegovim odgovorom i hitro pomisli: »Možda mi se koža na nosu kraj nozdrva sjaji!«

Dok su pili crnu kavu usred porazbacanih ubrusa i neurednoga stola, Andrea je crtao na poleđini prazne kutije za cigarete, smještaj svoje sobe: — Tu je krevet, tu je kauč, jedna od onih neugodnih naprava što nijesu ni jedno ni drugo, to je stol, ali toliko je knjiga na njemu, da se ne može pisati. Radim u blagovaonici. Tu je stolac za mačku, jest, vrlo staru mačku, napola slijepu. Volite li vi životinje? Ta mi je mačka prijateljica još iz djetinstva, kako da je potjeram? Eto — i okrene kutiju — na ovoj strani ima mjesta da vi naslikate svoju sobu.

Govorio je blagim, ali ujedno odlučnim načinom, lagano je prelazio s jednoga predmeta na drugi i prisiljavao Emanuelu, da ga slijedi, da mu govori po njegovoj želji. Na koncu su govorili o drugaricama. Emanuela je tvrdila: — Silvija, kažem vam, Silvija je genij.

— Možda ali je ružna. Ne izgleda kao žena.

— Oh, žao mi je da govorite tako, to je moja najbolja drugarica.

— Ne sumnjam, ali nije žena. Kakva je Španjolka? Čini mi se: napola luda. Neki dan skoro je čušnula kolegu, jer joj je na prolazku dobacio laskavu riječ. Trčala je za njim prijeteći mu s kišobranom. Ta je zaista lijepa djevojka.

Emanuela ne odgovori. Trebalo je otići, gostiona je već bila potpuno prazna.

Na vratima zavoda Andrea zapali cigaretu, skine šešir, upita: — U koliko ćemo se sati sutra vidjeti?

Iznenadjena Emanuela ponovi: — Sutra? ...

Andrea potvrdi glavom pripaljujući cigaretu.

Emanuela ne odgovori. Pomisli: »Ne smijem doći, to nije lijepo, Štefanija! Šteta, neobičan dječak, ali, jest, sutra ću doći na sastanak i nikada više«.

Tiho mu odgovori: — Tu, u pet sati. —

Nad zavodom je lebdjela Millyna smrt, ali Emanuela vrativši se natrag nije to opažala, žurno i veselo uspne se u svoju sobu. Andrea, Andrea, Andrea. Njezino zadovoljstvo kao da se odražavalo na svim stvarima, činile su joj se boljima, sjajnijima, kao da se poljepšalo golo pokućstvo zavodske sobe. Sve je bilo vedro i ljubezno. Dodirnula je stol, položila dlanove na hladno ogledalo, zatim se uvijek nasmiješena pogledala, igrajući se približila je lice staklu zrcala, obrazi su joj se užarili i orosivši svojim dahom staklo ogledala, prošapće: — Zaista sam lijepa! — Udišući snažno kao da joj ne dostaje zraka i prostora pređe pogledom preko svakoga pojedinog predmeta oživljujući ih. Časkom je pogled zaustavila na Štefanijinoj slici, samo časkom i odmah skrenula na druge stvari. Dosta je. Boljelo je, pri sjećanju da stvarno boravi u Rimu poradi te djevojčice, a ne da tobože uči povijest umjetnosti i da ide na ručak sa studentima po samotnim gostionicama.

Otac ima pravo. Treba se osloboditi. Djevojčicu će poslati u bilo koji inozemni zavod. Nitko ništa ne zna: nitko ne smije ništa doznati. Tako ću, ako mi bude po volji, biti kadra da stvorim novi život. Ne mogu u

dvadeset i četvrtoj godini uništiti svoju budućnost poradi Štefanije. Kako je dražestan taj mladić, s onom svojom starom mačkom na stolcu, tako je obijestan. Zaista dražestan! Dok nitko ništa ne zna, sve se može popraviti. Ono je tako daleko, tako davno! Štefaniju će poslati u inozemstvo. U Švicarskoj postoje vrlo lijepi zavodi, djevojčica se i rodila u Švicarskoj, bit će joj vrlo dobro. Izabrat će zavod, u kojemu se na veliko uzgaja šport, uče jezici i tolike druge stvari. I tako sva djeca, ta nezahvalna, sebična, djeca, odlaze svojim putem kao što sam i ja pošla, kasnije se ni ne sjećaju žrtava, što smo ih za njih podnijeli.

Netko je pokucao na vrata. — Jesi li ti Silvijo? Uđi, uđi!

— Zaključano je.

— Odmah ću otvoriti.

Silvija se spremila da ode Belluzziju, šešir je navukla preko čela. Ima pravo Andrea: uopće ne izgleda kao žena.

— Silvijo! ...

— Govorila sam ti ... Bilo bi dobro zatražiti od časnih sestara da vrate slijepcu pisma. Otac je sve stvari ostavio tu, da mu ih naknadno pošalju.

— Čiji otac?

— Ali ... Millyn otac!

— Ah! ... jest, jest, svakako, hoćeš li da ja to zatražim?

— Jest, ti, ja sada izlazim.

— Slušaj, Silvijo: nijesi me niti pitala, gdje sam bila.

— Kada?

— Danas, gdje sam ručala.

— Oh, da, kod stola smo sve to pitale.

— Bila sam s Lanzianijem.

— Sa Lanzianijem?

— Jest. Poslušaj: bojim se, da sam se zaljubila.

Silvija je iznenađena pogleda. Možda je istina, ne-

obično izgleda, otvorenije, nije nikada bila tako vedra.

— Lijepo, a nama ni riječi ...

— Eto, sada ti velim.

— Sada!

— Ali tek sam se jutros zaljubila!

Jutros je bio Millyn sprovod.

Djevojke se vratile kući shrvane. Nijesu mogle misliti na drugo. Kako je Emanuela izabrala baš taj dan da se zaljubi, Silvija nije shvaćala: one se ne mogu nikako otresti more te tragedije, koja se odigrala u njihovu krugu, među tim njihovim zidovima. Kod stola Vinca je pitala: — Što mislite? Jesam li one večeri, pred Božić, uvrijedila jadnu Milly? Ova pomisao mi ne da mira. — U svojoj sobi je dugo molila krunicu španjolskim jezikom. U njihovim je ušima još uvijek odzvanjalo udaranje konjskih kopita, neprestano su i nanovo viđale u daljinu upravljeni pogled Millyna oca. Rado bi doznale, što je bilo među njima, između kćerke i oca.

— Reći ćeš mi večeras, sada je kasno, moram otići — i Silvija žurno ode.

Kasnije je Emanuela opazila na niskom ormaru jedno pismo. Prevrtala ga i tek nakon toga otvorila. Rukopis joj je bio poznat; stiglo je iz Milana. Iz otvorenog pisma ispane novčanica od sto lira i zelena potvrda. Pismo je bilo Ksenijino. Emanuela protrne kao da je na pismu opazila Millyn potpis. Ni jedna od njih nije ništa više doznala o Costantinijevoj. Valentina je pričala, da je vidjela u snu mrtvu Kseniju, kako se u paklu savija usred plamena i vičući nju doziva. Sestra Prudenzina spominjući Kseniju nazvala bi je: »Ona nesretnica«.

Pismo je glasilo: »Draga Emanuelo, znam, dovoljno si pametna i ne ćeš pokazati ovo pismo časnim sestrama, niti drugaricama. Učinila sam ti svinjariju, ali voda mi je bila doprla do grla, ni časkom nijesam pomislila, da bi me ti mogla prijaviti redarstvu. Dobro ti je poznato, nijesam kradljivka. Prsten je založen

za tisuću lira u zalagaonici u ulici Pie di Marno, u onoj tijesnoj ulici, kojom smo uvijek prolazile idući na sveučilište. Bit će neugodno za djevojku, kakva si ti, otići u zalagaonicu odkupiti prsten, ali vjeruj, ja sam trpjela još više onoga jutra, kada sam ga odnijela; ne zato, što mi prsten ne pripada, već poradi načina, na koji je moj život nanovo započinjao. Dva sam mjeseca gladovala, zatim sam radila kao trgovačka pomoćnica u trgovini rukavica. Lijepa li uspjeha poslije sveučilišta, ali vjeruj, stvarno sve one školske brbljarije ne služe ničemu! Sada sam namještena kod zastupstva američkih ulja za automobile. Jedna od bezbrojnih »X and X and X Company«. Dovoljno zarađujem, ali moram živjeti, zato ne mogu ti slati više od sto lira mjesečno, da se oslobodim ovoga duga prema tebi. On me neprestano proganja. Ne javljam ti svoju adresu: malo što bi mogle jedna drugoj kazati. Možda me ti osuđuješ, ali ja tebe i dalje volim, Emanuelo, ti si mi se jedina tamo sviđala. Utuvila sam sebi u glavu da ću uspjeti. Uspjeti je, zar ne?, donekle širok pojam. Ali ja ću uspjeti. Ksenija.« Ispod toga bilo je nadodano: »Da li sestra Prudenzina još uvijek u 10 sati gasi svijetlo?«

Poduzeće »X and X and X Company« bilo je pomalo neuredno. Ljudi su ulazili i izlazili lupajući vratima, užurbani, sa šeširima na glavi. Desetak namještenika, među kojima dvije žene: Ksenija i direktorova tajnica. Za ono, što je Ksenija imala raditi, šest stotina lira mjesečno bilo je sasma dovoljno. Ipak bi uvečer izašla umorna i jedva joj je uspijevalo prilagoditi se gradskom životu. Ona nije mogla odmah zaboraviti uredski život kao što je to činila Vandina. Kada bi je ona dočekala, rekla bi joj: — Što ti je, kakvo to imaš lice? — Zatim malo pomalo i Ksenija bi se snašla. Njezin rad nije bio mozgovni rad, ali je ona za to nastojala svaki posao izvršiti naročito točno, kako bi opazili njezino nastojanje: sjedila je pokraj pisaćeg stroja, s jednim telefonom s jedne

strane, s drugim s druge strane. Prvi je imao vezu s vanjskim svijetom, drugi s upraviteljem. Prepisivala je uvijek ista pisma: »Odgovarajući na vaše cijenjeno ...«, ali svakog časa bi prekinula pisanje: »Hallo ... jest, X and X and X Company: gospodina upravitelja nema ... dobro je ... dođite u osam.« »Hallo ... X and X and X Company ... Tko govori? ... Odmah ću pogledati, da li se gospodin upravitelj nalazi u uredu ... Žao mi je, ovaj čas je izašao«, »Hallo ... dat ću vam vezu s upraviteljem«. U par dana Ksenija je shvatila, kako komu treba odgovoriti. U glavnom ženskim je glasovima trebalo jesno odgovoriti. Upravitelj je bio simpatičan čovjek. Kada bi mu Ksenija donijela pisma na potpis, uvijek bi je upitao: — Kako je, gospođice Costantini, kako je? — Obećao joj je, da će joj u srpnju povećati plaću. Ali je srpanj bio daleko i Ksenija je kanila da do tada potraži bolje namještenje. Ovo ne znači uspjeti.

Često je viđala Dina, koji joj je i pribavio to namještenje. Prvih dana činio joj se i on vrlo uglađen, ali sada viđala je i njega, kako ulazi u ured turnuvši vrata ramenom, sa šeširom na glavi, odkopčana kaputa, bez prsluka, iako je tek bio travanj.

— Ksenijo, je li tu upravitelj?

Ako upravitelja nije bilo, sjeo bi pušeći kraj Kseniina pisaćeg stroja, a djevojka bi nastavila pisati, odgovarati na telefonske pozive. — Trebao bih takvu tajnicu — govorio joj je često. Počeo joj tikati i ona nije znala, kako da tome prigovori, jer je njemu imala zahvaliti svoje namještenje. Dapače očekivala je, da će joj prije ili kasnije udvarati, ali on je postupao s njom kao s prijateljicom, kao što je postupao i sa Vandinom. Već prvih dana Vandina je izjavila Kseniji: — Slušaj, razumijem dobro, što ti misliš, ali odmah ću ti kazati: Dino je meni samo prijatelj.

— Zaista? Mislila sam, da je on onaj, kojega si nazivala svojim »malim prijateljem«.

— Oh, ne! Taj je mnogo siromašniji. Ali ipak ne tako mršav kao Dino i drugog je rasta. Upoznat ću te, ali je — moram priznati — pravi medvjed. On je učen kao i ti, studira. Ponavljam ti: pravi je medvjed. Osim toga nikada nema novaca i zato ne volim voditi ga za sobom, da igra nedostojnu ulogu. Predstavit ću ti ga. Ali zar si zaista mislila, da je Dino »mali prijatelj«?

Nakon tih razjašnjenja Ksenija je poslije ureda češće izlazila sa Dinom: dočekao bi je sa svojim velikim autom i to joj je laskalo. Kako je sam obično govorio, taj je auto bio »divan stroj«. Iznenađenom zavidnošću svi su promatrali kola i ženu, koja iz njih izlazi. Išli su na večeru u gostionicu, i tu bi kadkada dočekali njegove prijatelje. Isprva se dešavalo, da bi Dino zaboravio, da je predstavi; tada bi se Ksenija osjećala neugodno, govorila je sebi: »Ostat ću samo minutu i otići ću«, napokon bi je on opazio i uskliknuo: — Oh! ... oprosti ... kako sam smušen! ... Ali, čula si, govorili smo o poslovima. — Predstavio bi je i nastavio odmah razgovor o automobilima.

Sada je cijeli dan slušala jedino razgovore o strojevima. U uredu: manji potrošak za strojeve, veća korist za strojeve. Uvečer: razgovore između Dina i prijatelja: — Jesi li prodao? Što si prodao? Jesi li vidio onaj novi tip stroja? — Kadkada bi je Dino popustljivo upućivao u bit posla. — Razjasnit ću ti, kako se cijeli posao odvija — govorio je: — To je veliko poduzeće, bavi se kupoprodajom automobila, novac dolazi, novac odlazi, velike kombinacije. Za gušu hvatamo, jasno je, privatnike. U ovom času kada je teško doći do strojeva ... naravno treba raditi tako, da ti mušterija bude uvijek zahvalna, uvjerena, da je ona sklopila dobar posao. — Kseniji je bio poznat njegov ured, ulašteno pokućtvo, udobni naslonjači. — Treba laskati mušteriji, da nam povjeruje i to uvijek i kada nam se čini nemoguće radi tolikih prevara, još uvijek će nam vjerovati. Treba im reći: »Držao sam postrance ovaj stroj za vas, samo

vi možete imati ovakav stroj ...« Razgovaramo, nudimo američke cigarete. Poduzeće je veliko i svakako treba kadkada i riskirati. Mnogo, mnogo puta riskiramo.

Od Dinovih prijatelja trojica su vrlo često dolazila: Tom Barchi, dječak, koji je proživio dvije godine u Americi i uvijek o tome govorio, upotrebljavao riječi: allo, please, oblačio sportska odijela, kravate od žuta flanela, nosio debele gumene pete, zatim njegova prijateljica vitka i tanka plavojka, imenom Marija, koju je on nazivao Mary. — To je finije — govorio je — tako se zove i engleska kraljica.

Treće lice je bio Raimondo Horsch, polu Nijemac, visok, gotovo ćelav i sijed. On je bio onaj, koji je držao uzde poduzeća i ako se činilo, da se u čitav posao uopće ne miješa. Došao bi na večeru ili još češće našao bi ih u kakovu baru, gdje su oni sate i sate sjedili kod stola kraj pet čaša i pet slamčica. Jeo je jedino kuhano povrće, pio limunov sok iscijeđen u čašu sa mnogo šećera. Govorio je ugodno i inteligentno. Ksenija se njegovim razgovorom odmarala od Dinovih automobila, od Amerike Toma Barchija, od telefona »X and X and X Company«.

Mary je slušala i kašljucala. Svima je bilo poznato, da boluje na plućima, a način njena života nije bio najpovoljniji. Ali privikla se i tek bi u sanatoriju opazila, da je zaista bolesna. Tada bi počela očajavati. Htjela bih liječiti se — govorila je tužna — odmoriti se, ali kako? Priviknemo se svojem običnom životu i nemamo hrabrosti, da ga prekinemo. — I Ksenija se već naviknula tom novom načinu života. Isprva se borila: ujutro kod ustajanja koljena su joj klecala, očni kapci nabrekli. »Večeras ću rano u krevet« odlučila bi. Na izlasku iz ureda našla bi Dina. Čekao je na nju šetajući gore dolje po pločniku.

— Kamo ćemo večeras, mala?

— Idem kući, spava mi se.

— Kući? Kakve tužne misli, što ćeš raditi kod kuće, pilence moje?

— Velim ti: spava mi se, umorna sam.

— Dobro je. Ali slušaj: večerat ćemo kod Ikara, to je mirno mjestance, a zatim ne popivši ni jedan mali viski, odmah ću te otpratiti kući. Ne ćeš pustiti, da sam večeravam!

Čim bi ga spazila znala je da ne će otići kući, ali se ipak malo protivila, da time sebe opravda. I redovito bi se povratila u tri sata ujutro. Dino bi joj otvorio kućna vrata, vratio joj ključeve i jedino rekao: — Laku noć, mala!

Tako je trajalo tri mjeseca: ipak je on s njom postupao zbunjujućom intimnošću kao da je njezin ljubavnik ili ona njegova prijateljica. Ali ništa od svega toga: vrativši se Ksenija bi se pogledala u ogledalo: »Ne sviđam mu se, svatko ima svoj ukus, možda voli debeljkaste plavojke, ne sviđam mu se«. I dok su bili skupa kriomice ga pogledavala kao da hoće otkriti uzrok njegovom nehaju.

Kada bi u uredu sjeo kraj nje, upitao bi je potiho: — Kako si Ksenijo? Postupa li s tobom dobro stara sova?

—Vrlo dobro.

— Ali ne možeš tu ostati: on te iskorišćuje, zarađuješ pravu sitnicu. Šest stotina, je li?

— Jest. Ali ipak posao nije težak.

— Ipak je to bijedna plaća. Ne možeš tako dalje, naći ćemo nešto bolje. Znaš, čas je nezgodan. Ima previše ljudi, koji traže namještenje, a namještenja nema dovoljno, poduzeća se stišću. I mi ćemo poradi nestašice željeza doskora prodavati samo limene dječje automobile.

Kada bi upravitelj bio prisutan, Dino bi uletio u njegovu sobu poput vjetra ne čekajući da ga najave. — Ja ne trebam propusnice. Ti, djevojčice moja, nijesi još shvatila, tko je Dino Ricci. Više treba on mene, nego ja njega. Ja čekam u predsoblju samo zato, što želim gledati tvoje oči, ljepotice moja!

To su bile jedine Dinine laskave riječi njenoj osobi. I Kseniju je to srdilo, jer joj se ipak Dino vrlo svi-

đao.Kada bi u večer otišli s prijateljima na ples, rijetko kada bi Dino s njom zaplesao, radije bi rekao Tomu Barchiju: — Zašto ne plešeš malo sa Ksenijom? — I promatrao je, kako ona skakuće po dvorani, ovješena oko vrata dječaka, koji je plesao na američki način.

Za rođendan joj je Dino darovao srebrnu lisicu: — Ne možeš tako izlaziti bez ičega oko vrata. — Darovao joj i ručnu torbicu i haljinu. Primajući te stvari Ksenija je po prvi put pomislila na zavod. One tamo žive još uvijek istim životom. Peru se s hladnom vodom. Bilo joj je smiješno i pomisliti, da je ona toliko učila za doktorat, smiješno da je nakon neuspjeha pomišljala na samoubojstvo, da bi mogla gomili balavčadi na kakvoj pokrajinskoj gimnaziji podučavati sklanjanje latinske imenice »rosa, rosae« za par lira mjesečno. Poslala je drugu stotinjarku Emanueli, ovaj put bez popratna pisma. Jedino se potpisala, jer nikako nije željela da dozna što rade njezine dugogodišnje drugarice. Sada, kada je bila sigurna, da se više ne će vratiti, često je mislila na svoj zavičaj. Majka i otac javljali su o velikom poslu u vrtu, zatim o sjetvi i napokon o tom, da su njezine topole nanovo prolistale. Rađala se u njoj čežnja za proljetnim danima, kada je sama išla po poljskim stazama ili do česme, da gleda kako žene pune vodom bakrene kade, dižu ih na glavu razgovarajući međusobno oštrim naglaskom tamošnjeg narječja. Čeznula je za seljačkim jelima, što ih je majka obično priređivala za nju, kada se na praznike vraćala iz zavoda, za voljenim kolačima iz djetinstva.

Zamišljala je svoj povratak u zavičaj Dininim autom, srebrnom lisicom na ramenima. Majka bi kušala, kako se ugodno sjedi na tim mekanim sjedalima velikog automobila, slušajući radio u jurećem autu. Željela je da se vrati, samo da bi lica nekadašnjih prijateljica probljedjela kao krpe, da bi ona mogla okusiti seljačku pogaču, gledati topole i zatim ponovo otputovati.

Roditelji su jedino jadikovali poradi hipoteke na vinogradu. I jedne im večeri Ksenija u zanosu napiše: »Doći će dan, mili moji, kada će i ova briga nestati. Molite se Bogu, da mogu uvijek raditi«. I bila je iskrena, dok je tako pisala, premda je znala, da će sa svojim radom slabo napredovati. Ali u svojoj je duši željela žrtvovati se i biti dobra. Ipak da joj je Dino ponudio ženidbu, ona bi ga odbila.

Mislila je naprotiv, da bi se udala za Raimonda Horscha, ali on je već imao ženu i veliku kćerku, osobe njoj nepoznate. Ksenija je tako mislila iz puke razonode. Raimond Horch bio je važna ličnost: kada bi došao u njihov ured, upravitelj bi ga ispratio do vrata i upozoravao je: — Gospođice, vrata. — Ona je pitala Dina, čim se Horsch bavi i dobila je jednostavan odgovor: — Sklapa poslove. —

U svibnju je Dino upita: — Zar nijesi još umorna živjeti od onih šest stotina lira mjesečno? Ispražnjeno je mjesto tajnice u jednom poduzeću sa cementom. Govorio sam sa šefom personalnog odjela. Isprva bi imala devet stotina, ali čistih, bez škrtarenja s odbicima. Ja sam im rekao da govoriš ispravno francuski, a na telefon znaš odgovarati engleski. Ali ne ćeš učiniti da pred njima odigram ružnu ulogu.

— Ne, Dino, svakako ne.

Bila je nedjelja. Nedjeljno jutro puno sunca. Polako su se vozili autom uz Naviglio. On joj je predložio, da doručkuju vani: — U Paviji? Ne poznaš Paviju? Ipak tamo postoji ono mjesto, što nazivaju c e r t o s a, to je nekakav narodni spomenik. Odvest ću te u svratište. u kojemu se vrlo dobro jede. — Otvorio je radio, ali su u tom času emitirali koncerat na harfi i Dino počne psovati. — Oh! Dosta! — I nastaviše razgovor o namještenju.

— Žao mi je napustiti upravitelja — reče Ksenija.

— To je škrtac. To sam mu jučer rekao prigodom jednog posla. Ksenijo, sklopio sam vrlo dobar posao. Čitava partija teretnih automobila za Libiju. Veliki posao. Naravno u tome je umiješana i Horschova

ruka, koji je za sebe prisvojio glavni dio. Ipak je za mene ostalo dosta. Tada sam pomislio, da bi nas dvoje mogli sastaviti sebi lijep program. Ti bi koncem mjeseca napustila namještenje, ... jest, osam dana otkaza dovoljno je za sovu i tako bi imala sedmicu dana odmora prije nastupa u novi posao. Ja mogu otputovati, Tom se razumije u moje stvari, Tom nije savršenstvo mudrosti, ali je za ono, što ima da radi, sposoban. Nas dvoje projurit ćemo preko Rivijere, San Rema do Nizze ili Cannesa. Imaš li putnicu?

— Nemam.

— Šteta. Tada ćemo Nizzu i Cannes ostaviti za drugi put. Za sada San Remo. To je dosta veselo mjesto. Bit će lijepo, malo putovanje, jer ja mislim, da bi na koncu konca bilo već vrijeme da nas dvoje legnemo skupa u krevet, zar nije istina?

Ksenija je ostala bez riječi. Zaželjela je u tom času da otvori vratašca i da skoči iz jurećeg auta i da ustane ranjena, isprebijana, jest, možda i ranjena i potpuno iznemogla od gubitka krvi ili protivno: da Dino zaustavi stroj i da je počne ljubiti po licu. To je očekivala i zato položi ruku na njegovu nogu i više puta pogladi hrapavo sukno njegova odijela. Ali Dino otvori radio i usklikne: — Oh, napokon malo vesele glazbe!

Približavao se rok ispita. U zavodu su se djevojke manje družile, rjedje su se sastajale uvečer na razgovor. Nijesu dospjevale niti da se naužiju novoga godišnjeg doba, govorile su: — Zima je bila lijepa! — jer im je tada učenje bilo nalik na zabavu. Sada se svaka odmah poslije večere zatvarala u svoju sobu. Nad zidom dvorišta rasvijetlili bi se četverokuti prozora i prignute nad stolom djevojke su marljivo učile. Tišina je bila savršena, jednolična uz ono kapanje vode na dvorištu. Kada bi to prestalo, možda bi im noć bila lakša. Izvan zidova dvorišta

vladalo je već ljeto, a tu unutra premda je toplo, treba sada još više učiti.

Emanuela bi bila potpuno osamljena, da nije imala Andreu. Isprva je vijest o njihovim sastancima pobudila zanimanje djevojaka, pitale su hiljade pojedinosti, radoznalo su stajale u krugu oko nje i slušale. Upoznale su njegov značaj i što sve on voli, tako da su kod stola govorile: — Ovo bi jelo Andrea volio — kao da su sve same njegove zaručnice. Vremenom se i to pretvorilo u naviknuće kao i Vincini telefonski razgovori. Jedino je Valentina često pitala: — Hoćeš li mi pokazati fotografiju? — Željela je pročitati pisma, što ih je on uvečer kod kuće pisao, a ujutro predavao Emanueli, jer je Andrea lijepo pisao i ta su pisma olakšavala njihovu zajedničku samoću.

U večer bi Vinca i Emanuela na prozoru počele razgovarati u tami i pušile, premda je to bilo zabranjeno, ali su one užívale u tom prijestupu.

U tišini čule bi udaranje sati sa zvonika Trinità dei Monti. — Deset sati — rekla bi Vinca — i mi smo tu zatvorene. I da želimo, ne bismo mogle izaći, u trijemu je tamno, rešetkasta su vrata zaključana, sigurno časna sestra spava sa ključevima ispod jastuka. Jesi li opazila, da se u sredini trijema nalaze vrata, koja nijesu potrebna, jer postoje staklena vrata ulaza, vanjska glavna vrata? To možda nešto znači. To mi je udarilo u oči, čim sam stigla, zapravo, prestrašilo me. Što radi Andrea u večer?

— Uči. A Luis?

— Kako bih ja znala? Mislim, da izlazi, čini mi se, polazi u kavanu politizirati. Jesi li čula? Kod nas borba ponovo počinja. Otac mi piše, da će doskora napustiti stan u gradu i otići na selo. Imamo kuću nedaleko Cordove, ako se tamo vratim, mogla bi me posjetiti. Vrt je pun naranača. Mala kućica, ali mila, jer su tu obitavali naši predi, pokućstvo je lijepo iz vremena, kaka smo bili bogati. Svi su nekoć bili bogati, pa i mi. Prodavali smo naranče.

— To je lijepo.

— Jest. Narančino cvijeće miriši mirisom, koji budi kod čovjeka ljubav za mirovanje, tim mirisom miriši cijela naša zemlja. Luis veli, da se stanje pogoršava, te da će, ako se ovako nastavi, doskora buknuti građanski rat. Umjesto na učenje on, a i drugi studenti, pa i poslanikov sin, misle samo na to. Po mramornim kavanskim stolovima ispisuju: Živjela Španjolska. Piju i puše do kasno u noći. Zato je ujutro pospan, ne uči i ne dolazi na sastanak sa mnom.

Ana i Silvija imale su ispit položiti u listopadu, pa su zato ostale sate i sate zatvorene u knjižnici, gdje su se po njihovim riječima gušile od vrućine. Čim bi tamo ušle i protiv volje njihovi bi glasovi postajali tiši. Sve ih je to tištilo, ta tišina, to nijemo šetanje mladića između kataloga, popisa, taj prizor prignutih mladih ljudi nad knjigama. Ne bi se nikako reklo, da im je dvadeset godina.

U Belluzzijevu domu jedva su opažali Silviju. Možda zato što je ona, dok se profesor nalazio u radnoj sobi, hodala na prstima polagala spise na stol i tiho zatvarala vrata. Gojila je prema njemu poštovanje puno divljenja: on bijaše uvijek tako zaokupljen, tako udaljen od drugih stvari, da ona nije imala hrabrosti da svrati njegovu pozornost na vlastitu nazočnost. Sav se sakrio iza zlatnih naočala, išao je i dolazio sa sveučilišta ni ne opažajući ulica, kojima je prolazio, predavši se sav nevinoj razonodi.

U tamnoj uličici nailazio je na kućna vrata iz običaja, dostojanstvenom užurbanošću uspinjao se širokim stepenicama od siva kamena, polako uvlačio ključ u visoka vrata, te dalje i po vlastitoj kući hodao s istom zabrinutošću kao i po ulicama. Kadkada bi se razmišljajući zaustavio usred radne sobe. U časovima napetijeg duševnog rada i ne znajući, što radi, prošao bi palcem po drugim prstima kao da ih pere. Kroz više mjeseci kao da nije uopće opažao Silvijina rada. Napokon jedne večeri Silvija uđe, po-

stavi mu na stol hrpu papira u sivom kartonu i ostane u tom stavu ne odmaknuvši svoje ruke sa hrpe papira. On je upita: — Što je gospođice, što su ti papiri?

— To je materijal za predavanje.

Istodobno pomisli: »To je previše, previše, sada će se nasmijati i reći mi: »Uzalud ste se trudili!«

Profesor se okrene i smjestivši naočale na nosu upita: — To ste vi sve sami učinili?

Silvija se opravda: — Jest, razumijem, bit će nedovoljno ili previše ili premalo, ali svakako, mislim, da će vam poslužiti, izvolite mi reći, što moram još učiniti.

On je pregledao listove: — Vidjet ćemo, reći ću vam, gospođice, vidjet ću večeras.

Djevojka se vrati kući potištena. Mislila je: »Treba još koješta do uspjeha«. Kod nje je sama marljivost, dobra volja, oskudna darovitost i ništa više. Cijele večeri bila je tužna, žurno je legla u krevet spomenuvši, da je glava boli, a možda je Silviju i zaista glava boljela: samilosno je pogledala na svoje papire za doktorsku tezu. Sutradan je nestrpljivo očekivala čas odlaska profesoru i njegov poziv. Napokon je pozove. Stajao je kod stola kao prigodom važnih izjava.

— Draga Custo — reče joj — vaš je rad izvrstan. Gdje ste pronašli tolike stvari? Oh, svakako ja sam ne bih bio učinio bolje. Pošteno moram sebe upitati, da li sam ja sastavio to predavanje ili vi, osjećam se nezgodno, što preuzimam vaš trud, da ga prikažem kao svoj rad, to je Vaš uspjeli rad. Zadovoljan sam, što sam vas ja otkrio na fakultetu, kod posljednje klupe. Zašto uvijek sjedate u posljednju klupu? Zadovoljan sam, jer znam, da ćete napredovati i mene se sjećati.

Silvija nije znala, što bi odgovorila. Bezbojni smiješak obasjavao joj lice, smiješak pokorne zahvalnosti bića od rođenja naviknutog podvrgavanjima. Što su zapravo bili njezini roditelji? Malo više od se-

ljaka. Sigurno je pokadkad netko, koji je uživao polovicu plodova njihova truda, priznao i njima: »Dobro je.« Silvija je bila zadovoljna tom pohvalom, iako za tu pohvalu nije nitko znao, već samo njih dvoje. Zaželjela je čak u tom času da učini nešto više, da mu obeća: »Slušajte, gospodine profesore, ne ću više odmaknuti očiju sa knjiga i noću ću raditi. Ova vaša izjava povjerenja ne će biti uzaludna.«

Tako ganutu iznenadila ju je Belluzzijeva supruga, koja je ušla noseći šalicu čaja. To je bila žena ne više mlada, ali koja nije htjela da prestane biti mlada, vrlo crne kose, debela, obučena u haljinu svijetle boje, bijele su joj ruke ispunjale rukave. Uvijek je sa čuđenjem gledala na tu crnu mladu djevojku, koja je sate i sate pretraživala po spisima njezina muža. Silvija je gospođu pozdravljala nehajno, ne prekidajući svoj posao. »Kao da imamo u kući životinju« pričala je Dora svojim prijateljicama: »kao staro pseto. Ne ću poricati njezinu inteligenciju, ali tako je crna, da uvijek izgleda nečista, ne znam, kako je Guido može držati u svojoj blizini.«

Onoga je dana Silvija bila tako ganuta da je vidjevši gospođu, gdje ulazi, ostala bez riječi i pocrvenila je, kao da je zatečena u krivici. Profesor spazivši ženu razvedrio se, napustio svoju skladnu ukočenost, skinuo naočale i pošao joj ususret:

— Oh, hvala ti, hvala ti, Doro, uvijek misliš na mene . . .

Kadgod bi ona ušla, on bi se trgnuo, dok mu je lice sjalo od zadovoljstva. Pred tom šalicom čaja Silvija je osjećala, kako njezin trud gubi na važnosti. Provela je noći nad malim stolom, trljala oči od pospanosti, ne htijući zaspati nad radom, koji zapravo nije bio njezin: Vinca je spavala u susjednoj sobi, činilo joj se da čuje jednolično Vincino dihanje i to je i nju uspavljivalo, da rastjera san vukla je samu sebe za naušnice, sastavljene od dva crna mala korotna grozda. Od toga bi joj ujutro male rupice na ušima bile sve užarene.

Položila je na stol taj svoj teški rad. »Sve je to bezvrijedno« ponavljala je sebi »već sve pripada prošlosti.« I najrazumnijeg čovjeka može svladati jedna žena, samo jednom ženskom kretnjom, onim dražesnim i slobodnim načinom pristupanja, i to žena, koja u toj sobi ništa ne razumije, za koju je ta soba kao neka kemijska radionica, ali ona ulazi u sobu svojim miomirisom, svojim uređenim licem i donosi šalicu čaja. Ona ulazi kao prava žena, dok ja stojim kraj njega kao da sam njegov drug. Kada ja ulazim u sobu, on niti ne opaža, da nije više sam. Ja stojim s ove strane, na strani muškaraca.«

Silvija je začuđeno promatrala gospođu Doru, kako govori sa mužem kao da ga zaista ljubi: Silviji je bilo poznato; ta će žena, čim se vrati u svoju sobu, uzeti šešir i otići. Muž je nije ispitivao, kamo ide. Za njega nijesu postojali ni ljudi ni ulice, ostajao je osamljen u radinoj samoći. A ona odlazi ljubavniku, eto, doskora će biti stara, a ipak odlazi ljubavniku. Često je dugo govorila na brzoglasu i Silvija je ne htijući čula kroz tanki zid više razgovora. Ćeretala je ispod glasa, djetinjastim slatkim riječima, prigušeno se smijući. U tim je razgovorima profesora nazivala jedino nadimkom: »on«. O n je izišao, o n se vratio, o n baš izlazi. Treće lice jednine. Ništa više. Prije izlaska donosila je »njemu« šalicu čaja. I od te šalice njemu bi se kroz čitav dan zadržala slatkoća u ustima.

Više puta Silvija je pomislila da ode iz te kuće, nije mogla da i dalje bude svjedok toga varanja. Pomišljala je da će onoj dvojici ponestati užitka samog varanja, te da će im zato brzo dodijati. »O n« nije ništa opažao. To je bilo nalik na klanje teleta u snu.

Silvija je teškom mukom čuvala tu tajnu, kadkada bi zaželjela da kaže sve profesoru, ili da barem ispriča drugaricama, da iskaže svoj osjećaj nepravde. Dora ima pravo da ga napusti, ali ne smije ga varati. Čovjeka, kakav je Belluzzi, ne smijemo varati. Uzdignuo ju iz ničega, a ona ga vara. Zašto mu ne veli: »Zbogom, odlazim, tu mi je dosadno?« Ali ona ne će da

napusti udobnost sobarice sa bijelom povezom na glavi i pozlaćeni salon.

Željela je da se izjada, ali ipak nije ništa govorila, jer nije htjela da kasnije drugarice na predavanjima iza njegovih leđa zamišljaju, kako ona dvojica razgovaraju na brzoglasu izmijenjujući besmislene ljubavne riječi. Cijela dvorana ispunila bi se tim riječima i miomirisom one ženske bijele debele puti, svi bi to gotovo gledali pred svojim očima, ismijavali njega, slijepca i gluhaka, koji bi i dalje odmjerenim kretnjama komentirao sonete iz trianestoga stoljeća.

Jedne večeri Augusta reče Emanueli: — Hoćeš li večeras učiti? Željela bih, da dođeš k meni, imam s tobom govoriti.

U Augustininoj sobi osjećalo se ljeto. Kornjača se pomicala po podu kraj prozora, sardinijski su sagovi i jastuci nestali, a ljubičasti cvijet hortenzije krasio je ormar.

— Želiš li kavu? Skuhat ću.

— Vrlo rado.

Augusta se trudila oko grijala, dok je Emanuela promatrala slike po zidovima. Sve su to bile slike sardinijskih tipova, tvrdo izrezanih lica u starom kamenu, istaknutih jakih jabučica, pod gustom crnom jakom kosom, divljom kao konjska griva, mršavih žalosnih blijedih lica: lica izbrazdana vjekovnom sjetom rase naviknute na patnju, lica ne obasjana nego bolno protegnuta od mračnoga sjaja očiju, u kojima kao da se odražava očajnička sjeta kamenitih pašnjaka, po kojima brste runjava stada i titraju srsi nezdrave groznice.

— Lijepo je u ovoj sobi: tu osjećamo, da živimo.

— Jest, vi ostale mislite jedino, kako ćete otići i zato su vaše sobe nalik na svratišne sobe. Koja od vas ostavlja za sobom nešto od same sebe? Oklijevate kod ispražnjivanja kovčega, misleći, da se time ne ćete privezati uz ove zidove. Ili zato jer sve ne trpe jednako?

— Zašto ti trpiš?

— Reći ću ti, zato sam te baš nazvala, nije moguće tako dalje — primi kavu, šećer je unutra — pomislila sam: ti me jedina možeš razumjeti.

Emanuela je bila svima prijateljica, činilo se nemoguće, da osobu simpatičnu Kseniji može voljeti Milly, a Augusta pozivati u pomoć. Možda zato što je kod Emanuele postojala hitra intuitivna i uvijek budna sposobnost: obasjati samom sobom svakoga, koji joj se približi, a možda je i svojom vanjštinom budila suosjećaj simpatije. Tako je svaka u Emanueli kao u živom ogledalu gledala samu sebe, i premda je to ogledalo imalo mnogo lica, ono je ipak otkrivalo samo ono dobro, ono, koje je oživljavalo i živjelo od lica, koje se u tom času u ogledalo ogledavalo. Ta igra odraza bila je i za samu Emanuelu neprestano otkrivanje, ona je mogla opaziti, kako iz njene unutrašnjosti niču i dolaze na površinu uvijek nove i do tada nepoznate crte njene ličnosti. Izvana osvijetljena, obasjana od dodira s drugim osobama prodirala je malo pomalo njezina fizionomija na neobičan način iz sjene.

— Je li kava dobra? — nastavljala je Augusta. — Čini mi se, da je dobra. Sama kuham kavu, jer je ona časnih sestara prava nečista voda. Pravo veli Vinca, da one popiju dobru. Želiš li malo dvopeka? — i ne čekajući na odgovor nastavi drugim glasom: — Dakle nijesi nikada samu sebe upitala, što ja zapravo radim u zavodu? Pomisli, da sam ja to često puta zapitala sebe o tebi . . .

— To ti je dobro poznato, Augusto, zašto o tomu govorimo? Došla sam učiti povijest umjetnosti, osim toga moji su još uvijek daleko, vratit će se koncem mjeseca . . .

— Ali pišu ti iz Firenze . . . dakle: tu je nešto. Ali sve me to ne zanima. Ne ću nikome dijeliti lekcije. Ali jer sam upisana na fakultetu mislite, da ja učim. Ja ne učim. Niti onda, kada do kasno uveče gori svijetlo u mojoj sobi, ja ne učim.

— Oh, zaboga, Augusto, što onda radiš?

Nije odmah odgovorila. Nešto se na njezinu licu raznježilo, očito kani da drugarici ispriča sve, a ipak joj je teško. Napokon reče: — Pišem.

— Pišeš?

— Jest.

— Što pišeš?

— Pišem romane, novele. Ovo je — i iz ladice izvadi omot sitno ispisanih listova — moj noćašnji rad.

— Govoriš li istinu?

— Svakako. Pišem roman, veliki roman. Sada ću ti sve priznati. Slušaj: ja se mučim, trošim snagu i nitko ne će ni da čuje za moja djela. Možda bih trebala tuđu pomoć, poznavati nekoga . . .

— Zar ne poznaš nikoga u Sardiniji?

— Oh, u Sardiniji! Tamo, nakon Deleddina slučaja svaka žena, prozor koje gleda na brdo i koja ima lijepu kuhinju i dvorište počinje pisati o svojoj kući i o svojem djetinjstvu. Sada se tamo više ne može. Deledda je uspjela, jer je Bogom bila nadarena. Čudo nije ležalo u sardinijskoj zemlji, već u njoj. Sada sve misle, da se čudo nalazi u samoj zemlji. Možda i ja sama . . .

Augusta je zaista stara. U njenoj kosi opažaju se brojne srebrne niti, sigurno se približava četrdesetoj. Jednom je šaleći se upitala Anu: — Što misliš, koliko mi je godina? — Trideset — odgovorila je djevojka. Augusta se nasmijala: — Dobra si —, ali nije priznala, koliko joj je godina«.

— Ali o čemu pišeš?

— O ljubavi, same ljubavne zgode.

Pretraživši ladice izvadi omot papira privezan vrpčicom.

— Pozvala sam te, jer želim, da ti pročitam ovu pripovijest. Moraš mi reći iskreno, da li ti se dopada. Radila sam na tome mjesec dana. Poslala sam rukopis književnom časopisu, u kojemu se tiskaju sa najvećim počastima stanoviti futuristički sastavci. Pisala sam im dva puta priloživši marke za odgovor. Najprije su šutjeli, a na koncu odgovorili tek na moje treće pismo, da nije dobro, da sastavku nedostaje kralježnica, da nema čvrste temelje. Ti si razumna djevojka, putovala si i čitala. Nijesi prva na koju sam naišla, iako na sveučilištu ne učiš. Tu ne vrijedi sveučilište! Ostale su zatvorene u prašnom svijetlu knjižnice, ne bi shvatile, nedostaje im osjećaj za općenitost. Kažem ti: želim tvoj sud. Novinari, nakladnici, ljudi nedovoljno ozbiljni, tiskaju na preporuku ili da ohrabre novi stil, tiskaju kojekakva piskaranja nespremnih ljudi. A kada im dopane ruku dobra stvar, ne će ni da je pročitaju. Ne znam, kako ćemo tako napredovati. Prije par dana pročitala sam ovu trostupačnu recenziju o knjizi jedne žene, donijeli su čak njenu sliku. Što sam mogla učiniti? Kupila sam tu knjigu i svake je večeri čitala . . . nije ništa. Nemoguća priča o ženi i trojici radnika, čak je nemoguće shvatiti, kako čitava stvar završava. Eto ti tu knjigu, pogledaj, dvanaest lira, jedan od najboljih nakladnika, trostupačna recenzija . . . a što vele čitatelji? Čitatelji promatraju sliku i vele: sve je to dobro, sve su shvatili i autorica je lijepa djevojka. Ovaj isti nakladnik mi je odgovorio da ne može tiskati moju knjigu poradi nestašice celuloze, nema papira i vratio mi rukopis. Tim krugovima kao da je dobro došlo pitanje celuloze. Što možeš odgovoriti ili kako suzbiti takav razlog?

— Imaš pravo.

— Sada ću ti pročitati. — Razveže vrpčicu i otvarajući rukopis nastavi: — Ti si sigurno uvijek mislila: »Augusta je očito pretupa, kada ni ne pokuša da načini ispit.« Međutim ja velim, da ću ispit ipak načiniti. Međutim ove djevojke dolaze i odlaze, vraćaju se u svoj zavičaj, udavaju se, rade i nikada se ne će više mene sjetiti.

— Ali koliko kaniš ostati ovdje?

— Dok nešto ne napravim. I dalje ću ovdje gnjiliti

u društvu koludrica, ali u Sardiniji se ne ću nikada zadržati više od dva mjeseca i to ljeti.

— Znaju li tvoji, da zato ovdje ostaješ?

— Znaju. I kada ne bi bilo tako, ipak se kući ne bih vratila. Ne možemo se vraćati. Kada bi to roditelji znali, ne bi nas slali u gradove. Ako se kasnije i vratimo postajemo zle kćeri i slabe supruge. Koja od nas može zaboraviti da je bila podpuno svoja gospodarica? Osim toga u našim krajevima, ako smo provele same u gradu nekoliko godina, smatraju nas izgubljenim ženama. One, koje su tamo ostale, koje su iz majčinih ruku prešle u muževljeve ruke, ne mogu nam oprostiti, da smo mi vidjele nove stvari, nova lica, da smo raspolagale ključevima svoje sobe, da smo mogle ulaziti i izlaziti, kadgod smo htjele. Muškarci nam ne opraštaju, što znamo isto koliko i oni. Mislim time na mlade djevojke. Ja sam već ... već zrela. Kada sam se zaručila, govorili su, da je Loris to učinio iz novčanih razloga. Možda s pravom. Sada, jer ne mogu tvrditi da nemoralno živim, vele, da sam doživjela neuspjeh u književnosti.

— Nemoj mariti za ono, što vele?

— Jest, trebalo bi tako. Ali čim nam uspije uzdići se nad ovakvo mišljenje, znači, da se mnogo toga u našem životu rascvalo. Kada više ne plačemo poradi poraza, znači da ne vjerujemo više u pobjedu. Znači: život teče nad nama ne nanašajući nam ni dobro ni zlo.

— Istina je.

— Dosta je. Nijesam te pozvala da raspravljamo. Časna je sestra kriknula u hodniku, otvorila sve sobe kršeći svačiju intimnost. Našla ih je mirne. Augusta je pripremala svjetiljku i časna sestra razočarana zaželi laku noć i žurno jurnu prema susjednim vratima, iza kojih su odzvanjali glasovi i smijeh. Augusta pričeka, da se utrne električno svijetlo, zatim privikavajući oči na slabo svijetlo petrolejske svjetiljke, nakašljavši se, pročisti grlo kao kazališna pjevačica prije pjevanja i počne čitati.

Bila je to krzljava pripovijest nalik na školsku zadaću. Lica opisana u tančine počevši od boje kose do boje cipela. Život nije prekoračivao rešetke zavodskih prozora; uredan, isčišćen, to je zaista bio rad usidjelice.

Takav je bio Emanuelin dojam, ali kada je Augusta postavila pitanje: — Sviđa li ti se? — Uljudno je odgovorila: — Lijepo je. — Zar bi koristilo reći istinu? ...

— Jest, lijepo je, ali ipak ne će da to prime. Reci mi, koji ti se odlomak najviše sviđa?

— Onaj o rijeci.

— Ne, to nije dovoljno moderno. Naprotiv zaključak je nešto novo. Hvala ti, Emanuelo, osjećala sam potrebu da upoznam nekoga sa svojim radom. Teret tajne, za koju nitko ne zna, teži nam je. Sada možeš otići, ja ću dalje raditi.

— Tako kasno?

— Oh, tek je jedanaest! U ovaj sat radim najbolje, jer je tiho. Skuhat ću još jednu kavu. Treba da se žurim. Meni ne preostaje još mnogo vremena, ali za ovu novelu, koju sada pišem, sva će vrata biti otvorena, uvjerena sam. — Govorila je na prekide, kao da govori samoj sebi glasno i namrštena čela. — U toj pripovijesti ... ne, ne ću ti reći, kada je dovršim i podpuno sredim pročitat ću ti je.

*

Andrea joj se javio, čim je izašao iz zgrade sveučilišta: — Dobro je, Nuelo, prošao sam. — Emanuela je odmah otišla i pokucala na Augustina vrata: — Andrea je prošao! — Neke su već bile to doznale na sveučilištu, sve su odobravale: »Bravo, Andrea!«

Ujutro je zagušljiv zrak prijetio olujom. Ona je čekala na njegovu vijest, pogledavala na sivo nebo i mislila: »Kiši.« Nije li to nepovoljan predznak? Oko podneva kroz niske oblake prodrle su olovne zrake sunca. Lagani vjetar rastjerivao je oblake, pojavile

se plavičaste mrlje, zatim se plavetilo rasprostrlo i pokrilo cijelo nebo. Kada je sunce zapadalo, vrijeme je bilo vrlo lijepo.

Andrea je čekao Emanuelu iza zavodske zgrade kraj uspona, koji vodi do »Ville Medici«. Spazio je, kako dolazi k njemu malim užurbanim nestrpljivim koracima. Pristupivši reče mu: — Bravo, i drugarice su rekle isto.

Bez riječi on je primi nježno za ruku i krenu skupa spora koraka. Pošli su velikom alejom, pred njima i za njima kao u povorci išli su drugi parovi. Vedri sumrak od vremena do vremena kao da je podrhtavao od šuma uzbibanog lišća platana.

— Jest, zaista sam zadovoljan — reče napokon — tako ću doskora svršiti. Ovo je predposljednji ispit prije doktorata: zadovoljan sam s ocjenom, ali nas ispit uvijek donekle razočarava, pa i u slučaju uspjeha. Neprestano učimo, a na koncu izlazimo iz ispitne dvorane osjećajući, da se još uvijek nalazimo na istoj točki.

Parovi su pred njima također išli laganim korakom procesije. Bilo je toliko parova, sve tamo do raskršća gdje se jedan rukav aleje uspinje prema Pinciju. Svuda je vladala velika tišina, jedino je pod bezbrojnim koracima šuštalo savijeno, sa platana popadalo lišće. Riječi se pretvarale u šaputanje, a kadkada nije bilo potrebno uopće izgovarati riječi. Svaki je ljubavni par bio kao zatvoren u vlastitom krugu podpune samoće, kao da je »Villa« otvorena samo za njih. Češće bi odjeknuo krik kakvog dječaka, ali se nigdje nije moglo zapaziti ni jedno dijete, nije se moglo uopće zamisliti, gdje se zapravo nalaze ti dječarci i gdje se igraju. Sunce je ražarilo stakla grada, koji se crvenio nisko pod alejom s istaknutim zvonicima i gustim svodovima, pogdjegdje se sunčani sjaj pretvarao u grimizni nalik na bljesak vatrometa.

Emanuela i Andrea sjedoše kraj vodoskoka, koji je bio opasan polukrugom mirtina granja.

— Tu je lijepo — reče Andrea — kao u našem vlastitom vrtu.

Djevojka potvrdi: — Jest, tako je.

— Pruži mi ruku!

Voda je tekla prigušeno žuboreći kao da teče iz prirodnog izvora.

— Kada budemo imali svoj dom, uredit ću isto takav vrt sa žuborećom vodom. Danas, poradi ispita, čini mi se naš dom bližim. Ipak mislim, da ću i na dan doktorata imati isti osjećaj: osjećaj zadovoljstva, ali i beskorisnosti. Ne ću moći otići na primjer u kakvo ministarstvo i izjaviti: »Pogledajte, ja sam onaj, koji je jutros doktorirao,« niti će tada svi ustati, potrčati k meni, pokazati mi sobu u lijepom stilu krivotvorenog Rinascimenta i reći mi: »Izvolite sjesti, to je vaš stolac, čekali smo na vas.« Nikako... Ili otići kao profesor ne znam kamo... što bi jeli s onakvom plaćom, ženice?

Smijao se. Zatim ozbiljno nastavi: — Da ispitamo ponovo račune, Emanuelo?

Dan se lijeno gasio. Ljudi su prolazili ne gledajući ih. Računao je: — Pet stotina za kuću... — nastavio bi zbrajanjem, ali bi konačni zaključak bio uvijek: — I kada bi se ti odrekla sobe za primanje, a ja nogometnih utakmica i cigareta, trebali bismo barem dvije hiljade lira. Ne možemo se odreći svega toga, jer bi nam doskora naš zajednički život postao nepodnošljiv. Dakle trebali bismo dvije tisuće i pet stotina.

— Skupa.

— Dobro. Ali ako me kasnije zaboli zub i moram poći zubaru, da mi ga izvadi? A ako ti pođeš frizeru na trajnu ondulaciju? Molim te, Emanuelo, nemoj mi ponoviti da ti imaš za sebe svoj novac, baš ga zato i ja moram imati za svoje potrebe.

— Tada je sve to nemoguće.

— Ipak to pitanje moramo riješiti, jer se ja ne odričem radosti da pokucam na vrata stana, na kojima će biti ispisano moje ime, radosti, da vidim,

kako mi dolaziš nasmiješena ususret, da osjećam ulazeći ugodan miris pečenja, da spazim prostrt stol za nas dvoje, za doktora Lanzianija i njegovu suprugu. Ali ujedno pomišljam na brojne moje oženjene prijatelje, koji gladuju, njihove su oči uvijek tužne, oči su njihovih žena također tužne, blijeda djeca takodjer žalosnih očiju. Ne, vjeruj, to je strašno. Nas dvoje naviknuti smo dobro živjeti.

— Što onda možemo?

— Možeš zamisliti lice mojega oca, kada mi je danas kod ručka čestitao na uspjehu i kada sam mu rekao: — Jest, dobro je, vrlo sam zadovoljan, ali nakon položena doktorata radit ću u tvojem dućanu.

— Ti si mu to rekao?!

— Jest, ali ti ne znaš, koliko smo raspravljali, kada sam se upisao na sveučilište. »Tri pokoljenja draguljara, kraljevski grb na izlogu . . . — govorio je otac očajan, ali ja ipak nijesam popuštao: »Odvratan mi je vaš obrt stajanja iza pulta . . .« — Ne možeš zamisliti što se tih dana odigravalo, otac nije sa mnom govorio, majka je trčala od jednoga do drugoga . . . smirio se kada sam postao liktor, jer je tom prigodom moje ime izišlo u novinama. Zato je danas iznenađen ostao bez riječi, ali ja sam nastavio: »Radit ću u dućanu, ti ćeš mi davati ono dvije hiljade lira mjesečno, kako si mi davno obećao ako se ne upišem na fakultet.« »A doktorat«? upitao me. »Uokvirit ću diplomu i objesit je u dućanu ili će mi poslužiti kod nuđenja dragulja, nuditi ću ih mušterijama govoreći u stihovima.« Ja sam i dalje tako govorio, on se razbjesnio, odbacio ubrus i počeo vikati: »Zaboga, Andrea, što znači takvo ponašanje?« Trebala bi samo čuti, Nuelo, kakav je očev glas kada bijesni, ali poznam oca i mirno sam odgovorio: »Znači to, da trebam zarađivati, jer se ženim.«

— Zar si mu zaista tako rekao?

— Baš tako. Zamisli taj prizor, otac viče, ustaje, ručak je pokvaren, u sobu ulazi djevojka noseći meso, otac viče: »Ne ću jesti, ne ću jesti.« Ali ja

poznam njegovu narav. Do mjesec dana predstavit ću te mojima. Sutra ću na svoj noćni ormarić postaviti tvoju sliku.

Do tada je Andrea gnušanjem govorio o životu u dućanu; sve mu je bilo mrsko počevši od one oderotine na željeznom kapku izloga do baršuna u izlogu, ono slugansko i ponizujuće očekivanje mušterija. Čak je mislio, da se od neprestanog gledanja lećom kvari vid i da zato svi draguljari nose naočale. »Mrzim takav njihov dugogodišnji život, mrzim oca, kada pokazuje kamenje kao da rukuje najvažnijim pravom, mrzim pomoćnike nečujna koraka, mrzim majku, dok sjedi u pokrajnjoj sobi, toploj i uređenoj kao da je stambena soba, ona odlazi tamo svakog podneva, skida šešir, šiva. A kada ulazi koja mušterija odlaže svoj ručni rad na koljena, napinje uho, i nastavlja opet da radi. Kad je dućan prazan otac sjedi kraj nje i čita novine. Sada je Andrea sve to prihvatio samo zbog nje. Sada je trebala progovoriti i reći: »Slušaj Andrea, nešto ću ti reći, nešto što je prošlo i što se već davno završilo. Zamisli, on je već mrtav, ali je djevojčica ostala. Nju ću poslati u Švicarsku, ti si razuman mladić, shvati me.« Treba govoriti, jer inače svi ti razgovori, svi ti nacrti o budućnosti, postaju beskorisni, jezoviti kao pripremanje pelena djetetu, za koje se unaprijed zna, da će se roditi mrtvo.

— Slušaj, Andrea . . .

— Ne, ne ću ništa slušati. Govorit ćeš o svojemu novcu. Dobro je, imat ćemo i tvoj novac, ali skupa s mojim. Ili se možda stidiš biti žena trgovca umjesto profesora filozofije?

Nije moguće govoriti! Ponovno je pričao o njihovu budućem domu.

— Vi žene ne možete shvatiti, za vas roditeljski dom je i vaš dom, ali nama je stran svaki dom, koji nije potpuno i samo naš, znači: dom, u kojemu se nalazi naša žena, u kojemu se rađaju naša djeca. Ja želim imati pretince, u koje ću moći postavljati svoje

knjige, a da kraj njih otac ne postavi svoje kriminalne romane. Želim ulaziti i izlaziti znajući da me netko čeka, da baš mene čeka. Ali možda ćeš kadkada i ti htjeti doći u dućan kao moja majka. — Smijući se nadoda: — Kada ja budem nosio naočale. — I nježno je potapša po licu.

Kako da mu iznenada rekne: »Andrea, ja imam dijete«?

Sebičnu djevojčicu, koja živi u svojem vlastitom svijetu, u koji drugi ulaze samo da posluže njenoj udobnosti. Kada bi je majka posjetila nakon kratkog zadržavanja djevojčica bi zaželjela, da se vrati igri sa drugaricama. Razgovarale su jedino o nevažnim stvarima. »Donijela sam ti...«, »Što si mi donijela?« Čim bi Štefanija preuzela omot, a Emanuela joj omot predala, svaki je razgovor postajao bespredmetan. Emanuela je željela da je zagrli, da je stisne k svojim grudima, da osjeti miris djevojčine kose, ali je to mogla samo trenutak uživati, doskora bi se djevojčica istrgla, udaljila, tražila svoj vlastiti nezavisni život. »Nema smisla« pomišljala je majka »rađati djecu, ako ih ne možemo niti časkom zadržati na krilu.« Njezino je materinstvo postojalo iza vrata toga zavoda, nalik na bolnicu i čim bi izašla oslobodila bi se tog osjećaja. Nju je jedino mučilo to što mora izmišljati laži, kako bi joj dopustili da posjeti djevojčicu, zatim strah da će Andrea doznati njezinu varku. Nije se usuđivala da mu kaže: »Posjetit ću neku moju rodicu«, jer se je bojala, da će on iznenada upitati: »Nije li zapravo to tvoja kćerka?«

Shvaćala je, da daljom šutnjom pogoršava svakim danom svoj položaj, a ipak nije mogla govoriti, jedino se u sebi mučila slušajući Andreu kako sanja o budućnosti. Suze bi joj navrle na oči, Andrea je mislio, da su te suze posljedica njezina ganuća i rugao joj se, otvarao joj torbicu, postavljao joj pred oči ogledalce pokazujući joj kako je ružna dok plače, zatim je primao za ruke, stiskao ih i govorio: — Draga ženice, — ne znajući da ona baš zato plače, što se

sve to nikada ne će moći obistiniti. Emanuela je odlučila: »Bolje je tako nastaviti, otac će mi pomoći, govorit će s njim uoči vjenčanja, Andrea me obožava.«

»Andrea ne bi mogao bez mene živjeti.«

Uvečer je ispričala drugaricama Andrejinu odluku.

Silvija pogođena primijeti: — Zaista je njegova ljubav velika, kada se za nju odriče svojeg zvanja!

Valentina upita Emanuelu, da li je sada neobično sretna.

Par dana kasnije Emanuela i Andrea odoše sa Vincom pogledati novu Luisovu sobu. Andrea se isprva protivio: — Ne sviđa mi se ta djevojka. Kakvi su odnosi među njima? Nijesu niti zaručeni. Reći ću ti: čini mi se nijesu to ljudi za tebe. Osim toga, zašto se ta djevojka, — i onako ne uči niti bilo što radi —, ne povrati u svoj zavičaj?

Emanuela se bojala, da će sastanak biti i previše hladan. Desilo se naprotiv, da su Andreu zanimali Luisovi razgovori. Luis doduše nije bio lijep, kako ga je Vinca opisivala. Onizak i crnomanjast imao je široka usta sa bijelim konjskim zubima, koji su virili. Govorio je talijanski miješajući na smiješan način španjolske riječi i naglaske; žive su kretnje ruku pratile njegov govor.

Jedina zanimljivost kuće, u kojoj je Luis stanovao, bila su ona kućna vrata sa freskom iz doba Preporoda, stepenice su bile tijesne i slabo rasvijetljene. Dok su se uspinjali, otvorila se jedna vrata i iz unutrašnjosti prodre miris pržena mesa i plač djeteta. Zadnji red stepenica bio je još uži i strmiji tako da su morali ići jedan po jedan. Napokon uđoše u veliku sobu bez ikakva ukrasa, u uglu stol za crtanje, zidovi zastrti arhitektonskim nacrtima, k tomu još dva kauča, jedan servis za čaj. Sve je te stvari oživljavalo svijetlo, što je prodiralo kroz veliki stakleni zid, iza kojega se prostirala pitoresktna okolina niskih kuća, svodova, a iza ovih ugodno zelenilo Gianicola.

Luis je čekao na njih u društvu Pepea i drugih studenata. »Svi mi Španjolci trebamo sada biti skupa«, govorio je i zato je htio, da Vinca upozna njegove prijatelje. Ona je i dalje bila zbunjena, nije osjećala da je sunarodnica i drugima kao što je Luisu. »Na koncu konca« — mislila je — »ne trebamo grliti se sa svakim, koji ima istu putnicu kao i mi.« Luis se držao prema njoj kao prema prijateljici, kao i prema Emanueli i to je Vincu srdilo. Ako ne želi drugima objaviti, da se oni ljube, zašto ju je pozvao? Andrea i ostali mladići razgovarahu o politici, Španjolci glasno, Andrea odlučno i mirno. Djevojke su sjedile na kauču, Vinca je bila toliko uzbuđena, da se nije sjetila: »Ovdje spava Luis«. Ostala je uz Emanuelu, ali ni prema njoj nije imala isti osjećaj kao u zavodu, tu, u društvu drugih osoba nijesu znale, što bi govorile. Ustale su i počele pregledavati nacrte obješene po zidu: na mnogima je bio Luisov potpis, na drugima njegovih prijatelja također Španjolaca. Visoke kuće sa glatkim plavičastim pročeljima, prostranim staklima gotovo usijanima od sunca. Crveni mali ljetnikovac nalik na veliku kocku imao je okrugle prozore: pred ulazom u ljetnikovac četiri mala čempresa, uspravni kao igračke, s kojima je arhitekt prikazao jedinu svoju pjesničku inspiraciju. Vinca je zanosno promatrala nacrte i ponavljala: — Velik je on umjetnik! — i pogledavala na njega, koji je živo raspravljao, govorio o crvenoj Španjolskoj, o izmučenoj Španjolskoj, o bombama razrušenim crkvama, o ženama, koje su svezane u vreće i bačene u more, o djeci, kojoj su odrezali ruke, o grobljima sa raskopanim mrtvacima, Vincina je majka pokopana u Španjolskoj: djevojka uzbuđeno klikne: — Jest, treba s time svršiti. Zar svi mi ne možemo ništa? Zar moramo ostati skrštenih ruku i gledati kako uništavaju zemlju?

Na njezine nenadane riječi mladići nijesu odgovorili. Luis ustane, nježno položi ruku na njeno rame i reče: — Que hacer? Što mi možemo učiniti, Vinco?

U tom času jedna već u godinama žena, crvenkaste kose, izbijeljena lica, debela, u svijetloj, cvijećem išaranoj, haljini gurne vrata i provali u sobu u pratnji blijede djevojke i mladića s naočalima. I ovi su bili Španjolci. Djevojka je bila zaručnica Pepea, a njezin brat Ignacije učio je također arhitekturu, više je puta Vinca čula o njima govoriti. Majka sjedne teško na divan, i to zbog svoje tjelesne građe tik uz rub, zadihana od dugog uspinjanja po stepenicama, od topline, koja se pretvarala u zagušljivost. Dok ih je Luis predstavljao, ona je pružala smiješeći se ruku, zbunjena od vlastite umornosti. Govorila je visokim, kriještavim glasom.

— Ay! — govorila je. — Morali smo doći pješke, na trgu ni jedne kočije, moja Pilar je tvrdila: — Tu je odmah, tu blizu. Umorna sam, te stepenice, te stepenice! Ali je ovdje gore lijepo, zašto ne otvarate prozor?!

Znoj joj je curio po naličenom licu. Pilar se približila Vinci, jedna se drugoj smješkala bez riječi izrazujući međusobnu stidljivu simpatiju kao kad se djeca susreću. Gospodja promotri Emanuelu i Vincu kroz lornjon, zatim usklikne: — Dios! Bajne li ljepote! Que bellezas! Koja je Luisova zaručnica?

To je bio prvi put, što je Vinca čula da je nazivaju takvim nazivom i nije se usuđivala odgovoriti, ali pošto ju je Emanuela gurnula rukom, hitro odgovori: — Ja . . . ja . . .

— Dođi, da te vidim! Pokaži se, koliko ti je godina? Dvadeset i jedna? Kao i mojoj Pilar! Jesi li vidjela moju Pilar?

Zatim obrati pogled na drugu stranu, Vinca je više nije interesirala. Bila je uzbuđena od jednoga jutarnjega posjeta, nije mogla drugo misliti i drhtala je od želje, da sve ispriča.

— Jutros je u moju sobu ušla moja . . . crijada . . . kako vi kažete? . . . sobarica i reče mi: — »Tu je neka gospođica, dolazi iz Španjolske«. Figurese! Zamislite! Bila sam raščešljana, u kućnoj haljini, ali

rekla je »iz Španjolske«. Odgovorila sam, neka pričeka, neka pričeka, odmah ću doći. Otišla sam i našla krasno stvorenje, vrlo lijepu plavojku, vitku, platinasto plave kose, prava filmska glumica. Slala ju je k meni jedna moja prijateljica, stara prijateljica, kojoj su one zvijeri ubile sina tako *ni os ni Dios*, tanetom u leđa, na mjestu, imao je dvadeset i dvije godine. Dakle, djevojka je, *pobrecita* bila blijeda kao vosak: čudom se spasila, htjeli su je strijeljati, jer je zaručena za člana falange. Mjesec dana je bila u zatvoru sa drugim ženama, članicama aristokracije, dvjema opaticama i jednom ženom u drugom stanju. Uhitili su je usred ulice. »Dođite s nama« — i ona je odmah pomislila: *me matano*... što znači, uhitili su je...

Pilar je prekine: — Jest, ali najprije reci, da ona nije Španjolka, na konzulatu...

— Ah, istina, istina, ona je dakle iz Sjeverne Amerike, ali joj se sviđa Španjolska, *ya lo creo*, majka joj je Španjolka, ona živi u Španjolskoj. Na američkom su joj konzulatu rekli, neka bude mirna, američka je državljanka ne mogu joj ništa, ne će je ni dirnuti, ali oni, baš te pitaju za papire. Zatvorena dakle u jednomu *sotano*, kako se kaže?, jest, podrumu, skupa s onim drugima, dvije su odveli na strijeljanje. Tako ih pozivaju: »*Vamos de paseo*«, idemo na šetnju i više se ne vraćaju. Stigla je ovamo iznemogla, napola mrtva od gladi, sve mi je to pričala, dok sam joj davala juhu. Danju i noću opatice su molile, trudna je žena plakala, ali jednoga dana počne jaukati, zatim urlikati od porođajnih bolova. Dvadeset i četiri sata je neprestano vikala, a one se zvijeri nijesu niti približile. Žene su lupale na vrata, ništa, same, kao psi, u tami, opatice su pomagale sirotici, koja se napokon sutradan oslobodila.

— Dijete je bilo mrtvo — prekine je Pilar. Donna Inez pogleda je srditim pogledom, jer joj je iz usta otela najvažniju riječ i utisak. Zatim nastavi tišim glasom: — Jest, mrtvo. Majka napola mrtva od izljeva krvi ostala je tu, u nečistoći, plakala je, očajavala, grijala vlastitim dahom djetešce htijući povratiti mu život. Dva dana kasnije odnijeli su mrtvo tijelo, majka je imala groznicu, sigurno infekciju i buncala. Opatice su ponovo molile i taj njihov je šapat, po riječima djevojke, tjerao u ludilo. Sutradan je jedan od onih zvijeri otvorio vrata i rekao: »*Es domingo*, danas ćete imati pečenku, pečena zeca.« Kako su bile gladne, sve su pojele, pa i opatice kao i rodilja. Kasnije se dvojica od onih pojaviše na vratima i počeše se glasno smijati. »*Bueno*, dobro, zar ne?« pitahu smijući se kao pijani. Znate li, što je zec zapravo bio? Ono mrtvo djetešce!

Djevojke su od groze kriknule, muškarci su slušali blijedi. Emanuela se stisnula uz Andreu, dok se donna Inez, izmorena dugim govorom, hladila velikom lepezom odmičući haljinu od oznojenih prsiju.

— A ona? — upita Luis. — Kako se ona spasila?

— Spasila se tako: sutradan se zvijeri vratiše i odvedoše opatice. *Las pobrecitas se van como*... kao da ih odvode na stratište, ali kasnije se ipak vratiše, ali više nijesu molile, ostale su ležati u kutu, bez svojih koprena, kratka im je kosa bila razbarušena. Malo su zatim pozvali djevojku: »*Vamos*«, rekoše joj — »a pasear«. Pričala mi je, da se nije bojala, ona je hladnokrvna, mislila je bolje je umrijeti nego ovako trpjeti, ostale su plakale, a ona otišla s onim ljudima. Kaže, da je bila odlučila: prije nego pucaju kriknut ću: »Živjela Falanga!« Barem će zaručnik to doznati. Ali kao što se odigrava u filmu u posljednjem času stigao je konzul i odveo je. Bila je bez svijesti. Deset dana je ostala u njegovoj kući, buncajući i uvijek vičući: »Živjela Falanga! Živjela Falanga!« Neprestano je pljuvala, jer joj se u ustima zadržao ukus mrtvog djeteta.

Donni Inez od ganuća zastane riječ u grlu, nakašlje se i nastavi: — Sutra putuje dalje, konzul je šalje u Sjevernu Ameriku, ja sam joj dala, koliko sam mogla, očajna je, jer se boji, da će joj zaručnika ubiti.

Djevojka je prava krasota. — Vidjevši, da su drugi ostali bez riječi, zapanjeni užasom njezina pričanja, reče: — Dosta! Takvo je stanje u našoj domovini, ali doskora... narodne se čete pripremaju, doći će do rata.

Mladići su slušali ne gledajući jedan drugoga. »Ako dođe do rata«, mislila je Vinca, »Luis će otputovati.« Pilar je uhvatila Pepea za ruku i stiskala je. Emanuela i Andrea bili su prestrašeni kao da će tragedija i njih zahvatiti. Donna Inez je i dalje govorila hladeći se velikom seviljskom lepezom, na kojoj je bio nacrtan mali trg okružen plavim pločicama, zatim kućica sa cvijećem na prozorima i tornjem. Vinca je promatrala lepezu i žena to primijeti.

— Što gledaš, *chica?* Toranj Giralde? *Ay!* — i pritisne lepezu k srcu. Tko zna, da li ćemo ikada više vidjeti Giraldu! Luis, nema li tu malo vode? Žedna sam. Hvala, *hyo.* Ay, Giralda! Pilar, popi i ti! Kažu: pitanje je dana.

Dok su drugi kimali glavom, usred zabrinute tišine Pilar odlučno izjavi:

— Ako bi Pepe imao otputovati, ja ću se udati. Ne ću ostati sama, umrla bih — i glasno zaplače. Bez staloženosti u pogledu i mirnoće na licu postajala je ružna. Donna Inez krikne: — *Hya,* za ljubav Božju, ne plači! Tko uopće govori o Pepinom odlasku? Ostaju, ostaju svi naši dječaci. Što bi njih četvero mogli tamo napraviti protiv toliko ciničkih barbara? Što bi njih troje!

— Ne, donna Inez, — prekine je Luis — ja ću otputovati.

Ostala dvojica slušali su bez riječi i on nastavi:

— Odlazim: na prvu vijest javit ću se falangi. Što preostaje? Zar biste vi mogli ostati?

Donna Inez smućena promatrala je sina, ali Ignacije kimne glavom. Pepe je nastavljao: — Pilar, ti bi htjela, da ja ostanem?

Donna Inez prekine taj prizor upavši: — Zašto govorimo o tome? *Vamos, vamos,* djeco, to su samo

razgovori, da o nečemu govorimo, nitko ne odlazi, nitko ne putuje, Pilar, *alma mia, no se mueve Pepe, no se mueve, vamos, vamos.* — I promijeni razgovor: — Luis, ne ćeš nam pokazati svoje nacrte?

On dohvati čitav kup nacrta i počne ih pokazivati. — Ovo je nacrt, s kojim sam sudjelovao u natječaju za ljetnu koloniju: nijesam uspio. Stranci smo. Ovo je nacrt za pučku kuću. Radili smo u troje: Pepe, Ignacije i ja. Ništa.

Pilar ponovi: — *Tu tambien,* Pepe? —

— *Yo tambien.*

— Ovo je nacrt za racionalni ljetnikovac, terasa za sunčanje, garaža u vrtu, tenis igralište, bazen... ali prije nego je počeo pokazivati nacrte zbunjeno upita: — Hoće li se uopće kod nas još graditi ljetnikovci i bazeni?

Nitko se nije usudio odgovoriti, svi su bili kao pod teretom neke more, u svima je titrala strašna riječ: rat. Na koncu donna Inez reče: — *Hios,* vi ste mladi. Imate vremena graditi ljetnikovce, mnoge ljetnikovce. *Pero nosotros, nosotros...* da li ćemo se mi, starci, ikada više šetati po Retiru?

Andrea i Emanuela odoše prvi. Osjećali su se utučeni kao da su silom prisiljeni prikazivati svoje cvatuće zdravlje u oporavilištu za tuberkulozne. Luis će ispratiti Vincu do zavoda. Po ulicama stare gradske četvrti žene su ćaskale, dječaci su u košuljama izlazili iz kuća.

Emanuela odahne olakšano: — Ljepše je ovdje vani, kao povratak u domovinu nakon prijelaza granice. Treba samo korak, ali je to ipak naša domovina. Ovdje se ne osjeća težina one strašne riječi: rat.

— Jest, jadnici. Što bismo mi kao prognanici iz domovine? Nema ništa, čega bi se više bojao. Štogod raditi, nositi kamenje na leđima, ali u svojoj zemlji, slušati svoj jezik... bi li ti mogla živjeti izvan Italije?

— Ne znam, mene svaki novi život privlači, početak bi svakako bio težak, ali kasnije bih se privikla.

— Ja nikada. I žao mi je, što tako govoriš. Ja bih bio kao i oni: očajan. Dapače priznat ću ti: promijenio sam mišljenje o maloj Španjolci.

— O Vinci?

— Jest.

— Zašto?

— Kada je ono zaprijetila jednome drugu kišobranom, jer joj je ne znam što rekao, činila mi se neuravnoteženom. Mislio sam, ti bi u tom slučaju išla dalje hineći da nijesi ništa čula.

— Ne znam.

— Jest, ti bi tako učinila. Ali to ne znači da si ti pametna, a ona luda. Znači da je ona Španjolka, a ti Talijanka. Neke se pojave ne mogu prosuđivati po odgoju i po značaju čovjeka nego po njegovom zavičaju. Tako čim smo ušli i čim sam čuo, kako razgovaraju ti mladići pomislio sam: to su zanešenjaci. Kasnije sam shvatio: u slučaju rata, oni će prvi pojuriti u vojsku. Shvatio sam i to da Vinca voli Luisa. Shvatio sam, kada se izrazila o ljepoti onih nacrta. Španjolcu nije nikada nešto samo lijepo. Mora biti barem »vrlo lijepo«. Njihov jezik sastoji od samih superlativa.

— Točno: kada je gospođa govorila o meni i o Vinci, o našoj . . . jest, o našoj ljepoti, bilo mi je neugodno, bila sam uvrijeđena, kao da me svlače pred ljudima.

— Eto! Vinca se naprotiv sjajila. Pitanje je geografske širine.

— Jest, pravo veliš: Vinca nam je pričala, kako u Cordovi oni, koji su u toku godine teško zgriješili, na Veliki Petak sudjeluju u procesiji bosi, kukuljicom na glavi, noseći križ na leđima.

— Možda se uopće i ne kaju i čim Uskrs prođe, nanovo griješe. Ali ta javna pokora kao da ih pere od krivice. Ali baš poradi te više razine zanosa, u kojoj žive, Španjolska je lijepa zemlja.

Nakon stanke nastavi: — Želio bih otići s tobom u Sevilju. Ili na brda. To su dvije protivne stvari.

Ali treba da probudim u tebi ljubav za brda, trebaš se naviknuti. Lijepo bi bilo otići na bračno putovanje, torbakom na leđima, od jednoga planinarskoga skloništa do drugoga. To bi bilo originalno, licem ne bi podsjećali na mladi bračni par. Ali koja bi se žena usudila zamijeniti bijelu haljinu i koprenu sa okovanim planinarskim cipelama i hlačama?

Emanuela nije odgovarala i on nastavi:

— Vidiš, ni tebe takav raspored ne oduševljava. Mogla bi mi barem povlađivati, da mi time ugodiš. Trećim razredom osobna vlaka, a zatim svadbeni put pješke. Lijepo bi bilo u jutro otvarati prozore nad ružičastim zorama u visokim brdima. Svakako imaš vremena o tome misliti. No, stigla si. Nuelo. Sada ću te ostaviti. Nastoj, da večeras barem malo učiš, inače te više ne ću voditi na šetnju, ne gubi vrijeme brbljajući kao obično. Osam sati i još je dan. Zbogom, treba da budem točan. Od jučer otac jede iza raširenih novina: to su njegovi jerihonski zidovi. S majkom naprotiv napredujem, upitala me, kako se zoveš i koliko ti je godina. Odgovorio sam: »Zašto, ako uopće ne ćete o njoj čuti?« Ali kasnije sam joj sve rekao. Večeras proučavaj moj nacrt o bračnom putovanju po brdima! . . .

Vrativši se u zavod Emanuela je zaista mislila na njegove riječi: »Bijela haljina, koprena . . .« Teško će izbjeći svemu tome. »Osobni vlak, planinarske cipele, treći razred . . .« Možda bi bilo bolje da mu do tada ništa ne kaže, a kasnije, da ga pri slabom svijetlu željezničkog kupea uzme za ruku: »Slušaj, Andrea, moram ti nešto priznati, ozbiljno je, ali ti si pametan dječak, ti ćeš shvatiti . . .«

*

Belluzzijevo predavanje bio je veliki uspjeh: pomažući profesoru Silvija je zanemarila svoje učenje i radila za sebe jedino noću. U krevet bi legla u četiri sata, ustajala u šest i pol, pristupila bi radnom stolu u čistoj tišini jutra, umorna otvarala spise, u leđima je osjećala mukli bol.

Uoči predavanja profesor joj je stojeći iza pisaćeg stola pročitao sadržaj. Ona je sjedila u naslonjaču: bio je to neke vrste glavni pokus. Govorio je uz kratke kretnje ruku, kao što je obično govorio pred slušateljima. — Dođite — i pruži joj pozivnicu. — Poslije predavanja dođite k meni, u moj stan.

U dvorani je sjela u posljednji red. Bilo je mnogo elegantnih ljudi u toj velikoj dvorani ukrašenoj ogledalima i pozlaćenim okvirima, na stropu debeljuškasti anđelčići plesahu držeći teške vijence ruža.

Uzvanici su se međusobno poznavali, a Silvija se osjećala osamljena. Promatrali su je od glave do pete i ona se gotovo strašila. Gospođa je Dora sjedila u prvom redu pozlaćenih naslonjača, ali je neprestano ustajala i išla ususret ljudima kao da je ona tu domaćica. Imala je na sebi zelenu haljinu, na glavi veliki crni šešir sa dugim zelenim perom, koje se lagano savijalo, kadgod bi sagnula glavu u znak pozdrava.

Jak žamor glasova, na podiju crveni naslonjač i stol sa staklenkom: Silviji je bilo poznato profesorovo uzbuđenje, kadgod govori pred slušateljstvom, zato bi radije bila s njim u maloj dvorani, u kojoj je sada sam ili u društvu neugodnih ljudi. Gospođa Dora je u tom času dočekala dva visoka sijeda gospodina u crnim odijelima, sigurno ugledne ličnosti, jer su se ljudi žurno odmaknuli propuštajući ih, a zatim ispod glasa šaputali.

Odličnici su sjeli u naslonjače na najvidnijem mjestu, laktove položili na naslon, glave prislonili na ruke. Sjela je i gospođa Dora, a za njom i ostali uzvanici, koje je ona često pogledavala pogledima shvaćanja i zadovoljstva. Kroz vratašca se pojavio Belluzzi užurban i spuštene glave, uspeo se na podij, pozdravio kratko kimnuvši glavom prema slušateljima. Oni ga pozdrave odobravanjem. I nepoznati odličnici diskretno pljesnuše rukama. Belluzzi zakašlje i počne svoj govor.

Silvija je pratila nervozne kretnje profesorovih ruku kod okretanja stranica rukopisa, tog njihovog

zajedničkog truda. U očima slušatelja moglo se već nazrijeti, da će predavanje uspjeti. Odličnici su pozorno slušali. Do četvrt sata sve će svršiti i Silvija će do par dana ponovo trčati u knjižnicu, tražiti podatke za njegovu novu tešku monografiju.

Kada je Belluzzi svršio svoj govor, slušatelji pristupiše k podijumu kao đaci poslije predavanja. Silvija se zadržala nekoliko časaka na dnu dvorane, gledajući, kako se Belluzzi smiješka i zahvaljuje. »Sigurno je to ugodan čas za njega.« Tko bi pomislio, da je ta crna mala žena radila skupa sa Belluzzijem? To je jedino ona znala. Polako napusti dvoranu, siđe niz velike stepenice, čuvari su je promatrali iznenađeno, pitajući se, kako je ona ovamo došla? Ali Silvija je bila radosna kao vlastitim uspjehom.

Vidjela je Belluzzija tek u ponedjeljak poslije predavanja, jer je sutradan poslije predavanja bio blagdan. Ostala je u zavodu ništa ne radeći. Ni svojih se knjiga nije dotaknula. Kada je napokon došla profesora nije našla kod kuće, na stolu je lažala gomila posjetnica, brzojava, čestitaka. Zadovoljno ih je čitala stojeći kraj prozora. Ljeto nije prodiralo u profesorov stan, jedino su bijele povlake na stolicama najavljivale novo godišnje doba. Belluzzi joj pristupi raširenih ruku.

— Vi niti ne znate, da sam se u subotu odmah povratio kući radi vas? Nijeste došli na predavanje i bio bih vam saopćio neuspjeh predavanja?

— Ne, gospodine profesore, to ne biste mogli učiniti, jer sam ja bila tamo, pratila sam čitavo predavanje i otišla sretna tolikim uspjehom.

— Bili ste i nijeste me došli pozdraviti? . . .

— Toliko je ljudi bilo, gospodine profesore . . .

— Ali vi ste sami, da, da, Custo. Teško će mi biti, kada vi položite doktorat i odete.

— Ostat ću, gospodine profesore.

— Nije moguće, vi morate krčiti sebi svoj put. Što biste imali, kada biste ostali sa mnom? Izgubili biste nekoliko godina, ništa više. U životu ne možemo gubiti godine.

— Ima vremena, gospodine profesore, razmislit ćemo.

— Jest, ima vremena. — Nakon kratke stanke nastavi promatrajući nebo: — Ove je godine iznenada nastupilo ljeto. To sam primijetio danas prateći Doru na kolodvor. — Prekine svoj govor, zatim odmah nastavi: — Otputovala je.

— Oh, žao mi je.

— Jest. Doskora ću i ja.

— I vi, sa gospođom, u Opatiju?

— Ne, poći ću u svoju malu ladanjsku kuću u mletačkoj pokrajini. Stara je to i trošna kuća, nekoć je bila vlasništvo moga oca. Ja se dobro u njoj snalazim i odlazim tamo svake godine. Gotovo bih rekao, da se tamo pomlađujem, možda, jer sam tamo živio kao dječak. Od stvari, usred kojih živimo, zavise naše godine, zar ne Custo? Osim toga potrebno je malo odahnuti prije rada u novoj godini.

— Gospođa će naravno doći k vama.

— Ne. Jednom je došla, da mi ugodi, ali joj je bilo tako dosadno, jadna Dora, skoro je oboljela, — smješkao se od te uspomene. — Zašto da se toliko žrtvuje? Dora se toliko razlikuje od nas, drugi je to značaj, ona voli ljude, bučan život i s ovim spojene beskorisne stvari, tako je puna života, ona je prava žena, baš žena... eto, baš žena. Što ću? Kraj nje ne mogu govoriti o mom radu i tako se odmaram. Mi, koji razmišljamo, koji uvijek učimo, trebamo imati kraj sebe osobu, koja nikada ne misli, jer bi se u protivnom zagušili. Kada uvečer kod večere sastanem Doru isti imam osjećaj kao da dišem svježi zrak. Ono njezino divno nepoznavanje stvari, koje su za nas od životne važnosti, dokazuje, kako je svaka umjetnost bitna samo za stvaraoce te umjetnosti.

— Ne znam, gospodine profesore, možda.

— Vi ste još vrlo mladi, ali ćete i vi to uvidjeti.

Profesor je bio rekao: »Baš žena... eto, prava žena«... i Silvija nije nikako shvaćala, da li je to

pohvala ili dobrohotno sažaljevanje. Već nekoliko dana gospođa Dora nije telefonirala, ostajala je u svojoj sobi, pisala na nježnom pisaćem stolu vrlo duga pisma i zatvarala ih u duguljaste ljubičaste omote. Pisala je u Opatiju i danas je otputovala. Žena, baš prava žena, eto.

Silvija je već kao djevojčica voljela trčati za muškarčićima njezinih godina, dok su sestre plele vijence, vezle ručne radove, slušale priče kraj ognjišta. Ona je u najboljem slučaju ukrasivala kićankama mazgino sedlo. Ako bi služavke pričale priče, zaustavila bi se i slušala jedino, kada bi govorile o hajducima i molila ih: — Nastavite! — Ujutro navukavši hlače starijega brata jahala je uz prokop, zatim svezavši konja legla bi na livadi, čitala ili mislila.

Kada je imala trinaest godina, upitala je iznenada majku: — Recite mi, majko, jesam li zaista ružna?

— Tko ti je to rekao?

— Rekle su djevojčice, koje se igraju s mojim sestrama. I moje se sestre smijale i potvrđivale: »Jeste li vidjele Silviju u hlačama našega brata? I ona je muškarac.«

— Zašto slušaš takve brbljarije?

— Recite mi, da li sam zaista ružna?

Majka je pogladi po kosi i reče: — Nijedno stvorenje rođeno pod Božjim znakom nije ružno.

Zatim su je poslali u grad: sestre su ostale u velikoj kuhinji, da čekaju muža. Immacolata bila je već zaručena.

»Dobro su učinili, ja ne bih bila dobra majka obitelji. Ne bih znala živjeti u čekanju da se otvore vrata i da mi muž govori o stvarima, koje me ne zanimaju, a možda ni njega. Nijesam takva, da mene mogu upiti u sebe kao da sam svježi zrak. Mogla bih se udati jedino za hajduka, koji bi i mene odveo na svojem sedlu. Ali i u tom slučaju, mislim, željela bih da imam vlastita konja i da jašem kraj njega.«

Sastala se sa drugaricama poslije molitve, kapelica je bila svježa, ispunjena mirisom ljiljana. U prvoj

ljetnoj toplini nadstojnica je obično popuštala svojoj sklonosti k spavanju. Augusta, koja je užívala povjerenje sestre Lorenze, rekla je, da se govori o nakani, da se pošalje nadstojnica natrag u Genovu, matičnom zavodu, gdje su stanovale sve stare opatice čekajući na smrt.

— Što će raditi, — upita Valentina — u toj kući odmora?

— Isto kao i ovdje: ništa. Zadržavaju se na sunčanoj terasi, mole se, ljubomorno se brinu za svoj želudac.

— I sve su tako stare?

— Sve — reče Augusta.

— Mora biti strašno! — usklikne Emanuela — gledati, kako nestaje jedna po jedna drugarica, kako se ispražnjuju mjesta, ovdje joj je društvo nas mladih djevojaka sigurno pružalo osjećaj sigurnosti i zdravlja.

— Ne toliko — odvrati Silvija — možda ju je baš naša mladost podsjećala na njezinu starost. Tamo su sve jednake, sve bez posla. Kad jedna od njih umre, druge sebično uživaju što se osjećaju još uvijek živima, otpornima, slično osjećamo nakon izmakle opasnosti.

Djevojke su sada poslije molitve izlazile na razgovor u dvorište. Na još jasnome nebu nijesu se mogle vidjeti zvijezde, koje bi tek kasnije iskitile noć. U nekadašnjoj Millynoj sobi stanovala je sada djevojka, koja je učila cello. Svijetlo je gorjelo i s visine su dopirali produženi tonovi Offenbachove barcarole. Djevojke su bez riječi upijale noć i glazbu. U to se Vinca, koja je bila otišla da kupi novine, vratila sa šeširom na glavi, blijeda i izbezumljena. Pokaže prijateljicama novine: javljale su početak rata u Španjolskoj.

— Odlazim — vikala je izvan sebe — odlazim, idem k Luisu, sigurno je i on pročitao novine.

— Ali, Vinco, sada je već kasno.

— Ne smeta. Izaći ću i spavati kod donne Inez, rekla mi je: kadgod hoću, mogu se preseliti k njoj u

Pilarinu sobu. Kako bih mislila na spavanje? Moram izaći.

Izvan sebe pojuri prema izlazu i naiđe na vratarícu, koja je u tom času gasila svijetlo: — Časna sestro, dopustite mi izaći!

— Izaći sada u ovo doba? Zar si poludjela?

— Moram izaći. Kod nas ratuju, razumijete li? Ne mogu ostati ovdje, vi mi morate otvoriti.

— Zar noću? Sada je deset sati. Nije moguće, Vinco, izaći ćeš sutra u jutro.

— Tko bi mogao spavati? Otvorite mi, časna sestro, velim vam.

Bijesno je lupala po vratima. Stara je opatica pozvonila i na to je dotrčala sestra Lorenza.

— Što ti je, Vinco?

— Moram izaći, moram izaći, razumijete li? Kod nas ratuju, moram i ja otići s drugima, sigurno se svi na tu vijest sakupiše.

— Tko?

— Svi ostali, zašto me tako gledate? Jest i Luis, zašto se tako kreveljite? Nije moguće da ništa ne znate o Luisu? — nastavi vičući: — Dakle, pustite me da izađem, rekla sam!

Sestra Lorenza je nastojala da je umiri: — Ne bi li bilo bolje telefonirati? Dođi, izaći ćeš sutra u jutro.

Ali je Vinca i dalje lupala šakama po vratima: — Otvorite mi, časna sestro, otvorite mi, smilujte mi se! Što će biti, ako otputuju? Rekao je, da će kod prve vijesti otići k Fallangi. Kojim pravom me tu zadržavate, sestro Lorenzo? — Međutim Ana i Emanuela nastojahu, da je nagovore da se povrati, ali je ona nastavljala:

— Ne, Emanuelo, baš ti ne smiješ tako sa mnom postupati. Što ću, ako otputuju? Što ću ja, Emanuelo? — Odvukli su je u sobu, gdje je dalje vikala: — Rat, baš rat. A ja sam zatvorena ovdje, živa zakopana. Uvijek sam govorila, da se osjećam kao u tamnici. Ako Luis otputuje?

— Ali nije moguće, promisli malo, ne može tako iznenada otputovati!

— Sve je njemu moguće. Ostavit će mi pisamce. Tu je rat, razumijete li? Krenut će u rat.

— Mora li otputovati?

— Kako bi mogao ostati? Otići će, i to s pravom. Prije je bila revolucija u Asturiji, daleko od naših kuća, ali sada se bore tamo gdje smo uvijek živjeli. Otići će i ne ću ga više vidjeti! Recite: ako ga ubiju?

Jecala je, dok su druge bez riječi osjećale, kako je rat samo za nju katastrofa, po prvi su put opažale, da je Vinca tuđinka; propast njezine domovine nije ih dirala. Svukle su je kao bolesnicu i postavile u krevet, sestra Prudenzina donijela je još jednu svijeću i šalicu kamilice. Spazivši je Vinca pojuri prema njoj vičući: — Mogli ste me pustiti da izađem! — Zatim okrenuvši se drugaricama: — Ne osjećate li se i vi kao zarobljenice? Tu se unutra gušimo, gušimo među ovim starim usidjelicama posvećenima u svojoj sebičnosti!

Jecaj joj se pretvori u dugi plač bez riječi. Kraj nje su drugarice potiho razgovarale, Silvija je čitala novinski članak. »Neugodna stvar!«, mislila je iskrivivši usta. Zatim su oprezno izašle. Ali čim je čula, da odlaze, Vinca prestrašeno otvori oči, uhvati se rukama za Emanuelu i jedva čujnim glasom upita: — Reci mi, je li istinita vijest o izumu plina, od kojega ratnici oslijepljuju?

Sedam dana kasnije Luis je otputovao. Darovao je Vinci geografsku kartu Španjolske i narodne zastavice, po kojima će pratiti njihovo napredovanje. U Pepe je odlazio i Ignacije. Druga dvojica imala su načiniti doktorat u listopadu i tada će odmah krenuti. Ali Luis je govorio: — Do tada smo mi već natrag! Doći ćemo i platit ćete na dan ispita lumpaciju. Ne ćete izbjeći. Sada zahvaljujući našem odlasku pobijedit ćemo u sedam dana.

Šalili su se, i Vinca je kušala da se šali, ali je neprestano ispitivala Luisa: — Pisat ćeš mi? Uvijek ćeš mi pisati? Ostavit ćeš meni nacrte? — I kako je on odbacio stare papuče, ona ih pokupi, da ih sačuva.

Vinca će stanovati kod donne Inez. »Jest, dođi, draga«, rekla joj je: »Tako ne će moja Pilar ostati sama. Svi skupa, svi skupa. Ne možeš ostati među strancima, ne shvaćaju oni, što mi sada proživljavamo«. Donna Inez je bila bogata, ali su u njezinoj ladanjskoj kući u Ozuni, crveni uredili svoj glavni štožer.

— One zvijeri u mojoj kući! Tamo se nalazi kraljeva slika sa djecom i potpis: Alfons XIII. Gdje je to sada. A »Djevica od Guadalupe« koja je visjela nad krevetom djece?

Vinca pod utiskom seobe nije žalila da ostavi prijateljice. Sestra Lorenza našla joj je nekoliko instrukcija iz španjolskoga i ona joj je iz zahvalnosti poljubila ruke. O učenju uopće nije više govorila. Otac joj se sa ženom sklonuo u Portugal i odatle je brzojavio opaticama svoj pristanak na Vincinu seobu k donni Inez. Dva dana prije odlaska iz zavoda Vinca je išla od sobe do sobe pozdravljajući drugarice: — Ostajem u Rimu i zato nemam dojam, da vas napuštam — govorila je — vidjet ćemo se često, svakoga dana. Možda se u jesen povratim u zavod? . . . — Rastrešena tolikim događajima nije bila previše zabrinuta Luisovim odlaskom. Kao da je nestalo more. Uvidjela je, da on zaista odlazi tek onoga dana, kad je ušavši u njegovu sobu vidjela, kako priprema kovčege. Bio je sam, Pepe je odveo sa sobom Pilar, jer ona nije mogla podnijeti pripreme za odlazak.

— Već? — upita i problijedi.

— Sutra uvečer odlazimo. Na granici reći će nam odredište.

Zaista odlazi. U jučerašnjim novinama Vinca je pročitala: sto i devetnaest mrtvih samo u jednom sukobu. Španjolska je danas daleko, vrlo daleko, pismo putuje barem tri dana.

— Ljubavi moja, hoćeš li mi pisati?

— Kadgod budem mogao.

»Kadgod budem mogao ...« Možda jednoga dana ne će moći više pisati, rat, na ratištu ratuju. Nema pošte danas. Možda ni Pilar ne će primati vijesti od Pepea, ni donna Inez od svoga sina Ignacija. Novine će donositi grozne vijesti, dvije hiljade mrtvih. I ni jednog pisma. Ulicama će život i dalje mirno teći, premda Luisovo pismo nije stiglo.

— Slušaj, Luis!

— Govori!

— Ljubim te, Luis.

Po prvi mu je put to rekla. Mladić prestane uređivati svoje kravate, pogleda je i vidjevši, kako sva dršće, približi joj se i pritisne k sebi. U njegovu zagrljaju Vinca zaplače. Nježno ju je tapšao po leđima, osjećala je, da to nijesu iste ruke kao one kada su sjedili u kinu. Sutra u ovo doba ne će ga više biti.

— Luis, hoćeš li sobom ponijeti moju sliku?

— Svakako, onu, koju sam snimio na Gianicolu onoga dana, kada smo se kasnije posvadili.

— Što ti mogu još dati? ... Drži, to je moje nalivpero. S tim perom zapisivala sam svoje bilješke na sveučilištu i više mi ne treba. Odnesi ga! Kako bi mi inače pisao sa ratišta? Jesi li zapamtio točnu adresu donne Inez?

— Jesam, svakako.

Nježno ju je milovao, želeći da je umiri. Posljednje sunce spuštalo se na stakleni zid i on se ražario kao onoga dana, kada je Luis upitao Vincu: »Hoćeš li se uspeti do moje sobe?« Sada Luis odlazi u rat.

— Luis ...

— Vinco ...

— Sjećaš li se dana, kada smo došli pogledati ovu sobu?

— Kada?

— Prvi put. Ja nijesam htjela doći. — Stiskala se k njemu, milovala mu vrat, kosu.

— Jest, sjećam se.

Cjelivala ga po vratu, šaptala mu riječi u uho: — Slušaj ... — govorila je. I sada je njezin glas drugačije zvučio, bio je nekako sigurniji. — Ti odlaziš, Luis, je li istina? Ti odlaziš? — Promatrala ga je očajnim pogledom. — Hoćeš li me? Hoćeš li me?

On je najprije oklijevao: — Što to, Vinco? — Ali gledajući, kako sva dršće, kako joj se lice zgrčilo kao pred plač, shvatio je. Odmahne njezinu glavu, povuče je ponovo k sebi, uhvati je za ruku.

— Ne, Vinco, ne.

— Ja hoću. Zašto ti ne ćeš?

— Ne — reče otklonivši glavom: — Tada je bilo nešto drugo, sada odlazim, rat je.

— Zašto ne ćeš? Ljubim te, Luis, ne osjećaš li koliko te ljubim?

— Jest, znam — odgovori ozbiljno — ali sada je rat. Vratit ću se ... ili ćeš ti doći tamo, svi ćemo se vratiti u domovinu. Sjećaš li se naših razgovora o Andaluziji? Čekaj me, ja ću se vratiti.

Sunce je napustilo stakleni zid, prazna velika soba postala je siva, puna mračnih uglova. Vinca je zagrlivši Luisa oko vrata jecala:

— *No me dejes*, Luis! Nemoj me, Luis, napustiti!

*

Dino joj je često ponavljao: — Vidjet ćeš, kako je lijepo svratište u San Remu. Navikao sam dobro putovati i sviđaju mi se odlične žene.

Prisilio je Kseniju, da primi od njega dvije haljine i mnogo čarapa.

Otputovali su jedne subote poslije podne. Uoči odlaska večerali su sa Vandinom, a kasnije je došao i Horsch. Muškarci su govorili o poslovima, što su djevojke iskoristile za svoja povjeravanja: — Vidiš, Ksenijo, veseli me tvoja sreća.

— Sreća?

— Jest, ovo putovanje, haljine i sve ostalo, vidjet ćeš, ne će s time svršiti. Sigurno nijesi zaljubljena u Dina?

— Ne, ali... sviđa mi se, eto.

— To je bolje. Baš tako treba. Vidiš li, kako se sudbina znade poigrati? ... Pošla si tražiti namještenje, susrela si drugu, siroticu sličnu sebi, porazgovorile ste se, postale prijateljice i ... jedno slijedi za drugim. Vidiš li mene? Odmah sam shvatila, da si fina djevojka i da ćeš se sviđati. Druga na mojem mjestu ... bila bi te ostavila, da se sama brineš. Ja sam naprotiv zadovoljna, kada gledam sretne ljude. Odlazite u San Remo? Postavi za mene novčanicu na broj 22. To je moja brojka. Sve doživljujem 22-oga. Rodila sam se 22-oga travnja, a jednoga drugoga 22-og ... jest, mislim razumiješ, to jest, da sam umrla sutradan nakon toga 22-oga, ne bih više otišla ravno u nebo pjevati u zboru nevinih anđela... Isto tako 22-oga, tada sam imala točno dvadeset i dvije godine, upoznala sam sadašnjega mojega maloga prijatelja. Što misliš? Čekaj, 22-oga doživjela sam i malu automobilsku nezgodu, koja mi je donijela 400 lira osigurnine za ozleđenu nogu, liječnik je bio tako mio, da nije zatražio honorar.

Horsch je isprva šutio, kasnije je Dino povjerio Kseniji, da je prijatelj bio neraspoložen i mnogo zabrinut. — On uvijek hoda po oštrici noža. Kada svi misle, da bi se mogao survati, baš tada je njegova ravnoteža najbolja.

Poslije dvije ili tri čašice wiskyja Horsch se raspoložio i dapače pio u čast njihova puta. Svima je bilo poznato, da zajedno putuju i to se Kseniji nije sviđalo. Pisala je i svojima, navevši da putuje službenim poslom, tako će moći poslati po koju dopisnicu, a poštanska činovnica će slučaj ispričati cijelome selu.

U San Remo stigli su točno na večeru. Kroz cijeli put Ksenija je bez riječi promatrala krajobraz: jedino bi se kadkada obratila prijatelju, uhvatila ga za ruke i rekla mu: — Hvala, hvala! — Zatim je i dalje požudno promatrala prirodu, pred očima su joj jurile slike divnoga kraja. Pomisli: Ja uvijek stignem tamo, kamo želim.

Jurili su uz obalu, ulazili i izlazili kroz tunele. Jednim zaokretom našli bi se u lijepo uređenom selu crvenih kućica sa vlažnim prozorima, koji su bili samo naslikani na zidovima, novim zaokretom našli bi se osamljeni među gorama, nakon trećeg zaokreta silazili su nizbrdo uz terase pune maslina i cvijeća. Pod nježnim lelujanjem mimoze provirivahu iz kamena geranije i šareno cvijeće grimizno-zlatne boje slično draperijama izvješenim prigodom blagdana.

Ali on se nije zanosio njezinim usklicima divljenja. Govorio je o stroju: — Jesi li vidjela: oko stotinu kilometara na sat, a troši kao mala štedljiva kola.

U svratište je Dino ušao kao pravi gospodin: imali su sobe jednu kraj druge i potpuno bijelu sjajnu kupaonicu. »Dino je vrlo ljubezan«, rekla je Ksenija sama sebi, sklopivši ruke od radosti. Začuđena pomisli: »Dvije sobe! možda je to danas tako obično na prijateljskim putovanjima.«

Večerali su u već dosta trošnoj svratišnoj dvorani, u kojoj je glazba svirala klasičnu glazbu za gusle. — Pij! — govorio joj je, a Ksenija je s užitkom pomišljala, kako je onaj stroj, na kojemu je ona toliko sati pisala, da je u ramenima osjećala žestoku bol kao ubod užarene igle u meso, kako je taj stroj, na kojemu su joj se lomili nokti, sada daleko, čak u Milanu: a ona u San Remu. Imao je pravo Dino: onaj je direktor bio prava sova. Sada će upitati Dina, da li bi mogla kasnije preuzeti službu u onom uredu, koji se bavi prodajom cementa, toliko bi joj koristilo mjesec dana odmora.

Popili su kavu gotovo bez riječi, on odbaci ubrus i skupa izađoše u vedru noć. Toliko godina Ksenija nije vidjela mora! Posljednji put imala je možda dvanaest godina, bio je to jednodnevan izlet, neugodno putovanje u sparnom vlaku, po postajama je žega sušila grla putnika, ali kada je stigla na žal, vjetar ju je obasuo svježim mirisom otoka i u jedan tren raspršio njezinu umornost. More je bilo glatko i svijetlo: na obzorju su se ocrtavali obrisi dalekih

lađica kao mračni zarezi na morskoj površini. Posljednji zraci sunca rasipali su nad ljubičastim olovom vode prostrane mrlje ružičasta svijetla. Ksenija je tada željela da gleda, kako sunce nestaje, kako more gasi svoje šare, ali roditelji su je odveli, jer je otac htio da odmah uđu u gostionicu, čuvenu po svojoj prženoj ribi.

— Pođimo pogledati more?

— More? ... Zar ga ne vidiš odavle? Zar trebamo hodati do tamo? Radije pođimo do igračnice!

Igračnica: kao neki veliki ured, ljudi nagruvani oko stolova pod zelenim električnim štitnikom. Svi su šutjeli: jedino bi se od vremena do vremena čulo skakutanje kuglice u rouletti i croupierov glas. Igrači su hladnokrvno dobivali i gubili. Na Ksenijin i Dinov dolazak, na šum njihovih koraka, igrači, koji su sjedili oko stola, pogledaše ih nevoljkim pogledima.

— Je li teško igrati? — upita ona Dina.

— Vrlo jednostavno. Postavi jeton na bilo koji broj. Na koji broj želiš?

— Dvadeset i dva, jer Vandina ...

— Eto, na dvadeset i dva. Sada čekaj! — Trenutak zatim on uzvikne: — Izgubila si!

Tu su ostali tri sata. Ksenija je bila vrlo umorna, stajala je gotovo bez prestanka na nogama kraj Dina, koji je jako zlovoljan dva puta promijenio svoje mjesto. Kada je napokon dobio veći zgoditak, nije se niti okrenuo k njoj, samo je pocrvenio. Ona bi ga najradije bila zamolila: »Idemo li sada pogledati more?« Ali pomisli, da on to ne bi htio; osim toga je i ona umorna, pospana, željna da stigne što prije u svratište i da dozna, što je zapravo tamo čeka.

On ustane, pođe do blagajne da promijeni jetone. Unovčio je nekoliko hiljadarki, zatim primi Kseniju za ruku i gurne je u bar.

— Jesi li dobio ili izgubio? — upita Ksenija.

— Zar nijesi vidjela? Dobio sam. Bio mi je ostao jedan jedini jeton. Ali kod mene je tako: baš u času, kada ostanem sa posljednjim, opet se oporavim: sve

se sastoji u tome, kako ćemo vješto iskoristiti dobar čas, uvijek je tako u životu. Dobio sam pet hiljada lira. — Uzevši iz džepa hiljadarku, reče joj, tako da su svi nazočni mogli čuti: — Drži, to je za tebe.

— Za mene?

— To ti pripada, jer si mi donijela sreću.

— Ali nijesam ništa učinila!

— Kažem ti, primi!

Ona pogleda naokolo, zatim primi novčanicu i spusti je u torbicu nasmiješivši se. U tom je času željela, da se smije, da se veseli, da se stisne uz Dina. Ispili su i izašli. Išao je s rukama u džepu, pušio i pričao o čuvenoj jednoj večeri u Monte Carlu, kada bi uz malo više hrabrosti bio dobio bajoslovne svote.

— Treba uvijek imati hrabrosti. U čemu je tajna Raimonda Horscha? U hrabrosti.

Ona je mislila na svoj bijeg iz zavoda, na Emanuelin prsten. Hrabrosti je imala. I sada šeta po San Remu imajući u torbici tisuću lira. Uostalom hrabrost se sastoji od vrlo jednostavnih čina. Čitav se njen bijeg sastojao u tome, da izađe i da se ne povrati više u zavod.

— Horsch pogledava na tebe ... shvatio sam, sviđaš mu se.

— Simpatičan je čovjek.

— Jest ... osim toga on uvijek u svojoj ruci drži držak noža. Njegova žena i kćerka žive u Menaggiu, u vrlo čednoj kući, laže im, da se on u Milanu muči i kini teško zarađujući novac. Čovjek sa dvadeset milijuna lira!

Lijeno su se uspinjali prema svratištu. Dino joj se nije niti približio, a ona je stiskala ramena od hladnoće. — Je li ti zima? — upitao ju je ljubezno. Ona zaniječe i pomisli: »Kakav je to čovjek? Na koncu konca nalazimo se tu kao na bračnom putovanju i još me nije ni jednom poljubio. Možda se onoga dana u automobilu šalio. Dino se uvijek šali!« Sada je pričao o drugim krajevima, kao da ga ovaj više ne odušev-ljava, kao da želi pokvariti njenu radost. Cesta se

uspinjala hitrim usponom između visokih zidova bogatih ljetnikovaca, bila je posuta pijeskom, koji je pod mjesečevim sjajem poprimao plavičastu šaru. Prašan miris geranija, našećereni miris glicinija. »Lijepo je tu u San Remu. Prije godinu dana bila sam u zavodu, plakala na Silvijinim rukama. Silvija, kako se ono zvala? ... Jest, Silvija Custo.«

— Oh! Zaustavimo se na čas Dino, pogledaj more!

Na zaokretu iznanada se pred njima rasprostrlo more. Sva su svijetla bila utrnuta osim svijetla mjeseca, naselje se polagano spuštalo prema obali. Ksenija je gledala i pomisli: »Sada će me sigurno poljubiti.« Naprotiv: povukao ju je za ruku i nastavio put.

Tako su stigli do svojih soba. Na vratima sobe reče joj: — Ne trebaš se žuriti. Ja se svake večeri tuširam. Naručit ću malo pjenušca, jer sam previše pušio. Dođi i ti, popij gutljaj!

Ušavši u sobu, Ksenija se zamisli: jeli je zaista pozvao poradi čaše pjenušca? Nejasan je položaj. Što radi Dino i što želi postići? Njihovi prijatelji razgovarajući o njoj nazivaju je: »Ksenija, Dinova prijateljica«. Riječ »prijateljica« u tom je slučaju imala svoje određeno značenje. Nikako nije bila njegova prijateljica! Niti Vandina nije vjerovala, da je njihov odnos zaista takav, kakav je. »Možda ...« govorila bi i bilo je jasno da ostaje kod svojega mišljenja, dapače nije bila zadovoljna, što joj prijateljica ne iskazuje veće povjerenje. Dešavalo se i to, da Ksenija misleći na Dina nije mogla zaspati. Na koncu bi došla do zaključka: »Ja mu se ne sviđam«.

Sada se Dino tamo preko tuširа. »Do par časaka poći ću k njemu i postati njegova ljubavnica, propala djevojka.« Navukla je noćnu košulju i otišla pred ogledalo. Lijepa svilena košulja sa čipkama: vrijedilo je postati ljubavnicom, pa bilo i samo zato, da se pokaže u toj košulji. »Sliči svadbenoj košulji, ali ova je bijela i ne bi bilo ukusno staviti bijelu košulju. Ipak bjelina znači nevinost i ja sam nevina. Jeli zaista

nevina ona žena, koja polazi nakanom da postane nečija ljubavnica? Jeli još uvijek nevina, premda je još nedotaknuta? Jest, možda je tako, svakako je tako. Ja se već nalazim na drugoj obali, ovo je moja svadbena noć.« Ipak joj se samoj gadilo to njeno potajno djelovanje, radije bi otišla k njemu nasmiješenim i tajanstvenim držanjem otvorena pristajanja, što obavija svadbeni obred. Bi li Dino s njom postupao tako da je njegova žena? Sigurno joj ne bi ponudio novac na onaj način!

Maknula se ,navukla kućnu haljinu, vratila se ogledalu. Ova je haljina malo preduga. Ipak treba već jednom otići, bez ukočenosti pokucati na njegova vrata. Nije mogla svladati ganuće, koje ju je obuzimalo poput tjelesne nevoljkosti; osjećala je lagano golicanje po koži, čudnu promuklost u grlu. Možda ne će imati snage da stigne do Dinovih vrata, ako hoće, može ona otići i ne pozdravivši ga, urediti kovčege i otići, otputovati, ima kod sebe tisuću lira, ali je otkazala namještenje kod društva »X and X«, nije joj poznato niti gdje se točno nalazi poduzeće sa cementom, kod kojega je imala dobiti novo namještenje. Tisuću se lira brzo potroši. Morala bi se vratiti na selo. U dvanaest sati ručak, u osam večera, kratak razgovor i krevet, brbljarije, bijeda, majku bole krsta, otac se tužaka na poreze. Očeva lula strašno zaudara i na samo sjećanje Kseniji je dosta. Dosadni su ti stari roditelji, kada umjesto osjećajnih veza, koje vrijeme izgrizava, ne bi nastupio osjećaj dužnosti, kakve bi još veze bilo između našeg i njihova života? Tko bi ih izabrao, kada se oni toliko razlikuju od nas? Ni za prijatelje ih ne bi zaželjeli.

Sloboda! Lijepa je stvar sloboda. Sve je ostalo praznovjerje iz prošlih vremena. Nastojala je, da se uvjeri, da dandanas obitelj i brak nemaju više velike vrijednosti, pokušavala je čak da se na sve to nasmije. Možda je istina, da svi ljudi nose masku himbenosti, rijetki imaju hrabrost da priznaju svoje misli,

da prijeđu preko tradicija. Želim imati ljubavnika, jest, i imat ću ga.

Ali u njoj se budila želja za malograđanskom nedjeljnom šetnjom uz muža, vodeći sinčića za ruku. Tko bi oženio takvu djevojku, kakva je sada ona? Iz njene gorčine ponovo je cvala uspomena na ironične Vandinine tvrdnje: — Ove me pristojne djevojke tjeraju u smijeh. Lako njima, roditelji se brinu za život, hranu, piće, auto, ne znaju što znači zarađivati život. Posjećuju plesne dvorane, ljeti odlaze na more, zimi na skijanje, same lutaju po brdima u društvu muškaraca. Sve mogu samo zato, što su pristojne djevojke i sigurne su, da će dobiti muža, jer im očevi imaju novaca. Duga bijela povlaka, a doskora nađu sebi ljubavnika. Ne trebaju zato ni najmanje smjelosti, jer muž, pa iako dozna, šuti, ne će da izgubi novac. Strašno! Ksenija će radije živjeti svojim životom.

Utrnula je svijetlo i izašla na hodnik, gdje je slaba svijetlost udarala o sjajna bijela vrata. Na kucanje Dino odgovori: »Naprijed!« i Ksenija uđe.

Mladić je imao na sebi kućni ogrtač sa plavim prugama, ogrtač je šuštao kao ženska haljina; ispod toga je imao plavu pidžamu i plavu maramu oko vrata. Ksenija pomisli, da se tako uređen osjeća vrlo neugodno, ali da je vrlo elegantan. Dino je raspoređivao po umivaoniku četkice, češljeve, ogledalo, turpijicu za nokte, istim redom kao u kovčežiću.

— Sjedni, sjedni, Ksenijo, otvorit ću bocu, samo čas. Volim red gotovo do pretjeranosti. Mislio sam — nadoda sažalnim glasom — da sam još jednom mogao pokušati sreću u igračnici.

Ksenija je bez odgovora promatrala njegove ruke, kako pomiču po mramoru male predmete, gledala je, kako ulazi i izlazi iz kupaonice u sobu. Zatim je počeo spremati svoje hlače, izvadio iz džepa novac, postavio ga na noćni ormarić u najtočnijem redu, složivši srebrni sitniž u jednu hrpu; nakon toga oprezno prostre hlače na stolac: — Ne bih mogao zaspati — reče — kad ne bih svake večeri sve ovo učinio i

kada se povratim kući u četiri u jutro, ipak sve oko mene mora biti u redu.

Djevojka je mislila: »Nalazim se u Dinovoj sobi, gledam kako slaže hlače, kako postavlja rastvorenu košulju na naslon stolca, kako postavlja cipele pred vrata, a još me niti jedanput nije poljubio.«

— Dino ... — pozove ga.

— Eto me, gotov sam. Zaista je ovaj pjenušac potreban. Previše sam pušio. — I suho zakašlje. Izvuče bocu iz leda i odčepi je. — Nekako čudno izgledaš večeras. Dođi ovamo, popij, bit će ti bolje. — Skupa su ispili čašu i djevojka već pod djelovanjem vina dovikne:

— Dino ... — i zagrli ga rukama oko vrata.

On je poljubi u usta, podigne joj lice i smiješeći se reče: — Vidiš li? Znao sam, da će šampanjac dobro djelovati. — Ponovo je stane ljubiti i istodobno joj laganim rukama skidati kućnu haljinu. — Baš je dražesna ta košulja. — Povuče je prema krevetu, položi i pokrije. Ksenija je drhtala od iznenadne unutarnje studeni. On skine haljetak i šal i legne kraj nje. Ksenija je još jače zacvokotala zubima: — Zima ti je? — upita je Dino, ne pogledavši ga ona potvrdi. Muškarac je povuče k sebi da je ugrije. Smirila se, otvorila oči i zamolila ga: »Utrni svjetiljku!«

— Kako ti želiš — pristane on.

Nastane tama. Potpuna tama, ispunjena dihanjem, Ksenija nije više viđala muškarčevo lice, ali je osjećala njegov dah kraj sebe, nečije ruke, koje su dopirale iz mraka, koje kao da nikome ne pripadaju i jaku vatru u žilama, takvu vatru, da su joj uši i sljepočice gorjele. Sada, kada bi zaista imala snage, zamolila bi ga: »Zapali ponovo svijetlo, želim te vidjeti.« Da li je Dinovo to tijelo, koje se nalazi kraj njezina tijela i koje miriši po novoj svili? Jesu li njegove te nepoznate ruke? Činilo joj se, da nije Dinov glas onaj, koji je čas kasnije uskliknuo: — Kakve divne grudi imaš, djevojčice moja! —

Probudila se u rano jutro, kroz otvorene je prozore prodirala zora. U glavi je osjećala neku ukočenost, u ustima gorčinu, u očima tešku umornost kao kada se u Milanu vraćala kasno kući i premalo spavala. »Koliko je sati?« U svratištu je potpuna tišina, u kupaonici kapala je voda kap po kap. »Ovo me kapanje probudilo«, trgnula se sjetivši se prošle noći i ne okrenuvši se osjeti da iza njenih leđa spava muškarac. Dino je spavao ležeći nauznak, poluotvorenih usta, sjajnih nozdrva kao da se znoji. Pozorno ga promatrala, čudeći se njegovu snu. Rado bi ga nazvala, nježno prodrmala i rekla mu: — Dino ... tu sam — ali nekako se bojala njegovog buđenja, manje od stida radi ove njihove intimnosti, više od tih neurednih plahta i nereda u sobi: otvorena šampanjska boca, razbacana haljina na stolu, sve je to nju podsjećalo na noćašnji doživljaj. Promatrala je mladića, a zatim žurno odvraćala pogled u strahu, da bi joj on, iznenada se probudivši, prigovorio tu indiskreciju. Oprezno povuče noge iz kreveta, ustane i pođe k prozoru da ga otvori.

Bijelo je more jedva dihalo, jedino se po koji val polako zatalasao ispod površine, kao krvna žila pod kožom ruke. U gradu je sve bilo tiho, s obale je dopiralo isprekidano mornarsko dozivanje, prozori su na kućama bili zatvoreni, cesta je bila hladna, pusta. — Jedino je ona bila budna usred općega sna ljudi i stvari: onoga laganog sna, prije buđenja. Spavalo je i lišće visokih paoma. Napokon polako, iz nepoznata skrovišta, oglasi se svojim pjevom bojažljivi crvendać kao vjesnik jutra — čas kasnije jedna žena otvori prozore na svojoj kući, zijevne i pogleda nebo, zaštitivši rukom još pospane oči. Ksenija se povuče s prozora te od bjeline mora i od te kristalne čistoće jutra rashladila joj se koža. Ponovo legne i ugodno se ispruži. »Još ću malo spavati« pomisli. Ali zaklopivši oči vidjela je pred sobom — »Zašto u ovom trenutku baš na to mislim?« — odmjerenu kretnju sestre Lorenze, kada je ujutro lijevala u šalice bijelu

kavu. Osjetila je i onaj ugodan miris svježeg kruha iz zavodske blagovaonice. — »Pisat ću dopisnicu Emanueli. Ne, što bi one znale, one ne shvaćaju, što znači biti u San Remu. Što bi rekle, kada bi doznale, da sam sada Dinova ljubavnica?«

Tu se njene misli prekinu. Dinova ljubavnica! I to je dakle proživjela i to se izvršilo, lakše od bijega iz zavoda, jedna sasma prirodna stvar, preostala je samo velika umornost u tijelu, ali osjeća se čistom i bez stida ... Možda zato što se sve odigralo u noćnoj tami, u tami su i zaspali, nijesu se gledali u lice ni nakon onoga. »Deset dana skupa, deset takvih noći. Ali kasnije ne ću više raditi u uredu. Ne, Dino ne će dopustiti, sada je sve drugačije. Kako li se u životu mijenja vrijednost stvari, prema okolini u kojoj živimo. Kada bi mi sada rekli, da je doktorska diploma tu, spremna, na noćnom ormariću, ne bih niti ruku podigla da je primim; spava mi se, spavat ću ...«

Prvoga dana Dino je odveo Kseniju autom ulicama San Rema, okolišnim selima, sutradan počeo je govoriti, da u San Remu nije tako zabavno kao pređašnjih godina, trećega dana zaželio je s nekim se sprijateljiti ,a četvrtoga mu je srećom to i uspjelo. Čudni su to bili prijatelji. Živjeli su u Parizu i također su imali svoj auto. Jedan je bio visok, pušio je iz tuljka od slonove kosti, inače vrlo utjecajan i o njemu su ovisili mnogi »dogovori«. S njima je putovala i jedna žena, Francuskinja, imenom Yvette. Ksenija je stekla njihovu simpatiju. — Lijepa je djevojčica ta tvoja prijateljica — rekli su Dinu i njemu je to polaskalo. — Studentica je — protumači i nadoda: — Već je doktorirala. — Ksenija ga nije opovrgla, ali kasnije ga upita: — Zašto nijesi rekao istinu?

— Istinu?

— Da sam obična namještenica.

— Zašto bih to rekao?

— Zar se stidiš?

— Ne.

— Jest, stidiš se. I meni je već dodijalo biti obična namještenica. Ti ni ne znaš kakvim olakšanjem puštam da mi rastu nokti, bez bojazni da ću ih pokvariti na pisaćem stroju. Teško je to zvanje, uvečer me ramena bole kao da su mi zaboli nož u mišice.

Šutio je griskajući utrnutu cigaretu, hodao je po sobi i promatrao vrške od cipela. — »Ne sviđa mu se ovo što govorim«, — pomisli Ksenija, — »ne sviđa mu se.« Ipak je hrabro nastavila:

— Zar to nije teško zvanje?

On joj potvrdi: — Hm ... jest, shvaćam.

S prijateljima su se sastajali tek uvečer — Yvette je ustajala kasno, gotovo u podne: mrzila je sunčano svijetlo, kod kuće, u Parizu, držala je i jutrom zatvorene kapke na prozorima i zapaljene električne svjetiljke. Izlazila je samo uvečer i ravno išla da sjedi u bilo kojem baru. — Nije mi dobro — povjeravala je Kseniji — to mi je od morfija. Ne mogu živjeti bez toga uštrcavanja ... Doskora ću umrijeti: već godinu dana nosim u svojem tijelu iglu i na koncu će mi se ubosti u srce. — Prijatelji su je pozorno slušali. Yvettina igla postala je lovorika njena mučeništva. O toj su igli govorili ispod glasa, puni poštovanja. Zatim bi zašutjeli, a ona zurila u daljinu. Jedan od dvojice Francuza — taj je bio debeljkast i bijeli — promatrao je Yvette očitim obožavanjem, zatim bi je primio za ruku i poljubio je.

Među njima Ksenija se nije osjećala lagodno. Smatrala se provincijalkom, to joj je društvo bilo odvratno, a ipak je bila uvjerena ,da je ti ljudi sažaljevaju zato, što je ona obična žena. Govorili su podrugljivim, bodljikavim načinom i ona bi rado bila ustala i pozvala Dina: »Isprati me u svratište!« On bi je bez dvojbe upitao: »Što ti je? Zar si poludjela?« Jest, najbolje je ostati i slušati priče o Parizu, o običajima nepoznatih osoba, razgovor o vrlo bogatom mladiću, velikom čudaku, doručak kojega u jutro se sastojao od kruha i maslaca u umaku od pjenušca. Razgovor o slikarici, koja živi s nekim glazbenikom,

s kojim spava u istom krevetu, ali samo kao brat i sestra, jer je ona zaljubljena u drugoga, a on u drugu Spavaju skupa jedino poradi štednje. »Francuzi su sasma drugi narod«, doda Ksenija, »sasma drugi narod«. Gdje je nekadanja vrijedna, romantična Francuska iz Balzacovih romana?

Posljednje je večeri Dino dobio sedam tisuća lira.

— Zadovoljan sam zbog tebe, Ksenijo! Nešto sam smislio. Eto: ti si, Ksenijo, vrijedna djevojka, donijela si mi sreću, a s ovim prijateljima iz Pariza kanim sklopiti dobar posao. Treba još samo, da i Horsch uđe u taj posao.

— O čemu se radi?

— To je naša stvar. Žene u tim stvarima .. .iako si pametna djevojka, kako svi priznavaju: imaš čvrstu glavu i dovoljno hrabrosti, ti bi imala sreću u poslovima. Poslovni je život opasan kao i hazardno kartanje; ali na koncu dobiva onaj, koji ima više hrabrosti.

— Što bi to bilo?

— Sada ti ne ću tumačiti. Nije poradi mene, koliko poradi onih iz Pariza i poradi Horscha: kada bi doznali da sam nekome nešto rekao, on ne bi više htio sudjelovati. Ako posao uspije, odvest ću te u Ameriku. Što misliš o putovanju u Ameriku? Vidjela si, kako ja postupam — gospodski. Tako mi ... nijesi ni sanjala!? Ni ja nijesam nešto o tebi ni sanjao.

Postavi je na svoja koljena i nastavi: — Drži se čvrsto, nemoj izgubiti ravnotežu. Sada tek dolazi iznenađenje. Ti imaš pravo, ja ne smijem iz razloga prestiža imati prijateljicu namještenicu. Evo ti sedam hiljada lira: možeš unajmiti kućicu, tebi dostaju tri sobe, međutim kupi najpotrebnije stvari: ostalo ćemo kupiti na otplatu i vremenom platiti. Ako mi posao uspije, otići ćemo u Ameriku.

Ksenija zapanjena, držeći novac u rukama, upita: — A ti, Dino?

— Uzmi novac, meni ne treba, meni je dosta ovo — i udari se rukom po čelu. Tko je sklopio posao s traktorima? A onaj s automobilima? Tko? Ja, samo

ja. Što bi Horsch bez mene? Ja pregovaram, ja sastavljam nacrte, ja potpisujem ,ali ako ovo sa Parizom uspije, tada više njega ne trebam.

Ksenija nije pratila njegove riječi — ponavljala je snebivajući se i uvjeravajući se: — Za mene? Kućica za mene?

— Jest, za tebe — potvrdio je Dino smiješeći se, zatim napola ozbiljno nadoda: — Bože moj, ako jedne kišne večeri budem bez krova, nadam se, da me ne ćeš otjerati da spavam pod svodovima na trgu del Duomo?

Kada je u Milanu Vandina slušala od prijateljice sve te pojedinosti, iznenadila se ,ali se ubrzo snašla: — Što ćeš . . . to je sreća, uostalom ja to ne bih mogla prihvatiti poradi mojega maloga prijatelja, osim toga ti si obrazovana. To sam i predviđala.

Ksenija je darovala Vandini ručnu torbicu i skupa su počele tražiti pogodnu kuću. Sve su bile preskupe, napokon nađoše jednu, koja im je odgovarala. Dino je prepuštao njoj da radi po svojoj volji. Jedne večeri bojažljivo ga upita: — Smijem li staviti na vrata svoje ime? — Ne prekinuvši svoj smijeh on odgovori: — Svakako, kakvo bi drugo ime stavila? To je tvoja kuća. — Ksenija je često ponavljala u sebi: »Kuća je moja.« Potpisavši ugovor o najmu, pozvala je radnike.

Dino je posjetio novi stan i na njeno zabrinuto pitanje: — Sviđa li ti se? — odgovorio je: — Bože moj, nije kraljevski dvorac, ali sve si razborito i ukusno uredila.. — Na kućnim vratima sjajila se mjedena pločica s imenom: Ksenija Costantini.

Jedne večeri, dok su skupa večeravali, Dino joj reče: — Uspio je posao sa Francuzima. Horsch je prihvatio, sada ćemo početi.

— O čemu se to radi?

— Ovaj puta je nešto drugo.

— Nijesu samovozi?

— I jesu i nijesu. Ali posao je zamršen, radi se o izvozu. Horsch je danas počeo, ali glavni rad pada

na mene. On pere ruke, ne će riskirati. Danas smo se skoro posvadili poradi tebe.

— Poradi mene?

— Jest. Govorili smo o San Remu: ti shvaćaš, djevojčice, obični muškarački razgovori, govorio sam, kako sam te zavolio i priljubio se uz tebe do kože. Počeo sam navađati pojedinosti i on nije htio vjerovati: ja sam i dalje tvrdio: »Nijesam budala! Bila je djevica, uzeo sam je, dok je bila djevica!« Tvrdio je, da je to samo hvastanje s moje strane. »Zašto?« pitao sam, »ja nijesam do toga držao!« Tako je povukao tanji kraj. I dalje je sumnjičavo klimao glavom. Ostavio sam ga, jer bismo inače zlo svršili, a ne želim, da mi postane neprijatelj.

Ksenija je šutjela, griskala tvrde trešnje iz leda, tako da su je gotovo zubi zaboljeli. Glupo je Dino učinio, što je tako govorio! Zašto je to pričao? Kao da odgovara na njenu misao Dino reče:

— Znaš . . . držao sam do toga.

Tobože rastrešena predloži mu ona: — Izađimo, tu je prevruće, — a čim su stigli na ulicu, reče mu: — Ja ću upravljati kolima.

Pod Dinovim vodstvom učila je upravljati kolima, osjećala je, kako se pokoravaju njezinoj volji i to je godilo njezinoj naravi. Razdražile su je ironične riječi Horscha kao što ju je dražio šutljivi karakter toga polunijemca. Osjećala je ,da ga je Dino svojim izjavama uveo u njenu intimnost, kao da mu je dopustio da uđe u sobu, u kojoj ona stoji gola. »Možda me je«, mislila je, »Horsch smatrao do sada jednom od onih, kao Vandina ili Mary, a možda ima pravo. Živim s njima, ali pokazat ću i njemu i svima ostalima.« Srdita tjerala je stroj velikom brzinom. Jurili su periferijom, kržljava stabalca nestajala su pred njihovom brzinom.

— Kamo voziš? — upita je bojažljivo Dino. Shvaćao je, da je nešto rekao, što ju je rasrdilo, ali nije znao, što bi to moglo biti.

— Kamo bih vozila? — odgovori srdito. — Zar treba da uvijek imamo neki cilj? Vozim tako, jer želim malo svježa zraka.

*

Jedne nedjelje sredinom srpnja nadstojnica je otputovala.

Sunčan, užaren dan. U zavodu je priređen svečani ručak. Ali svečanost rastanka nije nikad vesela: časti napuštamo ili poradi neznanja ili poradi starosti ili zato, što nas je netko vještiji od nas prisilio da odemo, kako bi on preuzeo naše mjesto. Taj današnji obred bio je nalik na predujam za sprovod stare nadstojnice, kojoj su, sada već potpuno neopasnoj, mogli priznati sve kreposti. Možda bi njezin sporovod bio manje tužan: »Bila je stara«, rekli bi i to bi bilo sasma dovoljno.

Nadstojnica je već osjećala ,da je tu samo gost: odbacila je svoje držanje puno predbacivanja, koje joj se do sada odražavalo i u njenim staklenastim očima, Dobrostivo poljubi u čelo najmlađu djevojku, koja joj je predala kitu cvijeća, zatim se starica dobrodušno nasmiješi kao bolesnik, koji je primio posljednju pomast. Sada se pričinjala manje starom, jer njena starost nije više trebala opravdavati njezinu neradinost.

Kolač, torta, golema kao nadgrobni spomenik, zasitila ih je upravo nepodnošljivo; blagovaonicom se proširila pospana umornost, oko velikih prozora zgusnula se teška sparina. Cvijeće je u vrtu izdisalo. I nadstojnica je bila umorna i napola uspavana, jedva je odgovarala. Svježa i okretna, ni najmanje otešćana od hrane ili od popodnevnog sata, sestra Lorenza je pripremala odlazak starice. Njezino imenovanje nije još službeno stiglo, ali svi su već znali: sestra Lorenza je nova nadstojnica.

Djevojke i časne sestre izađoše na vrata da pozdrave nadstojnicu, skupile su se radoznalo ne htijući propustiti ni jedne kretnje, ni jedne riječi, koju su do

sada smatrale ostarjelim predmetom. Pred vratima, na trgu obasjanome suncem, čekala je kočija: konj je gluho udarao kopitom. Usred šutnje pune poštovanja nadstojnica se uspela i sjela, oko nje se rasprostrla njena ljubičasta suknja. Kraj nje na malom preostalom prostoru zauzela je mjesto, jedva sjedeći, jedna mlada opatica. Čas zbunjene šutnje, zatim su staroj ruci, koja se pomicala u znak pozdrava, odgovorile mnoge mlade ruke, bezbrojni osmijesi. Pustim trgom odjekivala je buka kotača. Djevojke su gledale, kako se kočija udaljuje, napola nasmiješene, napola ganute, dok se nije vratila sestra Lorenza i naložila im da se povrate u zgradu. Od toga je časa sestra Lorenza bila nadstojnica.

Sestra Lorenza je već zaposjela sobu nadstojnice. Nije još tu spavala, čekala je na službeno imenovanje, ali je već smatrala svojim sve, što se u sobi nalazilo. Kancelarijska soba joj je već odavna pripadala, imenici su bili ispunjeni njezinim rukopisom, jedino po gdjegdje nesiguran potpis nadstojnice. Teško će se naviknuti na tu sobicu, sve je još ispunjeno boravkom starice: naslonjač je zadržao udubinu, po ormaru se zadržao miris stare osobe. Sestra je Lorenza bila naviknuta, da u tu sobu ulazi na prstima. Kad bi časna majka bolesna ležala u krevetu, govorila je sa sestrom Lorenzom ostavši iza bijelih zastora, ne pokazujući joj se: iako nije bila vidljiva, ipak je cijela soba bila ispunjena njenom ličnošću. Pomaknula je zastore da se uvjeri, da je više nema. »Već sjedi u vlaku.« Ipak se još nije osjećala potpunom gospodaricom. Tu međuvladu opažala je i u držanju svojih drugarica časnih sestara, koje su premda im je bilo poznato, da će čast nadstojnice pripasti sestri Lorenzi, hinile, da to još ne znaju, kako bi se još uvijek mogle ponašati prema njoj kao prema osobi njima jednakoj po časti i da tako barem kroz neko vrijeme ne trebaju kod pozdrava nakloniti se pred njom za centimetar više.

Sestra se Lorenza bojala da bi druge mogle preuzeti uzde zavoda u svoje ruke, a nju osamile, udaljile. Druga će sada voditi službene knjige, druga će dopisivati. Ona će biti prisiljena da provodi dane na crvenom naslonjaču drijemajući i tobože sricajući krunicu. Nije moguće! Nije moguće! Zar nije ona stvorila tu atmosferu strahopoštovanja oko ličnosti majke nadstojnice? Malo pomalo oduzela joj je iz ruku cijelu kuću, nježno, himbeno, nije nikada dopustila, da bi kojekakvi razgovori doprli do nje. Ona je navikla drugarice na tu himbenost prema nadstojnici: sve su se bojale časne majke, u njezino je ime uvijek izdavala najstrože naloge. Kada je htjela udaljiti iz zavoda njoj antipatičnu djevojku, Francuskinju, saopćila joj je to ovim riječima: — Govorim po nalogu majke nadstojnice, kćerko . . . — a starica uopće nije ništa znala, mislila je da Francuskinja napušta zavod iz vlastitih zdravstvenih razloga. Kada je Costantinijeva zatražila sniženje mjesečnog prinosa, — majka je odklonila. — Časna majka nadstojnica! Uvijek časna majka nadstojnica, možda sada djevojke na samo spominjanje toga naslova osjećaju prirođeno neprijateljstvo. A sada je ona postala majka nadstojnica!

Pogledala je kroz prozor u dvorište. Časne su sestre sjedile u krugu brbljajući, bio je sat odmora. Sestra Luiza čitala je životopis sveca. Nju nijesu pozvale. Tko bi se usudio nju smetati? Sestra Luiza prekinula je čitanje i govorila nešto drugima: »Sigurno govore o meni. Ta Mlečanka, sestra Luiza, voli spletkariti. Uvijek se razgovara sa djevojkama, udaljit će ih od mene, kada odu na ljetovanje možda će im pisati, sve će otići, i Emanuela, njezini se roditelji vratiše, tko zna, da li će se u listopadu uopće povratiti, mnoge se ne vraćaju, Fantijeva je postala doktorica medicine, Ortizova se preselila onim Španjolcima. Ostaje Augusta i mala Bongiovanni, koja će nanovo polagati ispit. Augusti je sve poznato o djevojkama, ona će joj sigurno znati reći, što se o njoj govori, porazgovorit će se kasnije s njom, ali tobože slučajno!

Hitro je sišla niz stepenice, pojavila se u malom dvorištu. Tu su na okupu bile sve časne sestre, tri od najmlađih naivno su koračale u okrug i pjevuckale. Spazivši sestru Lorenzu, umukle su, neke su skrušeno ustale. Tobože čudeći se sestra Lorenza upita: — Zašto ustajete, sestre?

Ne znajući, kako će joj razjasniti, ostale su bez riječi i zurile u nju.

— O čemu ste govorile? — upita približivši se. — Sjednimo!

Ostavile su joj slobodan stolac, ali ona tobože nije to opazila i sjedne na svoje obično mjesto na klupi između sestre Luize i sestre Prudenzine. Druge su šutjele prekrstivši ruke na krilo i čekale. Razgovor se nikako nije nastavljao: napokon sestra Luiza otvori knjižicu i nesigurnim glasom nastavi čitati: »To je dakle prvo prikazanje Djevice pastirici Bernardette . . .«.

Umarajuće putovanje do na kraj Puglie: u prvim popodnevnim satovima izmoreni vlak nije imao više snage dahtati: usporavao je brzinu kao da ga je svladala silna žega. Kuće su drijemale usred puste doline, žega je odjekivala u bezbrojnim čvrčcima. Ana i Valentina, od znoja blještavih lica, navirivale su kroz prozorčić, ne bi li se osvježile, ali je vjetar bio topao, gotovo kao nečujan dah. Na stanici su mlohave čaške zvončića bile nalik na mrtve leptire.

Anini su roditelji došli po nju u kočiji. Otac ju je odmah obasuo riječima, majka se znojila u nakićenoj ljetnoj haljini. Djevojke se rastaše zagrlivši se i Valentina krene s majkom prema njihovoj kući. Čim je stigla, osjetila je u sebi laganu sjetu već utaženih želja, žaleći, što je čas sastanka sa majkom već prošao, doživljen. Praznici: sve je u tom prvom sastanku, a ipak ganuće nije bilo onako jako kako se ona nadala. To je bila njezina prva godina provedena na sveučilištu, neprestano je pisala iz Rima: »Zamisli, majko, kada se vratim . . .« Sada se vratila.

Ana ušavši u kuću stala je i začuđeno uskliknula: — Oh! . . . — U blagovaonici se nalazilo pokućstvo najmodernijeg stila. Zidovi su bili obojeni blijedom zelenom bojom, nije se moglo opaziti, odakle dopire svijetlost.

— Lijepo? — upita otac ponosom.

— Nijeste mi ništa pisali . . .

— Ne . . . Htjeli smo te iznenaditi. Sve je iz Barija, električne sam naprave donio ja iz Milana.

Majka brzo nadoda: — Tako ćemo obnoviti kuću, osim . . . jest, sve ćemo ti ispričati kod stola.

Otac je još uvijek čekao: — Nijesi još rekla, da li ti se dopada . . . možda ti se čini prečedno?

— Ne, nikako. Samo nijesam očekivala, izgleda . . . izgleda kao u gradu. Opazivši da roditelji očekuju još nešto, nadoda:

— Vrlo je lijepo. Vrlo lijepo. Sigurno je i skupo.

— Vrlo skupo. Ali se to odmah vidi . . . vidi se, da je raskošno. Novac nije bačen ututanj.

I služinčad je došla da je pozdravi, neki se sjećali Anina rođenja, stali su na pragu sobe ne usuđujući se zakoračiti u novu bagovaonicu. Kao da ova soba pripada drugoj kući, premda se nalazi tako blizu starom predvorju, gdje još uvijek vise djedove puške. Napokon Ana ode i služinčad se raspršri po dvorištu, tu je cvijeće raslo u posudama od cementa i to cvijeće više nitko nije smio dirati, ono je stajalo pod nadzorom vrtljara.

Anina soba nalazila se na drugom katu, prozor je bio gotovo potpuno zastrt bršljanom. Pobojala se, da joj je preuređenje kuće oduzelo i tu sobu i ušavši i našavši je još uvijek istu, odahne. Željno pogleda naokolo i smirena se obrati majci i zagrlivši je reče joj: — Sretna sam, što sam se vratila. — Ostala je zatvorenih očiju, položene glave na majčina prsa, prisluškujući njezino dihanje, dah namirisane i mekane puti, drugačiji dah od mirisa, kojim je mirisala toliko

godina. U sebi je govorila: »Tu sam, kod kuće, sve što me okružuje poznaje me i pripada mi«. Šutjela je od zanosa, ali iznenada odmaknuvši se gotovo prestrašena, upita:

— Što je s bakicom?

— Imaš pravo! Dobro je, da je odmah pozdraviš. Njoj je gore, sve gore, ne vlada više sama sa sobom, više ne silazi u blagovaonicu. Htjela je da jede u kuhinji, zamisli, u kuhinji. Zabranili smo joj, sada jede u svojoj sobi, ali ostatke skriva po ladicama, koje zaudaraju po plijesni. Osim toga krade, prava bolest kradljivosti i sve skriva. Iz kuhinje je ukrala sav šećer. Zamisli, prije par dana Alfonso je čekao gospodu iz Milana, članove društva . . . da, ti to ne znaš, kasnije ćemo ti reći, dake strance, poštovane ljude, a baka je sišla sa maramom na glavi. Mi je nijesmo ni pogledali, tobože ne vidimo je, nadali smo se, da je drugi ne će opaziti, da će je smatrati da je seljakinja, ali se ona počela predstavljati, a oca nazove: »Alfonso, doći k majci«. Tada su oni ustali, pozdravili je, ali ona im niti ne odgovara, već pita sina: »Tko ti je dopustio da uzmeš ono staro vino?« Tada je jadni otac počeo na najljepši način nagovarati, da se povrati u svoju sobu. Isuse! . . . Ne možeš zamisliti, do čega je sve došlo! Danju izlazi, luta po poljima, izdaje naloge seljacima, krade voće. Uvečer se pojavljuje na prozoru i pjeva: »Još uvijek sam ja gazdarica!« — Majka uzdahne i zaključi: »Idi, operi se i odmah dođi na večeru.«

Ana se uspne stepenicama, pokuca na vrata starice, nitko nije odgovarao, tada gurne polako vrata i pozove: — Bakice Antonijo . . . U sobi se osjećao zadah starosti, sačuvanih stvari. Bilo je tamno: kroz prozor se ocrtavalo vedro gotovo jutarnje nebo i prve zvijezde. Naslonivši se na prozorsku dasku, starica je jela.

— Uđi, Ano — reče — uđi, — i zagrlivši je: — Zadovoljna sam, što si se vratila, treba da s tobom go-

vorim: nalazimo se pred propašću. Sjedni! — i pokaže joj klupicu pokraj sebe.

— Zašto tako u tami?

— Još se vidi: šteta je trošiti svijetlo. Jesi li vidjela, gdje moram jesti? Jadna ja, kao da sam već ispod zemlje. Svakog dana dolazi tvoja majka i pita me: »Je li vam dobro?« Vidi, da odolijevam, da sam čvrsta kova. »Vrlo dobro« odgovaram, i ako mi kiselina tišti želudac, ali ja istodobno pod pregačom sastavljam prste u rogove. Vrlo dobro, uvijek vrlo dobro. Odolijevam. Ja sam još uvijek gazdarica, zemlje su moje. Oni i dalje razbacuju novac na pregršti, kao da siju novac. Jesi li vidjela blagovaonicu? Ja nijesam nikada tamo ušla.

— Ni meni se ne sviđa blagovaonica. Ali što ćete... ne smije između vas i oca . . .

— Ah, nije to on . . . tvoja majka . . . nesreća je zadesila našu kuću onog dana, kada Alfonso nije poslušao mene i nju oženio, ali još uvijek sam ja živa, vidim sve, nadzirem, što više mogu, skupljam stvari po ladicama za tebe, Ano. Ali i poslugu su natjerali protiv mene i svi me tjeraju ovamo gore, zatvaraju me, kadgod mogu. Tko bi to ikada bio rekao, Ano? — i starica počne jecati. Unuka joj počne milovati navorane ruke, šalom pokrivena mršava leđa, ali je sve to radila rastrešeno: promatrala je nebo, od noćne vedrine bijelilo joj se lice. Sve je bilo obasjano mjesecem, ali se mjesec nije viđao, stajao je visoko nad kućom, polja su se prostirala u beskraj, u svijetloj tišini. Starica je gunđala i Ana na svoju žalost nije više čula bojažljivo zrikanje zrikavaca. Baka iznenada ustane, krene prema ormaru i otvori ga izvadivši ključ ispod suknje. — Sve moram držati zatvoreno, jer dolaze, dok sam ja vani, ovamo i pretražuju moje stvari. — Tražila je sigurnim rukama i napokon ponudi unuci nekoliko pljesnivih kolača.

— Drži, — reče joj — pojedi ih, ali da te ne vide. Sakrila sam ih jedne večeri, kada je tvoj otac imao goste i kad su bančili u blagovaonici.

— Možda su to poslovne veze . . .

— Kakvi poslovi! Zemlja — neka budu njegovi poslovi. Odakle novac, što ga rasipa? Iz zemlje, a on ni ne gleda, što se događa po poljima. Tinka krade masline, nitko se ne brine. U kuhinji uvijek sve teče kao bujica. Tvoja majka hoće da kupi auto, zamisli auto? A ne zna ni gdje se nalaze kuće naših seljaka zakupnika. Naručili su radio!

Pričala je sve to u žurbi, kao da joj odavna to leži na srcu i kao da joj je lakše, kada priča.

— Moram sada sići, bakice, govorit ćemo sutra. Hoćete li i vi doći?

— Ne — reče — idem u krevet. Ispratit ću te do vrata, jer ih moram zaključati. Ako bi me noću trebala, pokucaj tri puta, ne, četiri puta. Inače ja nikome ne otvaram, dapače o kvaku objesim stolac, jer tako bih, ako bi netko pokušao . . . uostalom nikada ne spavam. Više sam puta čula, kako pokušavaju unići.

Ana je bez odgovora pomiluje po ramenu i izađe ostavivši je, da i dalje sama gunđa.

Otac i majka već su sjedili kod stola, Ana reče:

— Oprostite . . . bakica . . .

— Jest, učinila si dobro, što si je odmah posjetila.

Stara je služavka došla noseći juhu, podpunom sigurnošću okretala se između novog pokućstva. Ana je sjedila ukočeno kao izvan svoje kuće. Osjećala se zbunjenom, iznenadili su je, zamišljala je ovu prvu večeru pod svijetlom stare plinske svjetiljke preuređene za električno svijetlo. Nekoć su na zidovima visjele slike iz njezina djetinjstva, djeda, majke, u staromodnim haljinama; na prozorima u zemljanim sudovima rasle su ruže podržavane trstikom, bijele i bezbojne geranije. Sada je svega nestalo: zidovi goli, svijetlo hladno. I otac i majka između toga posoblja nijesu bili isti, nedostajala je ona obiteljska intimnost za kojom je u zavodu uvijek žudjela, kao da počinje nešto novo i različito. Otac i majka govorahu o baki, kako nastupa kao luđakinja: — Svakako, kada od starosti postanemo nalik na životinje, stotinu je puta

bolje umrijeti. Hoće da se oblači samo u seljačke haljine, i tako šeta naokolo kao nama za inat.

— Razumijem — reče Ana, — ali zašto da je sile? Stara je, starci ne mogu izbjeći svojim godinama, ne mijenjaju se, zaostaju tamo, gdje su bili u svojim boljim godinama.. Ne smijemo se nje stidjeti, nijesi se se stidio, kada si bio dijete.

— Jest, ti govoriš teoretski, ali kada bi se ti nalazila u društvu, a ona bi došla i . . .

— Ipak je tvoja majka.

— Molim te, Alfonso, — prekine ih Matilda. — Bezkorisno je raspravljati s njom o tome. Sutra će i ona navući krpane cipele, otići u polja i znaš, kako će se vratiti? Griskajući rajčicu poput seljakinje . . .

— Istina, majko! Ali zašto bih drugačije postupala, ako volim tako živjeti i ako je takav bio život mojih?

— Do jučera. Danas je drugo. Ti učiš u gradu i nama je dodijao život daleko od svijeta i života. Treba napredovati.

— Ovamo i novine kasno stizavaju . . . — opazi otac.

— Nema krojačice, koja bi znala sašiti haljinu.

— A novac, s kojim raspolažemo, mogao bi nam više donositi u dobrim poslovima.

— Reci joj, reci joj o poduzeću.

— Jest, — potvrdi otac i smjesti se kao da će održati predavanje. — Kanim ući kao član u jedno milansko poduzeće sa podružnicama u Rimu, Bariju; zanimljiva stvar, ne ću ti tumačiti u tančine, jer bi predugo bilo i ne bi shvatila. Dakle rad, koji odgovara meni, našem društvenom položaju. Sklopili smo nova poznanstva. Reci joj, reci joj — reče obrativši se ženi.

— Jest. Zašto bi se bojao da joj kažeš? Dakle odlučili smo slijedeće godine da se preselimo u grad.

Ana ostane za čas bez riječi, zatim mirno upita:

— Nije moguće. Što ćete sa zemljom?

— Za zemlju su tu zakupnici. Uzet ćemo upravitelja, pouzdanu osobu, pomislio sam na Beppa Contija,

koji je toliko godina upravljao posjedom De Angelisovih. Uostalom ljeti bi se vratili na mjesec, dva . . .

— I ti, koja si se sigurno već navikla na grad . . . — reče majka.

— Oh, majko, ja sam žudjela za ispitom samo da se mogu povratiti! . . .

— Ali ne, Ano, ti ne možeš tu ostati. Zar ne ćeš dalje napredovati. Pomisli samo, ti bi možda željela postati profesorica, govorili smo o tome i u gradu, dobila bi mjesto, ne marim za troškove za tisak potrebnih radnja.

Ana je šutjela. Sada je shvaćala blagovaonicu u modernom stilu, prijatelje iz Milana. Više nikada ne će vidjeti, kako se jesen spušta nad njenim krajem. U vlaku je govorila Valentini: »U listopadu ću otputovati po posljednji put«. Knjige u kovčegu bile su joj preteške, a ipak je htjela da se dobro pripravi za ispit, kako bi tako zaključila svoje poglavlje u gradu, pozdravila drugarice i vratila se u svoja polja, gdje bi izlazila bez šešira, ne bi slušala škripanja tramvaja po tračnicama, jedino bi u velikim razmacima iz daljine zvižduk vlaka rastrgao mirnu tišinu doline.

— Više mi se ne uči, hoću da se vratim svome domu.

— I u gradu ćeš imati svoj dom.

— To nije isto, učenje me već zamorilo. Zašto bih bila profesor? Mislila sam, da ćete se zadovoljiti s ispitom. Ne trebam da zarađujem, uvijek tvrdite, da smo vrlo bogati, zar vam nije dovoljan ispit? Nadam se, da ću ga načiniti s podpunim uspjehom, sve sam samo zato radila, do sada sam se uvijek pokoravala vašoj volji.

— Govorimo ti za tvoje dobro, kako bi ti bila obrazovana.

— Znam, oče! Što ćeš više? Što ću sa svim tim latinskim jezikom, grčkim, epigrafikom, sa dva moderna jezika? Što ću?

— Ali toliko je sigurno napredovala i Valentina, koja je nižeg društvenog položaja od tebe.

— Što za to? Oče, slušaj me: ja bih time išla u susret razočaranjima, napredujem samo zahvaljujući dobroj volji, ne svojoj darovitosti, mnogo sam se trudila, dok sam dovle stigla, vi to ne znate, ne uzimate u obzir. Činila sam to poradi vašega zadovoljstva, ali sam bila umorna, srce mi je bilo stisnuto kao šaka, mislila sam jedino na povratak. Sada . . .

Skoro je plakala, široko je lice izražavalo očajnički strah. Otac je utješi: — Ali još nije ništa odlučeno, ne treba da se tako žalostiš.

Ali ona odgovori odlučnom nježnošću: — Ovu kuću ne ću nikad napustiti.

Iz dvorišta su stigli bučno očevi prijatelji sa ženama, došli su pozdraviti Anu. Ona ih dočeka srdačno, to su sve bili znanci iz djetinjstva. Ulazili su u sobu s očitim poštovanjem pitajući je zanosnim osmjesima, što misli o novom posoblju. Zadivljeni izjavljivali su: — Zaista kao u gradu! — I sjedali su na nove stolce, na naslonjače u obliku slova s. Poslužili su ih kavom, vinom i doskora se dvorana ispunila dimom. Muškarci su se skupili oko stola na kartanje, četvorica igrahu, dok je peti sjedeći iza leđa don Alfonsa davao ovome nijeme savjete polažući prst na kartu, koju je trebao baciti. Ana se doskora počela opraštati navodeći kao razlog svom odlasku preveliku umornost.

— Znamo — prišapne joj na pozdrav majčina prijateljica, — kaniš postati profesorica.

Djevojka se uputi u svoju sobu, ali se u predvorju zaustavi spazivši kroz arkade trijema prostrana polja obasjana mjesečinom i mračne sjene drveća. Na nebu su se kovrčali razasuti mali oblaci, zrak je bio srebrnasto proziran. Ani srce jače zadrhta u prsima od zadovoljstva. Noć je tiho spavala, zrikavci su zašutjeli i lagana koraka izađe Ana u dvorište da uživa u tom prizoru. Sve je bilo protkano sjajem, nestvarno, kao krajobraz iz basne. Na cesti prema selu gorjela je svjetiljka nalik na budnu zjenicu oka nedaleko od vrta, odmah uz vinograd prostiralo se blijedo gotovo

bijelo polje trstika. Mali potok dijelio je zasijano polje, mali potok, koji je sada služio mjesecu kao ogledalo. Sve je bilo nedotaknuto isto kao i prošle godine, kao kada je ona bilo još dijete. Ana sjedne na zemlju stisnuvši koljena, udišući svježi miris metvice. Na najvišem granju magnolije crvkutala je noćna ptica, pas je dva tri puta zalajao, a zatim zašutio. Od vremena do vremena dopro bi iza njenih leđa smijeh žena, usklici igrača.

»Što mogu tražiti više od ovoga ovdje?« upita se Ana. Srcem joj zavlada sjeta sjećajući se hladnih i vlažnih zidova u zavodu, onih bespolnih soba, časnih sestara bez zavičaja. Sada su je tištile kao teret i knjige, nad kojima je toliko učila, da ih je naučila naizust, često i ne shvaćajući potpuno one strane riječi, što ih je izgovarala naglaskom svojega kraja. »To je posljednji put, što se vraćam» mislila je »zatim ću ostati ovdje! Sutra će u večer zamoliti Titu, da pjeva u dvorištu i skupa s drugima pjevat će i ona. Posjetit će zakupničke obitelji, sjesti će u podnevnoj žegi, kada sve spava, jedino čvrčci cvrče na vlažnoj i svježoj travi livade. Ako se presele u grad, sve će sobe biti nalik na blagovaonicu.

Polako prođe trijemom, uspne se drvenim škriputavim stepenicama, tako su škriputale i kada je ona bila mala djevojčica, prođe kraj bakinih vrata. Tko bi mogao odijeliti baku od njezine zemlje? Mrtva će dopustiti da je prenesu na rukama služinčadi do groblja, gdje joj već počiva muž. Razvedrivši se pomisli Ana: »Ja ću ostati kraj nje!«

*

U prvu zoru, dok je cijela kuća još snivala, a teško je dihanje, prodirući kroz prozorske kapke, prodiralo na livadu, po drvenim je stepenicama odjekivala gluha lupa staričinih papuča, koja je silazila u kuhinju. U hodniku je još mračno, tupi noćni mrak, ali je kroz prozore počelo unilaziti prvo danje svijetlo. Bakini se koraci guše u prostranoj mračnoj ku-

hinji. U kuhinji neprestano uzdiše i učinivši nekoliko koraka stane. Najprije skida sa zida mjedeni lonac, napuni ga vodom, ispija i ponovo vješa o čavao. Svježa je voda napokon podpuno probudi: tada bi skinula sukno sa krletke sa ptičicama, zirkala prema nebu nagađajući, kakvo će biti vrijeme, uzalud je pokušavala ući u komoru za živež, jer je bila zatvorena. To joj je bilo dobro poznato, ali je svakog jutra nanovo pokušavala nadajući se, da su zaboravili da uzmu ključ. Uzalud. Kroz visoki prozorčić u kuhinji dopirao je iz komorice miris jabuka i dobre slanine. Baka Antonija ostala bi tu, pred tim prozorčićem, neko vrijeme njušeći, a zatim bi spustila glavu i otišla probuditi služinčad.

Žene su spavale napola obučene, razbacanih ruku po krevetu, ustajale su bez riječi, prelazile mokrom rukom po licu i još snene počinjale raditi. Išle su po kući s metlama, sudovima za vodu, otvarale prozore. Starica bi se smirila i blaženo sjedila kraj njih. Često je pogledavala na strop gornjega kata, gdje je sin spavao sa njezinom snahom.

Uskoro bi otišla da probudi unuku, kucala na njena vrata, a kada bi se odazvala, sišla bi prezaposlena natrag. Izdavala je naloge, koje nitko nije izvršavao, kao da zapovijeda gluhom čoporu. Spremala je zdjelicu za Anin doručak, jer je ova jela u dvorištu u čistoj jutarnjoj tišini. Cestom prema selu prolazili su seljaci idući na rad i glasno je pozdravljali. Često bi baka Antonija pristupila unuci.

— Vidiš? — govorila je. — Jedino se u ovim časovima meni čini da još uvijek traju stara vremena, kasnije, u deset sati, dolazi tvoja majka, a ja odlazim u polja.

Bilo joj je skoro osamdeset godina, a ipak je i usred ljetne žege, čim bi čula silazak nevjeste niz stepenice, počela zbunjeno pogledavati amo tamo i odmah se udaljila. Bojala se nevjestina naloga, da se povrati u svoju sobu i znala je, da bi se tome — i protiv svoje volje gotovo plačući — pokorila.

— Danas ću posjetiti napoličara, zastaje mu posao, djeca mu malena, žena mlada, a voli ljenčariti.

Odlazila je prignuta i ljuta, ulazila u kuhinju seljaka zakupnika, sjedila s njima i razgovarala, ne kao gospodarica, već kao njima jednaka. Seljaci su znali, da ne treba da vode računa o njezinim riječima, ali ipak je ona još uvijek bila stara gospodarica i jedina, koja je poznavala zemlju kao oni. Kadkada je strogo s njima postupala, ali je barem znala što govori.

Ana je dugo u sobi učila: soba je bila nalik na gnijezdo usred vrtna drveća, odatle je vidjala suncem ispaljene zemlje, suhi goli kukuruz, zelenu prostranost vinove loze. Teško je bilo učiti, pospanost joj je otupljivala misli, bilo je prevruće. Iz kuhinje je dopirao glas služavke, koja je potiho pjevala uz pratnju šuma vode o mramor. Ana dignuvši glavu sa knjige zurila je u polja. Od odraza sunca pred očima bi joj se počele stvarati zlatno-ljubičaste mrlje. Od bola je zatvarala oči kao nad mliječno krvavim morem. Zabavljalo ju je živo dahtanje cvrčaka, koje je odzvanjalo sa svih strana. Ana nije nikada vidjela cvrčka i činilo joj se, da je svaki cvrčak zapravo sastavni dio golema mijeha na orguljama. Čitavo je jutro odzvanjalo od pomamne pjesme cvrčaka. Malo podalje mogla se vidjeti crvena kuća obitelji Aconte: zatvorena su prozorska stakla blještala. — Ostavili su sina gotovo u bijedi — pričao je otac — otac je bio kartaš, majka je godinama živjela s drugim. — Šetajući Ana bi kadkada stigla do ograde vrta oko crvene kuće, gledala izraslu divlju travu, isušenu zemlju, a svuda naokolo veliki hlad, ledeni hlad, koji vlada u svima napuštenim perivojima. Popodnevom Ana bi se spustila u selo, tišina ceste ispunjala je divnom radošću, ljudi su išli zasjenjenom stranom ceste, koja je bila siva kao topli pepeo, sunčani dio ceste ostajao je samotan, blještav. Njezini su koraci odjekivali usred niskih i nijemih kuća. Činilo joj se da je cijelo selo ispunjeno poezijom, isprva je to tumačila sebi: »To je radost

povratka«. Ali na povratku u Rim osjećala je mukom prigušeno neprijateljstvo prema tamošnjim stvarima. Povratak u selo bio je nešto drugo, tu je sve voljela: sivkastu boju crkvenih stepenica, starinsku patinu na kamenu česme, istrošene kamene ploče, izmedju kojih je naraslo busenje: sve je tu nosilo oznaku vjerna i besprekidna života, prenošenih predaja i obreda. Njezina je majka mrzila selo, rijetko bi kada s prezirom silazila prema selu. Bila je građanka. Njezin je otac vodio gostionicu. Kasnije je pobjegao poradi kažnjivoga krivotvorenog stečaja. To nije nikada govorila, nego: — Moj je otac bio trgovac, moj se otac bavio trgovinom. — Doskora će govoriti: — Moj je otac bio industrijalac. — Prolazeći ulicama zatvarala je nos pred zadahom koji je dopirao iz kuća i porugljivo zapitkivala kćerku: »Zar nije ugodan miris? — Ana je odgovarala: — Ne znam, ali ipak volim taj miris. — Neki su voljeli Anu, neki je smatrali pretihom, drugi gotovo glupom. Majka je svima govorila, da kćerka samo pozira, da nju rasrdi.

Ana je izbjegavala seoske brbljarije, sastanke na kojima su ljudi tratili vrijeme brbljajući, pred sumrak uzela bi svoju dvokolicu i sama krenula. Poznavala je usamljene staze, koje su dijelile posjede u beskrajnoj dolini, susretala je po kojeg seljaka, nailazila na dijete, koje bi je iznenađeno promatralo, na psa, koji bi mirno sjedio na rubu polja. Dvokolica se klizala po prašini ceste. Napor vožnje pružao joj opojnost leta. Nakon dugog lutanja ostavila bi dvokolicu i legla na livadu licem prema nebu. Djevojka je širila ruke i bez riječi uživala u čistom plavetilu velikog svoda nad njom. Uživala je osjećajući se ništetnom, kao list ili nit trave, kao da živi životom biljke, kao da joj žilama teče biljni sok umjesto krvi. Nakon tih odmora vraćala se kući lagana, jureći između drveća, livada, niskih ograda, zaboravljala je, da se vozi na dvokolici, činilo joj se, da juri sama, vlastitom snagom, da na nogama ima krila kao bog Merkur.

Kadkada bi u predvečerje posjetila Valentinu.

Valentinina kuća bila je daleko, trebalo je proći kroz selo. U zavodu su djevojke bile istoga društvenog položaja, ali tu, u selu, Valentina se osjećala nižom, jer stanuje u siromašnoj kući sa malim vrtom. Kada bi Ana ušla u njezinu kuću Valentina bi joj neprestano ponavljala: — Oprosti, oprosti! — To veliko prijateljstvo sa kćerkom Bortonovih povećao je Valentinin ugled u selu. Nadala se, da će zato lakše naći muža. Ana je htjela, da uvijek sjede na terasi. Tu su se nalazile stare odbačene stvari, drveni kišom isprani predmeti i cvijeće u starim posudama. Ta je terasa gledala na šumovitu dolinu, pred očima se otvarao krasan krajobraz. Sve je bilo tiho: ipak je Valentina prekinuvši razgovor često pogledavala u kuću i umirivši se rekla: — Ništa, ništa. Možeš slobodno govoriti.

U kuću uvlačio se mrak, dok se na terasi zadržavalo i dalje polusvijetlo kao da je podržavano od njihova daha. U sivkasto plavoj prozirnosti neba ocrtavahu se njihovi mračni, hladni obrisi. Sjedile su na ogradi, promatrale pojavljivanje prvih zvijezda.

Ana je govorila: — Nikada ne možemo opaziti, kako se rađaju zvijezde. Možeš sate i sate promatrati isti komad neba, najednom ćeš otkriti svijetlost zvijezde, a da ne znaš kada se zapravo svijetlost pojavila. To je čudesno: ne čeka li možda zvijezda na čas, kada ćemo mi zaklopiti oči?

— Ti vrlo voliš ladanjski život?

— Volim miris i način ladanjskog života. Tu se sa svačim naslađujemo. Tko promatra zvijezde u gradu? Ni ne opažamo, da postoji nebo.

— Ali ima toliko drugih stvari u gradu . . .

— Koje stvari? Ni jedna nema takovu vrijednost kao ove. Ovdje vrijede bitni elementi života: sunce, vjetar, godišnje doba. Nije li to važnije od sata otvaranja kina? Lijepo je slušati seljake, kako puni strahopočitanja govore, da će se u dvanaest sati spustiti vjetar i da će kišiti. Ako je vedro ustaju i pjevajući odlaze na rad. Uvijek govore o tim stvarima jer iz

njih proizlazi život i naše blagostanje. Kod radija volim slušati prijenose vremenskih izvještaja za parobrode na moru. Onaj topli spori glas, koji ih dostiže u njihovoj mornarskoj samoći. Riječi zvuče fantastično. Usporedi ih s onima o burzovnim izvještajima. Te su nervozne, naježene brojkama, one o vremenu pune zvučnih pridjeva. To je razlika između gradskog i ladanjskog života.

— Tvoji još uvijek govore o selidbi?

— Ne znam, mislim: iza mojih leđa. I to, što govore iza mojih leđa, kriomice, dokazuje da su svijesni svoje krivice. Mislim, — nastavi ozbiljno — da griješi onaj, koji hoće da iskoči iz vlastitoga društvena položaja i da se silom uvuče u drugi. Čini mi se, da mnogi nesporazumci današnjega života nastaju od opće žudnje za životom, višim od vlastite razine i vlastitih mogućnosti. Ne vjeruješ? Konačno se pojavljuje ipak potomak, koji ima u svojoj krvi primitivne želje svojih pradjedova. Takav sam ja slučaj. Ja ću tu ostati, tako sam odlučila. Imam dvadeset i dvije godine. Tko će me prisiliti da otputujem?

— A doktorski ispit?

— Načinit ću ga: otputovat ću s tobom i zatim se vratiti — osim ako propadnem... — I nadoda: — Kao Ksenija. Tko zna, što je sa Ksenijom?!

— Nitko mi ne će izbiti iz glave, da je mrtva.

— Da, bojale smo se, ali sigurno nije tako. Kada netko umre, ipak se to dozna: osim toga ona nije od onih, koje se ubijaju. Još uvijek ne razumijem, kako nije uspjela: bila je darovita...

— Ali darovitošću, koja nije sklona našim naukama.

— Možda.

Ponovo su zašutjele, Ana je prisluškivala glas posljednjeg zvona, koji je dopirao...

— Kada su noći tako lijepe osjećam, kako se u meni budi strah od bolesti i od smrti, kada više ništa ne ću vidjeti...

Valentina je prekine: — Psssst!... Samo čas! — i stane slušati prema kući. — Ništa. Nastavi!

— Ali čega se bojiš?

— Bojim? Ničega. To ja samo poradi braće.

Jednom, kada su pred vratima kuće stala kolica, Valentina je žurno ustala, uhvatila prijateljicu za ruku i rekla joj: — Slušaj, bolje je da sada odeš, oprosti, ali...

Na izlasku Ana je susrela u predvorju dva muškarca osrednjih godina. Jedan je bio niži i šepav, drugi visok dežmekast. To su bila ta čuvena braća. Svojom vanjštinom nijesu ulijevala strah, ali mladji, šepavac, imao je u sebi nešto, što je sličilo zlobnom ruganju. Sutradan je Valentina posjetila prijateljicu i razjasnila joj:

— To su moji stričevi. Odkada je otac umro, uzdržavaju nas iz milosrdja. Sve plaćaju oni, i moje nauke, i zavod. Nijesu zapravo zločesti, drugi ne bi ni toga učinili.

— Tada?

— Eto, neprestano nam predbacuju, što su učinili i što još čine za nas: predbacuju nam svaki komadić kruha. Vidjela si moju majku? U par je godina ostarjela, jer se gotovo boji da dodirne hranu. Ja sam mlada i prelazim preko toga. Ali ona... Zemljišta su bila vlasništva sve trojice braće i očev bi dio sada pripadao nama, ali oni vele: »Naše zemljište, naš novac«. Ne želim, da me nađu, kako bez posla razgovaram s tobom. Kada svršim nauke i počnem slati majci novac, tada će biti drugo. Ali ja nijesam rođena za rad, voljela bih da se udam, u gradu. Ali nitko me ne će htjeti, na to mislim danju i noću. Oči joj se ovlaže od sjećanja na te stare i neprekidne muke.

— Zašto tako govoriš? Nije ti ni dvadeset godina.

— Ne radi se o godinama, siromašna sam i majka će mi biti na teret, ne mogu je napustiti. Tko bi me takvu uzeo? Jecajući nastavi: — Kad bi ti znala! Prijateljice se iz djetinjstva udavaju, druge su zaručene, posjećuju me, pobjednički mi to objavljuju, a

istodobno me promatraju smiješeći se kao da žele reći: »A ti još uvijek kod kuće?« Kada nemaju što kazati o sebi pričaju o zajedničkim prijateljicama da bi me tako ranile. »Ta i ta se udaje. Izvrsno vjenčanje«!. Pa i kada nije to istina. Međutim ja ostajem i dalje tu! Kada bi ti znala, kakav je moj život! Uvečer: braća puše cigare, okužuju zrak, mi ih poslužujemo, zatim peremo njihove masne tanjire, spremamo krevete. Ujutro ostavljaju u sobi zadah vina, što su ga u večer ispili u krčmi. Znaš li, da se i Linda udaje?

— Jest, ali joj ne zavidam. Uzima Tomina sina, napola budalu.

— Ipak se udaje.

— Jest, ipak.

»Sve tako, mislila je Ana. Udavaju se kod prve mogućnosti, a zatim izdišu pod udarcima. Glavno je da mogu kazati prijateljicama: Udajem se. Gledati, kako druge crkavaju od bijesa.«

— I u zavodu — nastavljala je Valentina — mnoge su »našle«.

— Mnoge? Ne čini mi se.

— Kako ne? Na primjer Vinca. I Emanuela. Emanuela ga je upoznala s nama na sveučilištu. Tobože su joj se sviđala predavanja.

— Emanuela je vrlo lijepa.

— Jest, a što je najvažnije i vrlo bogata. A Barbara od političkih znanosti? Poslije doktorata udat će se za kolegu, znanca sa fakulteta.

— Istina je — reče Ana — nijesam se sjetila, ali nas u zavodu ima oko stotinu.

Bakica Antonija izašla je na prozor i zapjevala tankim neskladnim neugodnim glasom.

— Je li tvoja baka luda?

— Nije, ali zašto tako govoriš? Ja se bojim luđaka. Stara je. Vrlo stara, pa ima svoje mušice.

Starica je spazivši djevojke zašutjela: domahivala im je, da se približe, zatim dovikne tajanstvenim glasom: — Ano, Ano.

Kada su stigle pod prozor, upita Anu: — Tko je to s tobom?

— Valentina.

— Ah, jest, kćerka Liberate, vrijedna djevojka — i zaplače kao dijete skrivajući šakama oči.

— Bakice, što ti je?

— Zatvorili su me. Nadaju se, da ću tako umrijeti, ali ja pjevam da oni čuju kako odolijevam. Molim te, kćeri, dodji mi otvoriti!

— Tko vas je zatvorio?

— Ne znam. Sigurno tvoja majka. Dođi, Ano, blagoslovljena kćeri moja, dođi i oslobodi jadnu staricu. Učinili su to, jer su došli stranci i ne žele da vidim, kako rasipaju vino.

Ponovo je zapjevala i djevojke odluče da se uspnu do nje. Prelazeći kroz predvorje opazile su, da u blagovaonici zaista ima stranih ljudi. Mladić obučen u crninu razgovarao je sa don Alfonsom. Čim ih je ovaj opazio, pozove ih unutra. Valentina popravi rukama kosu i prišapne prijateljici: — To je Aponte, Mario Aponte.

Mladić je ustao i pozdravio djevojke. Anina majka predstavila je Valentinu podsmijehom smilovanja htijući istaknuti, da je djevojka nižeg položaja od njih. Don Alfonso je živo razgovarao. Kako se ne sjećaju Marija? Igrali su skupa kao djeca, barem Ana, Bog zna, koliko su zajedno trčali. Ana prizna: — Jest, čini mi se, da se sjećam, jednoga dana smo pošli jesti lubenice kod napoličara, pala sam i udarila se u koljeno, sjećam se kao u snu.

— Ja se — opazi Valentina odlučno — savršeno dobro sjećam.

Mario je malo govorio; bio je žalostan poradi teške kućne žalosti. Kad bi umukli ponovo bi odjeknulo pjevanje starice na prozoru. Tada se Ana oprosti: — Idem čas do bakice. — Valentina se ni ne makne već ostane kod mladića: morao je napustiti nauke, nalazio se u inozemstvu, nastanit će se tu i urediti posjed i kuću, jer je sve zapušteno, uništena su čak

stakla na prozorima, seljaci su prisvojili zemljišta, upravitelj je krao, dok je mogao, a sada je nekamo nestao. Po poljima raste divlja trava.

— Jutros sam vidio potpuno zardjali plug.

Bakica nije bila zaključana u sobi. — Prevarila sam se — rekla je: — ali često to čine. — I dalje je sebe sažaljevala. Često je govorila o sebi kao o drugoj osobi: — Jadna donna Antonija, zatvorena kao svinja, iskaljuješ se pjevajući? I tako ćeš jednoga dana crknuti.

Ana je odučila da svlada gnušanje od staričinih ruku, koje je ona upotrebljavala umjesto maramice; podnosila je neugodan zadah sobe i zadržavala se ipak duže kod nje. »Ona je moja baka« uvjeravala je sebe. »U stanovitim godinama« mislila je »starci prestaju biti naš mili prvi rod kao nekoć i postaju jedino starci«. Teško joj je bilo, da se liši svojih slobodnih časova poslije učenja, a osobito svoje samoće.

Sutradan je zaista pošla na šetnju po poljima, da pogleda seljačke kuće bijele od vapna, užarene od sunca. Dječaci su skakutali podpuno goli, tek ošišanih glava, koje su im bile sive kao mišje. Na Anina pitanja nijesu odgovarali, zurili su u nju otvorenih usta, a zatim se smijali iza njenih leđa. Sa staricom su se naprotiv udomaćili, nazivala je svakoga po imenu, kadkada ih blago udarala po stražnjici. Griskali su lišće, mazginom balegom pravili loptice i lutke. Ženskice bi brzo postale korisne, petgodišnje su dostojanstveno nosile na glavi sudove s vodom i mele dvorišta.

Ana se ugrijala, oznojila, kod svake kuće pila vodu, baka je naprotiv išla okretno, stišćući pod podbratkom crnu maramu.

— Tvoja me majka želi otrovati — govorila je — ali ja to znam i ne diram njenu hranu, jučer se otrov nalazio u odresku mesa kao za pse. Ali spremam joj odgovor. Oni traže moj podpis za neki posao tvoga oca u Milanu? Dobro je, velim krotko, podpisat ću. Ali u zadnjem času ne ću podpisati. — Smijala se otkrivajući žute zube. — Za sada bunim seljake protiv njih. Jednoga dana doći će pod prozore sa kosama i kosirićima. »Hoćemo staru gospodaricu«! Vikat će. Onoga dana tvoja će majka pasti u uobičajenu nesvijest. Znam, ona misli: »Ta stara baba nikako ne će da umre!«

Ni kada je spazila Marija Aconte na kućnom pragu, nije prekinula svoga razgovora: — Tko zna, u što će mi danas staviti prašak.

Mario je sada često večeravao kod Bortoneovih: Ani je bio simpatičan po mirnom i smislenom načinu govora, po svojoj ljubavi prema zemlji: neprestano se žaljenjem sjećao nauka. Don Alfonso savjetovao ga: — Prodaj zemlju i moći ćeš se vratiti u grad.

— Ne — odgovarao je — zemlju ne smijemo prodavati, to donosi nesreću.

— Gluposti iz prošlih vremena! Prodaj, ako ti je po volji.

— Znači: možda mi nije po volji.

Ana osjeti bujicu radosti na takav odgovor, najradije bi to na glas odobrila, ali joj se učini, da bi time pretjerala. Pogleda ga i susretne se s njegovim pogledom, nakon kratke zabune, nasmiješi mu se. Otac je i dalje govorio: tvrdio je, da zemlja malo donosi, gotovo ništa. Dosta je malo kiše i žetva biva upropaštena, ili je prevruće ili prehladno, ali uvijek nešto ne vrijedi.

— Jest, — potvrđivao je Mario. — Uporan je to posao, treba žilavosti. Privlači me baš poradi te borbe. — I zamahne jakim rukama kao da će nešto saviti, možda željezo.

Sa glavne ceste odjeknuo je zvuk orguljica. Glazbalo je imalo dva glasa: jedan niži, dubok, kao glas iz glazbala, u koji se duva, drugi blistav, sastavljen od zvučnih tonova, što su se ispreplitali s pjesmom. Bio je to pravi glas ljeta kao pomama cvrčaka: tko zimi misli na orguljice? Taj zvuk pridiže nisku žegu popodneva, prosiplje po zraku malo svježine. Ana priguši želju, da potrči k prozoru. Donna Matilda za-

dovoljna usklikne: Glazba je divna razonoda! Bit će sasma drugo, kada budemo imali krugoval (radio).

Iz orguljica iskočila je čitava skala tonova kao voda, što izvire i odskakuje od hridine na hridinu.

— Zar ne, Ano? — ponavljala je majka.

Ana joj ne odgovori.

*

Stizavala su pisma od Vince, od Emanuele. Valentini i Ani činilo se, da ta pisma stizavaju iz drugoga svijeta. Pisala je i Augusta, koja je ostala u Rimu u zavodu, u pismu je govorila o sestri Lorenzi, o sestri Luizi kao o osobama iz basna. »Zar smo zaista« — pitale su obje djevojke — »proživjele s njima mjesece i mjesece?« Njihovi su likovi nestajali u daljini. U suncem ispaljenom selu, gdje se u nepomičnoj sjeni dvorišta polugoli dječačići valjahu u nečistoći, kako će zamisliti hladne zavodske zidove, usred kojih počiva dah opatica?

Uvečer pod bijelim svijetlom mjeseca mladići su pod pojedinim prozorima pjevali. Valentina je prisluškivala, kako se udaljuju i nestaju. Uzbuđivala su je pisma prijateljica, koje su uvijek govorile o ljubavi. Noću je šaputala »Andrea, Luis« nasladjujući se zvukom tih muškaračkih imena kao što su se one naslađivale. Ali šaptala je potiho, da je ne bi čula majka, koja je kraj nje spavala.

Vinca je govorila jedino o Luisu; pisala je smušena pisma na slabom talijanskom jeziku. Pisala je Luisu, bila je u crkvi da se moli za Luisa, čekala je Luisa, Luis je junak. Njezina su joj pisma pekla ruke. Opisivala je svoj život u kući donne Inez, bile su zapravo tri žene u neprestanom iščekivanju, zadihane od vrućine. »Jadna Pilar trpi. Dala sam nekoliko lekcija iz španjolskog jezika, ali sam jučer gotovo razbila torbicu na glavi djevojčice, koja je tvrdila, da su svi Španjolci smiješni, zgodni jedino za borbe sa bikovima. Otišla sam i ne tražim svoga novca. Bila sam u zavodu, našla sam Augustu, kako piše; smršavila je i

blijeda je. Sestra me Lorenza zagrlila, privinula grudima, upitala me hoću li se u listopadu vratiti k njima. — Nijesam poludila! — odgovorila sam i tada me ona vrlo nježno ispitivala: — Zašto? Zar ti nije bilo dobro? — Ja sam počela plakati misleći na Luisa. Luis mi je pisao pismo naslonivši se na bubanj, piše malo, ali dobro. Pepeova i Pilarina pisma su duža. Ali Pepe nije Luis.«

Emanuelina pisma bila su više smirena. Najprije je bila u Firenzi, zatim je odputovala s roditeljima na put samovozom. Često je iz različitih mjesta slala dopisnice, možda iz svakog mjestanca, gdje bi se zaustavili, da se snabdiju benzinom, Emanuela bi sišla, skočila do trafike, odaslala dopisnicu.

— Ako zaboravi poslati samo jednu, sigurno su joj kroz cijeli dan usta gorka — govorila je Ana s podsmijehom.

— Zašto se tome smiješ? — odvraćala je Valentina — Emanuela je vrlo ljubezna, uvijek misli na nas.

— Misliš, da te dopisnice šalje poradi nas? Tek kasnije počinjemo putovati poradi samih sebe. Isprva putujemo jedino poradi drugih. Ona nam tako često piše zato da bi joj mi, koje se gušimo u žegi ovog sela, zavidjele na svježim brežuljcima ili na dolomitskim brdima. Meni je ipak tu ljepše, bi li se ti s njom zamijenila?

— Bih.

U posljednje su vrijeme Valentina i majka jele u kuhinji. Braća ih nijesu ni pozivala na večeru, sjedali su k stolu oznojeni, pili, dobacivali kosti napola lovačkom psetu, koji je bio pun buha. Ako bi iznenadili nećakinju bez posla, nijesu joj to predbacivali, već su samo rekli: — Zašto ne zatražiš od Bortonove, da te ona izdržava, kada ti je tako velika prijateljica? — Zatim su prostački razgovarali o Ani, o njenim obilnim oblicima. Šepavcu se kod tih razgovora sjajile oči, ispio bi čašu vina, mljasnuo jezikom po usnicama. — Dođi amo, Valentino, reci nam: jesi li je u

zavodu vidjela u košulji? — Djevojka je bjesnjela, a majka je mirila: — Budi mirna, što ćeš? Još kratko vrijeme, kada načiniš ispit... — Svaki se razgovor završavao tom rečenicom kao da taj ispit ima za njih privlačivost Meke. Jedne večeri Valentina udari u plač: — Majko, čemu se nadate? Trebam još dvije godine i tada ću tek dobiti službu suplenta. Raditi, ispravljati zadaćnice, raditi, uvijek raditi i to mi prikazujete kao lijepu budućnost?

Sklonula se na terasu, zalupivši staklenim vratima. Plakala je: srditim neumolnim plačem. — »Budi mirna, ispit.« Već je zamišljala, što će biti poslije ispita, već sada se osjećala umornom od tolikih budućih dana rada. Godine i mjeseci bačeni u opće ždrijelo, namještena zato da možda trpi u radu, koji joj ne odgovara, koji ne otvara puteve njezinom imenu, u zakutnom radu, svima nepoznatom naporu, kao putovati ne očekujući nikada lučki svjetionik. I sve to nju čeka, crna praznina kao ponor pod terasom u mračnoj dolini.

Sutradan stiglo je još jedno Emanuelino pismo: »Andrea mi uvijek piše, tako je mio«. To je pisala između sasvim sporednih rečenica: »Vrijeme je lijepo... Sutra ćemo biti na Braieskom jezeru.«

Često je Valentina rano lijegala u krevet, čim bi lastavice prekinule svoje kruženje oko zvonika nedaleke crkve. Letjele su cvrkućući, spuštale se nisko, gotovo udarajući o prozore. To su bile noći bezbrojnih zvijezda, lastavice su prestale cvrkutati, započinjalo je zrikanje zrikavaca. Usred kaljuže kreketala je žaba. Valentina nije mogla zaspati, kraj nje je majka umorna spavala, iz poluotvorenih usta izviralo joj dugo disanje. Valentina budna, nepomična očekivala je, da joj iz mraka pristupi uobičajeni joj lik. Međutim je svijetlo prodirući kroz prozor stvaralo jasne obrise: sad Andreove, sad Luisove. Valentina je maštala, kako ih otimlje prijateljicama. Andrea je išao prema njoj, koja je sjedila među drugaricama u zavodskom dvorištu ili ležala s njima u krasnoj spavaonici i on

bi odabirao: »Tebe, Valentino!« Zagrljeni udaljili bi se. Osjećala je stisak njegove ruke oko struka, gorjela je, čitavo joj je tijelo boljelo.

Kada bi se muškarački likovi rasplinuli, iz tame bi joj se pojavljivala lica prijateljica, pružala se prema njoj, ali samo lica, kao obične maske: približavala joj se, dodirivala i dahtala u lice: »Zaručena sam«. Ona je stajala sagnuta nad stolom, ispravljajući đačke zadaće, pokopana usred brda crnih i sjajnih bilježnica. Od svih ovih prigušenih glasova nastajala je buka, koja je siktala kao hujanje vjetra. »Zaručena sam, zaručena sam.« Zatim bi nastao isprva prigušen smijeh, zatim glasan smijeh. Ona je pokušavala da ne pridigne oči sa rada, ali ju je na koncu taj smijeh tjerao u bjesnilo, morala je začepiti uši, nije više odolijevala, dosta, dosta, za milost Božju! Budila se zadihana, širila zjenice u mraku tihe i mirne sobe.

U posljednje ju je vrijeme progonio novi lik: Mario. Danju i noću mislila je na njega, posjećivala je Anu nadajući se da će ga vidjeti, nagovarala je Anu da prekine učenje: — Pođimo šetati — uzela bi je pod ruku i kao slučajno išla prema imanju Aponteovih. Mario je uvijek bio tamo s radnicima, koji su popravljali kuću. Rado se razgovarao s djevojkama, često ih pratio natrag. Uvečer je Valentina predbacivala sama sebi: »Danas sam previše govorila: Ana ga možda više zanima sa svojim smiješkom Gioconde. Znojila sam se, ispod pazuha haljina mi je bila mokra, kadgod bih se pomakla, osjećala sam jak miris, možda je i on to osjetio.«

Čini se, da Mario nije osjećao ništa, bavio se jedino kućom i zemljom, prolazio je rukom po zidovima kuće kao da se želi uvjeriti da se ne će srušiti. Obitelji novih zakupnika preseliše se u novo bojadisane kolibe, bili su to seljaci iz mletačke pokrajine. Sa kolodvora su došli u kolima, dječaci su u kolima skakutali, a sišavši uhvatili se za ruke, privili majkama, zbunjeni, raskolačenih očiju promatrajući novu zemlju. Trčali su po poljima, sprijateljili se sa sino-

vima zakupnika Bortonovih, međusobno ne razgovarajući, jer jedni nijesu razumijevali narječje drugih, sjedili su skupa, dodavali jedni drugima kamenje, pregršti zemlje.

Valentina je vjerovala, da je Mario zaljubljen u nju. Često dok bi sjedila na terasi krpajući, iznenada bi se trgla i okrenula kao da on dolazi. »Eto me« kao da joj govori »došao sam.« Ili bi joj se učinilo da noću dolazi u njenu sobu. Nagnuo bi se nad krevetom, da je poljubi. Kako će me poljubiti? Njezina su usta postajala vlažna od iščekivanja, po cijelom bi je tijelu oblio znoj, dihanje joj se ubrzalo. Tako su prolazili satovi, noćnom su tišinom odzvanjali u razmacima kucaji sata sa tornja: kadkada stojeći sva ozebla, iza prozorskih stakala Valentina je promatrala buđenje dana. »Sada ću spavati« — rekla bi sebi, ali sjetivši se sanja, kojima se bila drage volje prepustila, prestrašila bi se, da je teško zgriješila: »Bože, Bože moj, oprosti mi.« Ali je u tima ljetnim noćima sve bilo tako nježno i mekoputno.

Anini roditelji nijesu prisustvovali svečanosti seoskog zaštitnika: mrzili su takve pučke priredbe. Ali baka Antonija htjedne na svaki način zapaliti uljanice na prozorima, premda procesija nije prolazila kraj kuće. Pod blagim dahom vjetra plamičci su treptali u ljetnoj večeri. I na svakoj seljačkoj kući gorjela je po jedna svijeća. Starica je sjedeći u dvorištu, griskala kolač određen za taj blagdan. Ana je otišla s Valentinom i Marijom da pogleda svečanost.

Po glavnoj ulici sela i po trgu još uvijek je lelujao miris tamjana što su ga palili kraj Svečeva kipa, koji se sav od crvena i zlatna drveta odražavao na pozadini sumračnog neba, i ljuljajući se na ramenima nosača, budio divljenje vjernika bljescima svojih staklenih očiju. Sveti su kip odnijeli natrag u crkvu, u kojoj se sa cvijećem nagomilanog oltara širio miris sprovoda. Do tada su skrušeni vjernici izašli svečano na kamenite ulice, na kojima su još uvijek bile vošta-

ne mrlje od svijeća. Glasno nuđanje prodavača ljesnjaka i banana odzvanjalo je tužno i jednolično sporo kao arapska uspavanka.

Iza stražnjeg dijela crkve priređen je vatromet. Na prasak začepljivale su Valentina i Ana prstima uši, prije toga su popile malo blaga vina, pojele šećerne hrskavice, okusile malo šerbeta. Raznježene svečanošću puštale su da ih guraju djeca, koja su svuda naokolo trčala svirajući u papirnate trublje. Mario je obje držao za ruke, Valentina se malaksala od vina naslanjala na njega. Ana je uživala u dodiru s mnoštvom, kao da su svi zajedno velika obitelj, svakoga je pozdravljala, svakome se nasmiješila. Na trgu, u vrtu gostionice plesali su brojni parovi seljaka.

Plesači su sjedili na klupama, muškarci s jedne, žene s druge strane. Djevojka crvena lica išla je naokolo noseći čaše vina, čim bi glazba započela svirku, povukla bi se na stranu. Tada bi mladići ustali, popravili hlače oko pojasa i približili se djevojkama, koje su bez riječi čekale držeći ruke na krilu. Čim bi djevojke prihvatile poziv, ples bi započeo. Promukli zvuk usne harmonike ravnao je svečanim plesom. Kada bi momak skočio, skočila bi i djevojka, ali ne mijenjajući svoga starog izražaja lica i ni ne maknuvši glavom. Plesale su samo noge i drvene bučne cokule. Duge naušnice skakutale su oko vedrih lica.

Svirka bi se iznenada prekinula, plesači bi se trgnuli i odijelili šuteći, a da međusobno nijesu izmijenili ni jedne jedine riječi: možda se isto tako ozbiljnih lica noću mlade žene odmiču od svojih muževa, da bi zaspale. Svi su zauzeli opet svoja mjesta na klupama, momci s jedne strane, djevojke s druge, ne izmijenjujući medjusobno nijednog osmjeha čekajući da svirač odredi čas, kada će ponovo ustati i ponovo zaplesati.

Ana i Valentina osjećale su u nogama veliku želju da i one zaplešu, da zaplešu do iznemoglosti, dok se zaklopljenih očiju ne sruše na zemlju. Ipak se nijesu usuđivale umiješati se medju seljake, jer bi oni možda

zato smanjili svoje poštovanje prema njima. Nad crkvenim svodom crvena bengalska vatra raspršivala je tamu, zasjali bi sjajni meteori i odmah zatim polagano padali, pretvarali se u ništa. Mario odvede djevojke do vrtuljka.

Tri konjića: Ana sjedne na drvena konja kao amazonka; neustrašivo se držala za grivu, promatrala zvjerske oči životinje, raskolačene čeljusti nabojadisane grimiznom bojom i požurivala: — Krenimo, krenimo!

Sve je to u njoj budilo djetinjastu, nezadrživu radost. Na orguljicama vrtuljka drvena je lutka udarala u bubanj takt stare žalosne pjesme: Ana je kriknula od radosti slušajući tu starinsku glazbu, Valentina je promatrala prijateljicu: — Luda je, dobro govori njena majka: »pozira«. — Ona se također osjećala zaglušenom, ali poradi blizine Marija, poradi njegove ruke, koja je ležala kraj njezine, ali Mario je jahao odmah kraj Ane tako da im je ona bila okrenuta leđima.

Vrtuljak se zavrtio. Malo kasnije Ani se počelo komešati u glavi kao da je u vrtlogu, kao da joj oči kruže u očnjacima. Oko igrališta gusto je mnoštvo ljudi promatralo zabavu drugih. Ana je osjećala, kako je svi gledaju i kako je Mario sa svojim pogledom ni za čas ne napušta. »Boji se, da ću pasti, shvatio je, da sam pijana. To je sramota!« Ali nije joj uspijevalo da se ozbiljno zasrami, štaviše smješkala se mehaničkim osmijehom kao dizanje i spuštanje ruke onoga drvenog čovječuljka, koji je davao takt. I Valentina se često okretala i pogledavala Anu hladnim pogledom, svi, svi su je gledali, svirka orguljice šumila joj u ušima nepodnosljivo kao bakin pjev na prozoru. A ipak se toliko zabavlja — nikada se nije toliko zabavljala. Godina dana, čitava godina dana, dok se ovaj blagdan povrati! Tko veli, da su gradovi lijepi? Mario je ozbiljno promatra. Sutra treba, da se posveti učenju. I ta briga za školu, za ispit, sve joj je izgledalo

neopravdano i donekle smiješno, kao kada gledamo ljude, kako plešu iza stakla, a ne čujemo glazbe.

Sišli su s konjića i mukom prokrčili sebi put kroz mnoštvo, koje je nagrnulo na trg i pažljivo slušalo izvlačenje brojka tombole na balkonu Fašističkog doma. — Jao, moja glava — šaptala je Ana — jadna moja glava . . .

— Ovamo, ovamo — govorio je Mario — tu ima više zraka.

Udaljivši se od galame stali su promatrati rasvjetu na prozorima, naslonili se na zid, pod njima se nalazio ponor nazvan »Ponor zločinaca« po zločincu, koji se tamo ubio početkom stoljeća i o kojemu se još uvijek pričalo. Valentina je zurila u duboki mrak: srušiti se dolje, ostati mrtav i hladan kao Milly. Zašto joj nije uspjelo, da se oslobodi vizija na pokojnu drugaricu?

Obuzimala je slatka gorčina iživljena užitka. Prva se snašla Ana rekavši: — Kasno je, vratimo se kući! — Nije gledala u Marija, ali je osjećala, da je promatra, čitavu je večer tako promatra. Sada će se njih dvoje pošto isprate Valentinu sami vratiti. Da bi to izbjegla, predloži prijateljici: — Dođi, spavat ćeš kod mene!

Ali Valentina nakon kratkog razmišljanja odkloni: — Ne. Majka bi se zabrinula, braća bi bjesnjela na nju. Ne, ne mogu.

Uskom uličicom krenuli su do Valentinine kuće. Iz otvorenih gostionica dopirali su glasovi kartaša, po ulicama je odzvanjala pjesma ljudi, koji su previše pili. Svečanost je sada pomalo postajala odvratna, kao ostaci preobilna ručka. U zraku se od pucnjave mužara još uvijek zadržao miris izgorjela baruta.

Ana i Mario prošli su šuteći selom: željni čista zraka požurili su, prošli pod sivim lukom, što je vodio prema poljima. Tu se Ana zaustavi i reče: — Kako je ugodna ova tišina!

Mario je i dalje šutio, ali je ona osjećala kako joj mladić svojim pogledima obavija ramena, kako svoj pogled zaustavlja na čvoru pletenica ispod tjemena. Pod neugodnim dojmom njegova upornoga gledanja, neprestano je podizala oči prema njemu i smiješila mu se. Prošli su kraj svjetiljke, prekoračili veliki krug žuta svijetla. Cesta se dalje prostirala u tami do naredne svjetiljke. Noć je bila bez mjeseca, ali su zvijezde podrhtavale na nebu, a nebeska magla razprostrla se kao šal nad svijetlim treptanjem zvijezda. Pred ulazom u Aninu kuću stanu. Ona se prisloni o stup sa zvoncem, pogleda pratioca od pete do glave. Kao da je teško i jednome i drugome rastati se na običan način, a kako da se drugačije ponašaju, kada se ništa nije među njima promijenilo, zaista ništa. Pas je uz lavež dojurio prema njima, turio njušku kroz željezne rešetke, prignjurio se, umuknuo. Ana htijući prekinuti tu mučnu šutnju, reče: — Koliko zvijezda, noćas ću ih promatrati sa prozora.

— Sa kojega prozora? S onoga? — i mladić pokaže na jedan od prozora njezine kuće.

— Jest, s onoga.

— I ja ću gledati s mojega.

Ona se nasmije: — Ali se ipak ne ćemo vidjeti, predaleko je. Dijele nas polja, stabla... — i zbunjena prekine svoje riječi.

— Ne smeta — odgovori Mario. — Ja ću te ipak vidjeti, Ano.

Cestom su prolazila seljačka kola: između kotača ljuljalo se žućkasto svijetlo, kopita su muklo udarala u prašinu, Ana i Mario su bez riječi slušali tu buku i promatrali žućkasto svijetlo. Kada se kola udaljiše, mladić prošapće: »Zbogom« i spora koraka krene prema svojoj kući.

*

Narednih dana Ana je izbjegavala Marija. Cijeli je dan učila, u Rimu će samo prepisati i pregledati tezu, spremiti se za raspravu i Božjom voljom i srećom bit će kraj. Sa prozora sobe promatrala je Marija, kako polazi u polja, zatim bi od njega ostala samo bijela točka, — njegova košulja, razgovarao je sa seljacima, novim upraviteljem. Odlazio je na mazgi do najudaljenijih kutića posjeda. Možda ga nije ljubila, ipak se u njoj budila blaga nježnost promatrajući onu bijelu košulju i rekla bi sebi: »On radi«.

Mario je nije tražio i poradi toga je mislila donekle razočarana, da oni pogledi i onaj njegov način govora one večeri, nijesu bili ljubavna izjava. Možda je to bilo samo zadovoljstvo, što je vidio, da je ona tu i da još uvijek postoji.

Sedam dana kasnije izašavši sa Valentinom na šetnju vidjela je Marija. Pošle su do željezne mreže, što je dijelila vrt Aponteovih od Bortonove poljane. Žetva je bila već davno izvršena, zemlja se činila kao opljačkana, kao ispaljeno strnište. Na užarenoj poljani uzdizalo se deset, dvadeset stogova slame, a malo podalje seljaci su naslagali nove. Kraj jarka Valentina upita: — Tu? — Ana bez riječi pristane i one sjednu. U vrtu nije bilo Marija, ali se čuo njegov glas. Valentina počne glasno govoriti, smijati se, da svrati njegovu pozornost. Malo kasnije on zaista dođe i sjedne prekriživiši noge s one strane mreže. Miran i zadovoljan griskao je jakim zubima dugi vlat trave.

— Već sam mnogo uradio — govorio je — ali ima još mnogo toga. Urediti kokošinjac, dovesti stoku u predašnje stanje. Kuća je prava ruševina, vrt? Malo pomalo doći će na red i vrt. — Iznenada upita: — Hoćete li mi pomoći, Ano, izabrati... jest, urediti vrt?

Valentina sumnjičavo pogleda Marija zatim Anu. Ana zbunjeno odgovori: — Vrlo rado, ali doskora putujem.

— Jest: putujete — odgovori Mario — ali nakon povratka?

— Eto.

Neugodna šutnja, mirno je tekla voda u jarku noseći lišće i izdanke, stogovi su stvarali mrlje sjene po poljima, kokoši su prolazile isprsujući se. Valentina je šutjela: kad bi samo otvorila usta, sigurno bi zaplakala, rado bi skočila na Anu, udarila je po licu i silom joj turila lice u travu.

Željezna je mreža zasjenjivala mirno lice Marija, koji je i dalje griskao nit trave. »Kao da se ništa nije desilo«, mislila je Valentina, »a ipak su mi podvalili!«

Iznenada ustane i uhvativši Anu za ruku reče joj: — Kasno je. — Ni najmanje začuđen Mario opazi: — Dobro je — i pozdravivši rukom djevojke krene žviždukajući.

Bakica Antonia gledala je kroz prozor i spazivši Anu sa prijateljicom pozove ih: — Brzo! Brzo!

Unuka je nije vidjela cijeli dan, doznala je da je otišla do kuće seljaka Matije, kojemu je žena imala roditi, sobom je ponijela jedino komad kruha i jednu rajčicu.

— Slušaj, Ano — reče joj spazivši je — ne smijem više ni kruha jesti. Tvoja je majka zamijesila otrov, čitav me dan bolio želudac. Srećom nijesam cijeli komad pojela! Ti moraš nešto učiniti! Vidjela sam, kako je k njoj ušla Addolorata, ona, koja gata na kartama i znade čarati. Sada će me učarati. Vidjet ćeš, uspjet će im! Od jučer mi dršće vjeđa, to znači nesreću. I zaista, tvoj me otac dočekao u predvorju i zatražio moj podpis. »Kakav podpis?«, upitala sam. »Obećali ste mi podpisati, kako bih uredio onaj posao u Milanu, zaradit ćemo barem dvostruko«. »Ne sjećam se, nijesam ništa obećala. Ne podpisujem«, rekla sam. Znam, zašto sada traže moj podpis: sve propada i nemaju više novaca. Kakav milanski posao! Trebaju novaca za pijanke, za haljine tvoje majke. Donna Antonia Bortone ne će ništa podpisati. Čitava se kuća ispunila vikom, zar nijesi ništa čula?

— Ne, bila sam vani sa Valentinom.

— Dobro. Znaš li, što mi je on odgovorio, on, koji je krv moje krvi, plod moje utrobe? — jecala je ojađeno. — Odgovorio mi je, da će me zatvoriti u ludnicu.

— Nemoguće, bakice.

— Jest, tvoja će majka uspjeti. Vele, da kradem, da kradem po kuhinji. — Starica počne njuškati: — Jest, uzela sam, ali samo malo šećera i to za tebe, ako nastupi skupoća, jer je tek svršio rat i moglo bi kao 1918. ponestati šećera. Mene hoće zatvoriti! Veli, da će mi sud oduzeti pravo podpisa, jer da sam luda. Jadna Antonia! Luda! — i dalje je jadikovala, a Ana nije znala, što bi rekla. Najednom starica ustane, suha i koštunjava nalik na preobučenu smrt, lupne rukom o prozorsku dasku i krikne: — Vidjet ćeš sutra, što će se dogoditi!

Uvečer je Ana dugo razgovarala s ocem, ali je na koncu priznala da on ima pravo. Za sada ne treba bakina podpisa, sutra će odputovati u Milano u Biella, ali na povratku proći će preko Barija i predat će stvar odvjetniku. Baka boluje od utvaranja, da je progone i od kleptomanije i nije više odgovorna: to je dovoljno. Kakva ludnica, to joj je dobacio, ne bi li je prestrašio.

Ujutro je dan bio siv i težak, don Alfonso je otputovao. Baka je cijelo jutro nekuda lutala i vratila se sva nasmiješena. Svi su od sparna vremena bili zlovoljni, munje su razdirale crno nebo: u predvečerje stigla je skupina seljaka u pratnji žena i djece. Kada su stigli u dvorište jedan od njih izjavi, da bi želio govoriti sa gospodarem.

— Nema ga — odgovori služavka — odputovao je.

— Odputovao — odgovori Nikola u ime svoje i ostalih i pogledavši svoje drugove upita: — Tada trebamo mladu gospodaricu.

Za čas je sišla donna Matilda sa kćerkom: zaustavila se iznenađena zbog mračnih i odlučnih pogleda seljaka, pritisla je k sebi kućnu haljinu, kao da će se tako braniti i uznemireno upita: — Što je?

Oni su je bez riječi pogledavali čekajući, tko će od njih prvi progovoriti. Gurnut rukom od svoje žene Nikola se odluči: doznali su gospodarevu nakanu, da proda zemlju strancima i da je u tu svrhu zaista odputovao, da će sve njih jednoga dana izbaciti bez obzira na ugovore i obaveze. Zašto tako gospodar radi? Oni imaju žene i djecu, ne će da im umru od gladi. Donna Matilda pokušala je to zanijekati, ali je seljak tupom upornošću nastavljao: Ne, neka gospodarica ne niječe, sve im je poznato, gazda će otići u grad sa radiom i autom, kćerka će im postati profesor, a staru će gospodaricu zatvoriti u ludnicu. Zašto bi staru gospodaricu zatvorili? Jedino ona posjećuje seljačke kuće i pogledava, da li nijesu crknuli i kako im djeca rastu, zašto nju u ludnicu? Zato su oni došli kazati, da se oni ne će maknuti sa zemlje, ne će baciti svoju djecu na cestu. I neka se don Alfonso sjeti: i njegovi su roditelji bili seljaci, eto, zato su došli.

Njegove riječi ostali poprate muklim mrmljanjem. Jedna žena ispruži šaku, u očima joj bljesak mržnje, dobaci kletvu.

Matilda odgovori, da je sve to laž, da je onaj, koji je to rekao, sigurno lud. Nikola se podrugljivo nasmije: — Lud za ludnicu? — svi su se seljaci zlobno kesili. — Ali nas ne će potjerati, prije ćemo mi njega.

Tada Ana pristupi pred majku i pođe k njima: — Meni morate vjerovati, bila sam uvijek s vama u vašim kućama. Nije li istina? Kažem vam: nitko nije nikada govorio o prodaji zemlje. Don Alfonso je odputovao poradi poslova, poradi svojih poslova i to nema nikakve veze s ovim imanjem. Nije istina, da će baku zatvoriti u ludnicu. Ne ćemo prodati zemlju, koja hrani nas i vas. Don Alfonso će vam na povratku sve razjasniti. Nitko ne će oduzeti kruh vašoj djeci.

Seljaci su voljeli Anu, ali mladu gospodaricu neki nijesu niti poznavali. Zbunjeno se pogledavahu. — Idemo li? — Neki su se počeli vraćati u polja, Nikola dobaci: — Odlazimo, ali spremni smo vratiti se... i krene za drugima prema selu.

Ana nije dospjela zadržati majku: ova se već bila uspela stepenicama i pojurila prema starici. Našla ju je kod prozora, kako tobože sriče krunicu, dok je zapravo pratila događaje u dvorištu.

— To ste vi napravili vlastitome sinu? Da ga na povratku ubiju? Zar ste se zaista pretvorili u zvijer? Čekali ste, da ja i kćerka ostanemo same. A povrh svega toga molite krunicu? Ali Bog je na nebu!...

Ali starica se branila i tvrdila, da ona ništa ne zna. Što se zapravo dogodilo? Koga to kane ubiti? Ana povuče za sobom majku, koja se u svojoj sobi sruši napola onesvješćena na krevet.

Spustila se noć, bjelkasti su oblaci skrivali zvijezde, vlažna zapara oduzimala je dah, muklo gruvanje razdiralo je zrak, oluja je prijetila, ali nije nastupala. Ana je stajala u svojoj sobi, naslonila se na prozorsku dasku, uzbuđena od olujna zraka i posljednjih događaja. Majka je, pošto je popila šalicu kamilice, zaspala: u bakinoj sobi nakon odužega koračanja i pomicanja nastao je mir.

Ana je gledala prema Marijevoj kući, koju je obavila potpuna tama. Drveće i stogovi skrivahu njegov prozor. Najednom joj se učini, da je u sivoj magli vidjela bljesak, zatim mrlju i plameni jezik nad stogovima. Nije moguće. Ali vatrena zmija već plamti sve više i više, kao strijela širi se u crnoj noći.

Ana krikne iz svega glasa: — Vatra, vatra kod stogova!

Potrčala je bezglavo niz stepenice, otvorila sobe služinčadi neprestano vičući: — Vatra, vatra! — Ušla je u kuhinju, dohvatila vedro, a druge prihvate dotrčali ukućani. Kada je izašla u dvorište ustanovila je da vatra gori na desnoj strani stogova. Svi su trčali, u tami su udarali o drveće, preskakivali su jarke. — Vatra, vatra! — Iz seljačkih kuća trčali su ljudi. U

tren oka od potoka do stogova stvoren je lanac sagnutih ljudi, koji su prenosili vedra od ruke do ruke, izlijevali vodu na vatru, okretno prenosili vedra natrag. Vatra, koja pod mlazom vode nije više gorjela na dnu stogova, sada je uništavala vrhove. Odatle se vinula prema nebu, u mrak se širio žut, oštar dim.

Ana je pristupila željeznoj mreži: »Mario, Mario, Mario!« dozivala je: — Mario! — On je već trčao k njima sa dvojicom seljaka noseći dva vedra. Preskočili su mrežu, Ana im pristupi i baci ruke oko Marijeva ramena: — Mario, pomozi!

Otrgne se od njezina zagrljaja, potrči prema drugima i pridruži se gašenju.

Stogovi su gorjeli kao golemi panj: polja, stabla, kuća, sve je bilo rasvijetljeno kao prigodom blagdana. Sada je vatra lizala i po najbližem polju. Vatra je pucketala, zapara niskih oblaka i dim oduzimahu dah.

Ana je prenosila vedra i ujedno pitala sebe: — Kako se to moglo desiti? — Nitko ništa ne zna, svi šute sagnutih ramena. Vatra je na polju bila već utrnuta, ali sada je planulo iskrama zapaljeno drvo trešnje. — Kako se to desilo? — pitala je Ana. Najednom u crvenom svijetlu požara spazi pred sobom bakicu.

Otvorenih usta starica je gledala, kako se plamen uspinje, uzdiže prema nebu, kako prijeti, da će dohvatiti susjedno polje stogova. Promatrajući držala je ruke na haljini i nervozno ih micala. Iznenada Ana shvati: — Bakice, što ste učinili? Njezina je vika bila ispunjena užasom. Starica je nije čula, već dalje promatrala vatru zadovoljnim podsmijehom. Predavši vedro susjedi, Ana potrči prema starici, uhvati je za ruku i prodrma: — Vi ste to učinili? — Baka ju je gledala ne shvaćajući. Ana očajna zaplače: — Što ste učinili, bakice? Svi će stogovi izgorjeti, zatim polja, drveće, žetva, jeste li razumjeli? Sve će izgorjeti, sve, posjed je uništen!

Kao da je tek tada shvatila težinu događaja, starica počne vikati drhtavim usnicama, udarati se o prsa, čupati sijedu kosu: — Posjed! Posjed! — Zatim okrenuvši leđa prema požaru počne trčati, bježati teturajući.

Vatra je uništavala trešnju, njezinim su granama gmizale plamene zmije, njezine suhe grane uzdizale se u crvenkastoj sjeni punoj dima. Ana se približi Mariju: mladić je bio sav oznojen, ruke su mu bile izranjene od hitrog prenošenja vedara. — Marijo, Marijo, to je naša bakica učinila, pomisli bakica! Sve će izgorjeti... Je li Mario? — Sagnut, neprestano dodavajući vedra, Mario očajno odgovori: — Uredit ćemo ... uredit ćemo ... — Dim i žar prodirali su u grlo, ljudi, koji su prenosili vedra, počeli su kašljucati i na čas uspravljati ukočena već leđa. Uznemireni pogledavahu prema stogovima, u užarenoj svjetlosti požara njihova su se lica, svijetla od znoja, činila kao da su od mjedi.

Tada se desilo čudo.

Najprije rijetkim debelim kapljama, a zatim sve jače, spustila se kiša. Odjeknuli su povici: — Kiša, kiša! — Seljaci pogledaše prema nebu ne usporivši rada. Ana klekne na koljena kraj Marija, raširenih ruku dočekivala je kaplje: »Sveti Nikola, smiluj se! Sveti Nikola!« Kiša je bila sve jača, padala je gusta, sve jačom snagom. Plamen se spuštao, zatim opet pridizao življe, da zatim ponovo popusti. Svi su vikali kao izvan sebe i dalje su lijevali vodu iz vedara na stogove. Ana je šaptala: — Mario, pogledaj, gasi se!

Malo pomalo plamene su zmije silazile sa trešnje: obrisi stabla poprimahu ljubičastu boju. Bijesnom se snagom rušila bujica kiše na polje, stvarala kaljuže, na gariŝtu su nastajale mračne mrlje, požar se opirao, ali sve slabije. Zrakom se već širio miris paljevine.

Ljudima se košulje prilijepile uz kožu od vode i znoja, ali oni su i dalje vikali i lijevali vodu na plamen. Ana mokre kose, isprljane haljine, dok joj je

licem tekla voda, ponavljala je samoj sebi: — Zemlja je spašena! — Malo kasnije pod jakim udarcima vode požar je ugašen, ali ljudi su i dalje trčali naokolo, sipali vodu u strahu da se požar možda samo pritajio, ali ne, sve je već bilo crno i izgorjelo, utrnuto. Kiša je usporavala svoju snagu, kao pravim čudom taj ljetni prolom oblaka sada je štedio polja. Svi su ostajali tu kao da čekaju ne će li najednom vatra nanovo zaplamtjeti. Iskvašeni, s vedrima u rukama, zurili su i dalje nepovjerljivo u stogove. Seljaci su prvi krenuli prema svojim kolibama, mrmljali su, da će kiša nanijeti štetu grožđu. Ana iznemogla prislonila se na Marija i šaptala: Hvala... Mario je obavije rukom oko leđa i tako krenu prema kući. Činilo im se, da će plamen ponovo proplamsati kao dva sata prije i da će ovog puta neukrotiv doprijeti do polja sa kukuruzom. Bili su umorni, promočeni, a još je padala kiša, polako na mahove.

Kod kuće je donna Matilde plakala, bojala se, da će jednoga dana starica zapaliti kuću. Bakice nije bilo. Ana, Mario, posluga, svi su mokri cvokotali zubima. Proživjeli strah ulio je svima nemir i živčanu uzbuđenost.

— Gdje je bakica? — zapita Ana. — Kamo je otišla bakica?

Pošli su da je traže. Išli su sa svjetiljkama, dozivali je iz dvorišta, zatim su krenuli iza kuće u vrt, pozorno su slušali, prisluškivali, ali nigdje ni glasa ni traga starici.

Polja se pretvorila u kaljužu, koraci su upadali u blato i dalje je padala kiša. Služinčad je dozivala: — Donna Antonija! Donna Antonija! — Svjetiljke nalik na žive oči istraživale su po jarku: »Možda se sklonila u kakvu seljačku kuću.« Seljaci su ih grubo dočekali: — Što je? Gori li još nešto? Ne. Tu nije bila donna Antonija.

Pod kišom su se vratili kući bez nade, sjeli su u dvorište i čekali prisluškujući na svaki šum, ali je uvijek to bio šum vode ili vjetra. Malo kasnije su

neki umorni zaspali na zemlji. Ana, Mario i Matilde proveli su cijelu noć čekajući na stolcima.

Našli su je u zoru. Na posljednjoj granici posjeda ležala je potrbuške u jarku, iz kojega je izvirivala crna suknja i bijela ruka. Po iskidanom krhkom granju razaznavalo se, gdje se starica hvatala rukama, da ne padne. Po blatnoj travi ostali su tragovi njenih koraka. Medju stisnutim zubima zadržalo se malo blata i trave.

*

U rujnu je vrijeme bilo vrlo lijepo. U večer su ljudi prolazili ulicama pjevajući. Iza zatvorenih prozora kuće Bortone, Ana je sva u crnini, učila bez prestanka cijeli mjesec. Ta korota zatvorila ju je u njenu sobu, zidovi kao da se stisnuli oko nje, ali je ona i dalje učila.

Izašla je, kada je trebala odputovati sa Valentinom s kojom je i došla. Mnogi su je došli pozdraviti i govorili joj, da je ona dobra unuka, jer je potištena i omršavjela. Došao je i jedan od braće, onaj šepavac, pošto im nećakinja putuje sa Bortonovom. Na maloj postaji tišina puna žalosti — kao da su svi još uvijek pod morom one strašne noći. Da je vlak točno stigao, sve bi bilo jednostavno, ali je zakasnio. Uzbuđena od čekanja donna Matilde grlila je kćerku, dozivala je, sričući nesuvisle riječi: — Kakva tragedija! Kakav skandal! — Ganuta i smetena zagrlila je i Valentinu.

Mario, i ako je došao posljednji, ipak je dospio da se približi Ani, jer donni Matildi nije bilo dobro, a ostali su zato bili zabavljeni oko nje. Ostavši na samo i Mariju i Ani bilo je kao one davne večeri kod rešetke. Mario je promatrao Anu: poslije toliko tužnih događaja njoj je njegov pogled bio prvi vedri doživljaj. Stajali su bez riječi kao da pred sobom imaju još mnogo vremena, a ne samo malo časaka. Kada je odjeknulo zvono, najavljujući dolazak vlaka, Mario užurbano reče: — Ano, čim se vratiš, oženit ćemo se... — Buka lokomotive zaglušila je njegove daljnje riječi. Ona potvrdi glavom, ali već se prema

njoj podigle brojne ruke, ruke, koje su je dodirivale, usta, brkovi, riječi, majčine suze, »Zbogom, zbogom«?, osmijesi, nogostup, kovčezi, je li slobodno?, jest, ima mjesta, gdje je kovčeg?, tu je ... i vlak polako kreće, niti ne primjećujemo da odlazimo, grupa ljudi pozdravlja, uzdignute ruke, maramice, tko će ih razlikovati, i Mario je tu među njima i ne razlikuje se, prolazi kapa predstojnika postaje, prolaze gredice, mali zdenac, lokomotiva zaokreće, sve je nestalo ...

U praznom odjelu Ana i Valentina šute odskakujući od jurnjave vlaka. Nad glavom se Valentine nalazi slika prvostolne crkve u Orvietu, nad glavom Ane slika veronske arene. Obješena o mrežu ljuljaju se nasmiješena ženska usta, reklama paste za zube. Zadah ugljena. Komarci bezglavo udaraju o prozorska stakla.

Tako su neko vrijeme stajale bez riječi. Ana je zatvorenih očiju nešto mislila. Tada je Valentina hotice upita:

— Je li ti drago, što si odputovala?

Ana mirno odkloni glavom:

— Zašto? — Vratit ću se ...

KONAC PRVOGA DIJELA